

7

КИЇВ - 1979

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Шляхом братерського єднання
- Діяльність КПРС по розвитку спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва в умовах розвинутого соціалізму
- Організація і діяльність тимчасових органів народної влади в Західній Україні
- Будівництво розвинутого соціалістичного суспільства у ПНР

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 7 (220)

ЛИПЕНЬ

1979

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КНІВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

- Шляхом братерського єднання 5
- XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва*
- Пилисюк В. П. (Львів). Діяльність КІПРС по розвитку спеціалізації та кон-
центрації сільськогосподарського виробництва в умовах розвинутого со-
ціалізму 16
- До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській
Радянській державі*
- Настюк М. І. (Львів), Парпан М. П. (Львів). Організація і діяльність тим-
часових органів народної влади в Західній Україні 27
- * * *
- Калениченко П. М., Дзюбко І. С. Будівництво розвинутого соціалістич-
ного суспільства у ПНР 35

ПОВІДОМЛЕННЯ

- До 35-річчя визволення території України від фашистських загарбників*
- Бухонський В. В. Співдружність радянських і чехословацьких воїнів у боях
за визволення України 45
- Денисенко Г. Г. Організаційно-політична робота комсомольських органів по
мобілізації молоді на відбудову промисловості УРСР (1943—1945 рр.) 52
- Захаров І. З. (Ленінград), Маїн В. М. (Іваново). Допомога братніх рес-
публік у відбудові культурних і наукових закладів України (1943—
1945 рр.) 60
- * *
- Валуйська Л. І. Участь робітників Донбасу в діяльності ОКК—РСІ (1926—
1929 рр.) 66
- Стецюк К. І. Спільна боротьба народних мас Росії та України проти фео-
дално-кріпосницького гніту під час селянської війни 1667—1671 рр. 71
- Симоненко О. Р. (Львів). З історії формування зовнішньої політики народ-
ної Польщі 79

ЗАМІТКИ

- Бенько Г. П. (Дніпропетровськ). Діяльність партійних організацій по відбудові
середньої спеціальної школи на Україні (1943—1950 рр.) 88
- Кушинська С. В. Рух солідарності трудящих Радянської України з повста-
лими гірниками Астурії (1934 р.) 92
- Божич Г. М. До питання про організацію і діяльність партійних контрольних
комісій на Україні (1921—1925 рр.) 96

Завальнюк О. М. Селянський рух на Правобережній Україні в період проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади (жовтень 1917 — січень 1918 рр.)	102
Пінчук Ю. А. Про трактування М. І. Костомаровим деяких питань возз'єднання України з Росією	108

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Вовчик А. Ф., Немченко М. О. (Одеса). Використання праць товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина» у вузівському курсі історії КПРС	113
--	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Гарчев П. І. (Запоріжжя). Історіографія Компартії України на сучасному етапі	126
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

Кравець М. М. (Вінниця), Мельник Л. Г. Том другий. Визвольна війна і возз'єднання України з Росією. Початок розкладу феодалізму та зародження капіталістичних відносин (Друга половина XVII—XVIII ст.)	138
--	-----

* * *

Шморгул П. М., Білан В. Ю. КПСС — партия революционной мысли и революционного действия	141
Озеров Л. С. (Москва). Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, Д. Ф. Григорович, И. П. Кожукало. Партийное просвещение. Очерки истории	142
Жученко І. Я. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.)	144
Замлинський В. О. В. И. Клоков. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941—1944. Историографический очерк	146
Гудзенко П. П. И. И. Коломийченко. На путях социалистической реконструкции. Коммунистическая партия Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию и подготовку сплошной коллективизации (1926—1929 гг.)	147
Олійник Л. В. В. А. Смолій. Возз'єднання Правобережної України з Росією	149
Віднянський С. В. В. Сухарев. Роки соціалістичних звершень. ЧССР: 1948—1978	150
Калита В. Д. Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні. Показчик літератури 1967—1976 рр.	152

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією

Шевченко Л. А. Зустріч науковців з головними редакторами журналів «Вопросы истории» і «История СССР»	155
Болотова Г. В. Наукова конференція в Центральному Державному історичному архіві УРСР	156
Пуховська Л. П. Наукова конференція «Російсько-українські педагогічні зв'язки»	157
Шейко В. М. (Харків). Наукова конференція у Харкові	158
* * *	
Хворостяний І. М. Зустріч колективу Інституту історії АН УРСР із заступником директора Інституту загальної історії АН СРСР, членом-кореспондентом АН СРСР А. А. Іскандеровим	158
Брега Г. С. Засідання редколегії колективних монографій, присвячених українсько-молдавським зв'язкам	159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгул

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

По пути братского единения	5
<i>XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства</i>	
Плисюк В. Ф. (Львов). Деятельность КПСС по развитию специализации и концентрации сельскохозяйственного производства в условиях развитого социализма	16
<i>К 40-летию воссоединения западноукраинских земель в едином Украинском Советском государстве</i>	
Настюк М. И. (Львов), Парпан М. П. (Львов). Организация и деятельность временных органов народной власти в Западной Украине	27
* * *	
Калениченко П. М., Дзюбко И. С. Строительство развитого социалистического общества в ПНР	35

СООБЩЕНИЯ

<i>К 35-летию освобождения территории Украины от фашистских захватчиков</i>	
Бухонский В. В. Содружество советских и чехословацких воинов в боях за освобождение Украины	45
Денисенко Г. Г. Организационно-политическая работа комсомольских органов по мобилизации молодежи на восстановление промышленности УССР. (1943—1945 гг.)	52
Захаров И. З. (Ленинград), Майн В. Н. (Иваново). Помощь братских республик в восстановлении культурных и научных учреждений Украины (1943—1945 гг.)	60
* * *	
Валуйская Л. И. Участие рабочих Донбасса в деятельности ОКК—РКИ (1926—1929 гг.)	66
Стецюк Е. И. Совместная борьба народных масс России и Украины против феодально-крепостнического гнета во время крестьянской войны 1667—1671 гг.	71
Симоненко Е. Р. (Львов). Из истории формирования внешней политики народной Польши	79

ЗАМЕТКИ

Бенько Г. П. (Днепропетровск). Деятельность партийных организаций по восстановлению средней специальной школы на Украине (1943—1950 гг.)	88
Кушинская С. В. Движение солидарности трудящихся Советской Украины с восставшими горняками Астурии (1934 г.)	92
Божич Г. М. К вопросу об организации и деятельности партийных контрольных комиссий на Украине (1921—1925 гг.)	96
Завальнюк А. М. Крестьянское движение на Правобережной Украине в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и установления Советской власти (октябрь 1917 — январь 1918 гг.)	102
Пинчук Ю. А. О трактовке М. И. Костомаровым некоторых вопросов воссоединения Украины с Россией	108

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Вовчик А. Ф., Немченко М. А. (Одесса). Использование работ товарища Л. И. Брежнева «Малая земля», «Возрождение» и «Целина» в вузовском курсе истории КПСС	113
---	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Гарчев П. И. (Запорожье). Историография Компартии Украины на современном этапе	126
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем многотомную «Историю Української РСР»

- Кравец Н. Н. (Винница), Мельник Л. Г. Том другой. Визвольна війна і возз'єднання України з Росією. Початок розкладу феодалізму та зародження капіталістичних відносин (Друга половина XVII—XVIII ст.) 138

* * *

- Шморгун П. М., Билан В. Ю. КПСС — партия революционной мысли и революционного действия 141
- Озеров Л. С. (Москва). Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, Д. Ф. Григорович, И. П. Кожукало. Партийное просвещение. Очерки истории 142
- Жученко И. Я. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.) 144
- Замлинский В. А. В. И. Клоков. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941—1944. Историографический очерк 146
- Гудзенко П. П. И. И. Коломийченко. На путях социалистической реконструкции. Коммунистическая партия Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию и подготовку сплошной коллективизации (1926—1929 гг.) 147
- Олейник Л. В. В. А. Смолий. Возз'єднання Правобережної України з Росією 149
- Виднянський С. В. В. Сухарев. Роки соціалістичних звершень. ЧССР: 1948—1978 150
- Калита В. Д. Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні. Показчик літератури 1967—1976 рр. 152

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Ознаменование 325-летия воссоединения Украины с Россией

- Шевченко Л. А. Встреча научных работников с главными редакторами журналов «Вопросы истории» и «История СССР» 155
- Болотова Г. В. Научная конференция в Центральном Государственном историческом архиве УССР 156
- Пуховская Л. П. Научная конференция «Русско-украинские педагогические связи» 157
- Шейко В. Н. (Харьков). Научная конференция в Харькове 158

* * *

- Хворостяный И. М. Встреча коллектива Института истории АН УССР с заместителем директора Института всеобщей истории АН СССР членом-корреспондентом АН СССР А. А. Искандеровым 158
- Брега Г. С. Заседание редколлегии коллективных монографий, посвященных украинско-молдавским связям 159

Статті

ШЛЯХОМ БРАТЕРСЬКОГО ЄДНАННЯ

24 травня 1979 р. у Києві відбулася спільна ювілейна наукова сесія Відділення історії АН СРСР та Секції суспільних наук АН УРСР, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією.

У роботі сесії взяли участь відповідальні працівники апарату ЦК КПРС, ЦК Компартії України, міськкому і райкомів партії м. Києва, Ради Міністрів УРСР, ЦК ЛКСМУ, республіканських міністерств і відомств, громадських організацій, провідні вчені-суспільствознавці Москви, Ленінграда, Києва, Мінська та інших міст Радянського Союзу.

Учасники сесії з великим піднесенням обрали почесну президію в складі Політбюро ЦК КПРС на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим.

Вступним словом сесію відкрив кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України О. С. Капто. Почуття, яких ми сповнені тепер, сказав він,— яскраве свідчення непорушності дружби російського і українського, всіх народів нашої багатонаціональної соціалістичної Батьківщини. Як підкреслив Леонід Ілліч Брежнєв, усі народи нашої Вітчизни «...змогли повною мірою переконатися в тому, які величезні можливості дає братерська дружба кожному з них і всім їм, разом узятим»¹.

Важливо, що об'єднана наукова сесія проводиться після прийняття постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», в якій серед ключових завдань на перше місце висунуто вимогу забезпечення високого рівня пропаганди і агітації, всієї ідеологічної роботи. Цей блискучий документ творчого марксизму-ленінізму містить, зокрема, конкретну, науково обгрунтовану програму широкого розгортання досліджень з актуальних проблем теорії наукового комунізму, ідеологічної роботи партії.

У Постанові ЦК КПРС звернуто увагу на необхідність виховувати у всіх радянських людей почуття гордості за соціалістичну Вітчизну, непорушної братерської дружби народів СРСР, повагу до національної гідності і національної культури, непримиренність до будь-яких проявів націоналізму. Немає сумніву в тому, що нинішня сесія, яка підіб'є підсумки і визначить напрями дальших досліджень у галузі історичних зв'язків народів нашої країни, відіграє важливу роль у розв'язанні цього завдання.

Після XXV з'їзду КПРС видано ряд фундаментальних узагальнюючих праць, які справляють істотний вплив на ідеологічне життя рес-

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 203.

публіки, є серйозною підмогою в усій політико-виховній роботі. З задоволенням відзначаючи зроблене, ми розуміємо, що треба буде зробити незмірно більше. Досягнуте — це тільки вихідний рубіж для якісно нового рівня розгортання науково-дослідної роботи.

Символічно, що наукова сесія, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією, сказав О. С. Капто, проходить у Києві — «матері міст руських», місті-трудівнику, місті-герої, яке йде назустріч своєму 1500-річчю. Київ був політичним центром могутньої Київської Русі — колиски трьох братніх народів — російського, українського і білоруського, йому належало важливе місце в їх дальшій історії.

Неминуще значення всенародного урочистого святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією полягає в тому, що воно ще раз з усією силою продемонструвало безсмертя великого ленінського заповіту: «...коли українська перемога робітників і селян піде поряд із зміцненням влади в Росії і з її успіхами, тоді соціалістична пролетарська Україна не тільки переможе, а й буде непереможна!»².

Володимир Ілліч Ленін учив нас бачити, аналізувати будь-яке явище в його розвитку, не забуваючи основного історичного зв'язку. Оцінюючи історичне рішення Переяславської ради, говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, ми ясно бачимо цей основний і найглибший зв'язок з далеким минулим у дружбі народів СРСР. З сивини віків у світлий нинішній день принесли російський і український народи найдорожче, найзаповітніше — незламну єдність, нерозривний союз свій. Немає сумніву, що нинішня ювілейна сесія буде ще одним яскравим підтвердженням цієї великої істини.

Слово надається членові Президії АН СРСР, академікові-секретарю Відділення історії АН СРСР, директорові Інституту загальної історії АН СРСР академікові Є. М. Жукову, який оголосив привітання Академії наук СРСР учасникам сесії.

Ця велика подія, підкреслюється у привітанні, мала величезне прогресивне значення для історичної долі наших народів, повністю відповідала їх життєвим інтересам. Непорушну світлу дружбу обидва народи пронесли через усі суворі випробування століть. Союзником і братом російського робітничого класу у боротьбі за соціалізм назвав В. І. Ленін трудящих України, висловивши тверду впевненість у тому, що цей добровільний союз рівних завжди буде міцним і могутнім.

Нині, в умовах зрілого соціалізму, в єдиній братній сім'ї народів СРСР, у спільній творчій праці широко розкрилися могутні сили трудящих Радянської України і Радянської Росії. Одним з найважливіших показників високого духовного потенціалу трудящих Української РСР є наука. Досягнення вчених республіки в ряді галузей користуються всесвітнім визнанням. Видатні відкриття, цінні наукові роботи — це результат плідного співробітництва наукових установ Академії наук УРСР із спорідненими Інститутами Академії наук СРСР, учених Радянської України з ученими РРФСР, інших братніх республік. Успішно відбувається життєдайний процес взаємозбагачення національних культур, який справляє глибокий вплив на всю єдину інтернаціональну за духом радянську соціалістичну культуру.

Слово-відповідь виголосив віце-президент Академії наук УРСР, академік АН УРСР К. М. Ситник.

З доповіддю «Історичне значення возз'єднання України з Росією» на сесії виступив віце-президент АН УРСР, академік АН УРСР

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 114.

П. Т. Тронько. Серед подій епохального значення, відзначив він, возз'єднання України з Росією займає особливе місце. У привітанні ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР партійним, радянським, громадським організаціям, усім трудящим Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки відзначається: «325-річчя возз'єднання України з Росією — це спільне свято всіх народів нашої Батьківщини, яскраве свідчення торжества ленінської національної політики, морально-політичної єдності радянського народу — нової історичної спільності людей»³⁻⁴.

Возз'єднання України з Росією було підготовлено всім попереднім ходом історичного розвитку обох братніх народів. Воно стало результатом їх багатовікової історії. Вийшовши з однієї колиски — Давньоруської держави, вони через віки пронесли почуття спільності походження, мовну спорідненість. Єдності сприяли безпосередня територіальна близькість, постійні контакти у виробничій та культурній сферах життя. Незважаючи на багатовікову розчленованість російських та українських земель, між обома народами ніколи не припинялися різноманітні зв'язки. Особливого значення вони набули після утворення на рубежі XV—XVI ст. Російської централізованої держави, яка відіграла велику роль в історії народів Східної Європи і значної частини Азії.

Не примирившись із своїм підневільним становищем, український народ вів уперту й наполегливу боротьбу проти соціального та національного гніту, за возз'єднання України з Росією.

Величезна хвиля селянсько-козацьких повстань кінця XVI—20—30-х років XVII ст. переросла в могутню визвольну війну українського народу. Очолив її Богдан Хмельницький — видатний державний діяч, умілий полководець і мудрий дипломат, великий син своєї епохи, який всупереч своїй соціально-класовій належності піднявся до розуміння прогресивних завдань часу, корінних національних інтересів народу. Війна, яка розпочалася в 1648 р., мала справедливий, загальнонародний характер. Крім широких мас населення України, в ній взяли участь вихідці з Білорусії, Росії, Польщі, Молдавії, Литви тощо.

З самого початку визвольної війни тенденції до возз'єднання з Росією посилювалися на Україні день у день. Висловлюючи споконвічні сподівання і надії широких народних мас, Б. Хмельницький неодноразово звертався до російського уряду з проханням про возз'єднання. Це корінне питання було вирішене на всенародній Переяславській раді 8(18) січня 1654 р. Так матеріалізувалася заповітна ідея, яка володіла розумом і серцем двох братніх народів протягом багатьох століть. Навіки разом, навіки з російським народом — цій священній клятві український народ залишався вірним протягом усієї своєї наступної історії. Історичне значення великого акту возз'єднання, наголосив доповідач, полягає насамперед у тому, що Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і поглинення султанською Туреччиною, український народ зберіг себе, як етнічну спільність. Возз'єднання з Росією сприяло економічному розвитку України, позитивно вплинуло на культурне взаємозбагачення обох братніх народів. У результаті возз'єднання істотно зміцніли позиції Російської держави на міжнародній арені. Українські землі, які увійшли до складу Росії, стали природним центром, до якого тяжіли трудящі тих українських земель, які ще залишалися відірваними від своїх єдинокровних братів.

³⁻⁴ «Комуніст України», 1979, № 3, стор. 11.

Возз'єднання України з Росією зміцнило єдність кращих представників обох народів у боротьбі проти самодержавства і феодально-кріпосницького ладу. Спільна програма об'єднувала декабристів, які діяли у Петербурзі і на Україні, другом, однодумцем і послідовником великих російських революціонерів-демократів О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова був Т. Г. Шевченко.

На новий, якісно вищий щабель піднялася боротьба трудящих мас з виходом на політичну арену пролетаріату, керованого партією більшовиків на чолі з В. І. Леніним. Робітничий клас Росії з самого його зародження був інтернаціональним за своїм складом, що мало величезне значення для єдності революційних дій трудящих усіх націй нашої країни.

Трудящі України і Росії вели спільну боротьбу під час буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр., у роки реакції та нового революційного піднесення, Лютневої буржуазно-демократичної революції. Положення В. І. Леніна про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»⁵, стало дороговказом для трудящих України в їх боротьбі за своє соціальне й національне визволення.

Шлях до побудови нового суспільства відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція. Трудящі України сповнені гордістю тим, що вони слідом за російськими братами пішли цим шляхом і в грудні 1917 р. проголосили Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

Дружба народів-братів міцніла й цементувалася в роки громадянської війни у спільній боротьбі проти внутрішніх та зовнішніх ворогів, вона стала однією з вирішальних умов перемоги молодой Радянської держави над силами контрреволюції. Український народ виступив одним з ініціаторів об'єднавчого руху за утворення СРСР, яке гідно увінчало процес інтернаціонального згуртування в єдиній багатонаціональній сім'ї всіх народів нашої Батьківщини.

Висока морально-політична єдність радянського суспільства, непорушна дружба й братерство народів СРСР, торжество ленінської національної політики особливо яскраво виявилися в роки Великої Вітчизняної війни. У боях за визволення України високого звання Героя Радянського Союзу були удостоєні 4 тис. бійців і офіцерів 43 національностей і серед них — 1685 героїчних синів і дочок великого російського народу. Вдячний український народ свято шанує пам'ять тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність нашої Батьківщини. Ратний подвиг радянських воїнів увічніюють у республіці більш як 27 тис. монументів і пам'ятних знаків.

Піднявши з руїн міста і села, фабрики і заводи, радгоспи і колгоспи, трудящі України разом з усім радянським народом побудували розвинуте соціалістичне суспільство. Яскраво і документально точно героїчні сторінки Великої Вітчизняної війни, відбудови народного господарства, боротьби за хліб відтворено у працях Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина». Нині Радянська Україна — це край високорозвинутої багатогалузевої промисловості і сільського господарства, передової науки і високої культури; це багатомільйонний трудовий колектив, у якому об'єднані, спільно працюють і живуть на основі братерства, дружби і товариської взаємодопомоги представники понад 100 національностей і народностей. Величні успіхи, досягнуті соціалістичною Україною, — це результат дружби братніх народів усієї Радянської країни, результат їх спільної праці.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

Голова Наукової ради АН СРСР з комплексної проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції», академік І. І. Мінц присвятив свою доповідь висвітленню історії спільної боротьби народів Росії й України за Радянську владу та захист завоювань Великого Жовтня.

Тісний, нерозривний зв'язок, відзначив доповідач, існує між нашим сьогоденням і тим часом, коли народ України виявив свою волю до возз'єднання з великим російським народом. Цей зв'язок часів ми вбачаємо в існуванні дружнього братерського союзу російського й українського народів, у тому, який величезний інтерес в усьому світі викликає дружба народів СРСР, вирішення національного питання в нашій країні. Досить сказати, що з 150 держав, представлених в Організації Об'єднаних Націй, переважна більшість — багатонаціональні країни. Ряд держав так званого «третього світу» обрали соціалістичний шлях розвитку. Багато з них використовують досвід першої в світі соціалістичної держави у розв'язанні назрілих проблем. Це викликає наростаюче занепокоєння з боку імперіалізму. Його ідеологи не жаліють зусиль, щоб не допустити засвоєння молодими країнами, зокрема, досвіду вирішення національного питання в СРСР. Наш інтернаціональний досвід був і є одним з найважливіших в ідеологічній боротьбі, що точиться у світі. Нині вона набула особливої гостроти. Тому обговорення підсумків пройденого за 325 років шляху дружби російського та українського народів має величезне практичне значення. Корені її сягають углиб історії. Однак лише в соціалістичній країні дружба народів стала закономірністю, виявом пролетарського інтернаціоналізму. Як відомо, В. І. Ленін дав йому ясне і чітке формулювання. Він писав: «Інтернаціоналізм на ділі — один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби *в своїй* країні, підтримка (пропагандою, співчуттям, матеріально) *такої ж боротьби*, такої ж лінії, і *тільки її одної*, в *усіх* без винятку країнах»⁶. Саме з цієї точки зору, хотілось би висвітлити деякі питання спільної боротьби народів Росії й України за встановлення Радянської влади і захист революційних завоювань.

Революційне минуле російського й українського народів дає нам численні приклади їх спільної боротьби проти своїх гнобителів. Так, на барикадах першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. разом з героїчним російським пролетаріатом самовіддано билися й трудящі України. Грудневе повстання в Москві супроводжувалося майже одночасними збройними виступами в Донбасі. На штурм Зимового палацу разом з петроградськими червоногвардійцями йшли й українські пролетарі. В свою чергу російські солдати брали активну участь у збройному повстанні трудящих Києва за владу Рад у жовтні 1917 р.

Зразок пролетарського інтернаціоналізму, вірності справі революції виявили народні маси України в період підписання Брестського миру. Незважаючи на його грабіжницький характер, більшовики України одностайно підтримали ленінську лінію на мирну передишку, виступили як активні борці за ратифікацію мирного договору з Німеччиною.

Під час окупації України австро-німецькими військами більшовицькі організації республіки, виконуючи директиви В. І. Леніна і ЦК партії, підняли народні маси на боротьбу з іноземними інтервентами

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 164—165.

та їх пособниками з буржуазно-націоналістичного табору. Трудящі України розглядали боротьбу проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції як складову частину спільної боротьби трудящих усієї Країни Рад за збереження і зміцнення Радянської влади. В. І. Ленін, Комуністична партія високо оцінили героїчну боротьбу народних мас України проти окупантів. У резолюції Ради Народних Комісарів РСФРР з привітанням Народному Секретаріатові і Центральному Виконавчому Комітетові Рад України від 3 квітня 1918 р. говорилося: «...Радянський уряд Росії висловлює своє захоплене співчуття героїчній боротьбі трудящих і експлуатованих мас України, які в даний час є одним з передових загонів всесвітньої соціальної революції»⁷.

Братерський союз, дружба і взаємодопомога російського й українського народів міцніли і гартувалися в полум'ї громадянської війни. У той час В. І. Ленін, як і завжди, надавав великого значення єдності дій пролетарів великоруських і українських⁸. Вождь революції вказував на необхідність зміцнювати дружбу між двома народами, вбачав у цьому найбільш надійну гарантію перемоги над ворогом. «У цій довгій і важкій боротьбі ми, великоруські й українські робітники, повинні йти найтіснішим союзом, бо поодинокі нам, напевно, не справитись»⁹, — писав В. І. Ленін.

Неодмінною умовою перемоги над світовим імперіалізмом і білогвардійською контрреволюцією В. І. Ленін вважав створення єдиного військового командування і якнайсуворішої централізації у використанні сил і ресурсів радянських республік. Підтримуючи ленінську ідею військово-політичного союзу, Всеукраїнський ЦВК 18 травня 1919 р. звернувся до всіх республік із закликом об'єднати збройні сили і матеріальні засоби для боротьби із спільним ворогом. Створений згодом воєнний союз радянських республік відіграв величезну роль у розгромі внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, визволенні України.

Історія зберегла багато яскравих епізодів спільної боротьби трудящих Росії й України проти сил контрреволюції — Центральної ради, каледінців, петлюрівської Директорії, денікінців, махновщини, різних мастей окупантів й інтервентів, — за перемогу і зміцнення Радянської влади. Вивчаючи ці славні бойові епізоди, ми ще і ще раз переконуємося, що революційний союз великого російського й українського народів був однією з головних умов переможної боротьби за Радянську владу і захист завоювань Великого Жовтня.

З доповіддю «Дружба народів СРСР — торжество ленінської національної політики КПРС» виступив заступник академіка-секретаря Відділення історії АН СРСР, голова Наукової ради АН СРСР з національних проблем, академік Ю. В. Бромлей.

Величезним завоюванням нашої країни, сказав доповідач, є непорушна дружба народів Радянського Союзу. Вона — результат цілеспрямованої повсякденної діяльності КПРС, один з найяскравіших виявів торжества її ленінської національної політики. Народжена Великим Жовтнем, виплекана партією в роки індустріалізації і колективізації країни, загартована у вогні Великої Вітчизняної війни, збагачена у роки післявоєнної відбудови народного господарства, дружба народів знайшла свій дальший розвиток в умовах становлення зрілого соціалізму в нашій країні. Цьому періоду соціалістичного будівництва відповідає більш високий, більш зрілий рівень дружби народів, яка

⁷ В. І. Ленін про Україну, ч. II, К., 1977, стор. 90.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 44—45.

⁹ Там же.

виступає одним з могутніх прискорювачів виконання всього комплексу завдань комуністичного будівництва.

Невипадково, що винятково великого значення національному питанню надавав В. І. Ленін, який розробив наукові принципи національної політики Комуністичної партії, вказав на шляхи практичного вирішення цієї проблеми. Вся історія блискуче підтверджує правильність і життєвість марксистсько-ленінського вчення про пролетарський інтернаціоналізм, принципи національної політики КПРС. Перетворення цих принципів в життя закономірно привело до виникнення і утвердження в СРСР нового типу національних відносин, які ґрунтуються на дружбі народів.

Важливою передумовою розквіту дружби народів СРСР є глибокі соціальні перетворення, що сталися за роки Радянської влади. Саме вони забезпечили гармонійний розвиток національних відносин у нашій країні. Характеризуючи в цьому зв'язку дані процеси, необхідно підкреслити, що в них чітко простежуються дві діалектично взаємозв'язані тенденції: дальший всебічний розквіт націй і їх неухильне зближення. В різних сферах суспільного життя ці тенденції виявляються далеко неоднаково, але їх взаємодію можна знайти скрізь. Так, у сфері державно-правового регламентування міжнаціональних відносин — це функціонування Радянської соціалістичної федерації. В галузі економіки — діалектична єдність загальносоюзних і республіканських економічних інтересів, що особливо чітко простежується у розвитку єдиного народного господарського комплексу СРСР. В умовах соціалізму тенденції розвитку і зближення націй особливо яскраво виявляються у сфері соціально-класових відносин. Показовим у цьому відношенні є процес створення однотипної соціальної структури соціалістичних націй, що виступає важливою передумовою поглиблення їх братерської дружби та дальшої консолідації нової історичної спільності людей — радянського народу. Поряд з економічними і соціально-політичними факторами важливу роль у зміцненні дружби народів нашої країни відіграють нові явища, що спостерігаються у сфері духовної культури. Розквіт національних культур народів СРСР супроводжується їх взаємовпливом і взаємозбагаченням, активним засвоєнням прогресивних досягнень світової цивілізації. В результаті формується не просто міжнаціональна, а загальнорадянська культура.

Важливе значення для формування і зміцнення дружби народів має патріотичне та интернаціоналістське виховання трудящих. Про постійну увагу Комуністичної партії до питань виховання народних мас у дусі соціалістичного интернаціоналізму переконливо свідчить постанов ЦК КПРС від 6 травня 1979 р. «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи». В ній, зокрема, вказується на необхідність «виховувати у всіх радянських людей почуття гордості за соціалістичну Вітчизну, непорушної братерської дружби народів СРСР»¹⁰.

Важлива роль у процесі всебічної интернаціоналізації суспільного життя нашої країни і особливо в зміцненні дружби радянських народів належить науці. Це стосується насамперед суспільних наук. У соціалістичному суспільстві саме вони покликані показувати прогресивність процесів розвитку і зближення націй, відстоювати ідеї интернаціоналізму та протидіяти різним прихованим і відкритим «теоріям» націоналізму та національної обмеженості. Це важливо як для интернаціоналістського виховання трудящих, так і для кращого розв'язання управлінських завдань. Регулювання національних відносин в умовах

¹⁰ «Радянська Україна», 6 травня 1979 р.

зрілого соціалізму можливе лише на науковій основі. Звідси і випливають відповідальні завдання, що стоять перед суспільними науками у плані вивчення сучасних національних процесів у нашій країні. Керуючись принципами пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, сказав на закінчення Ю. В. Бромлей, КПРС приділяє велику увагу національним аспектам розвитку нашого суспільства на сучасному етапі. При цьому особливого значення надається дальшому зміцненню дружби народів СРСР, посиленню її впливу на всі сторони життя націй і народностей, національних та етнічних груп, на свідомість і поведінку радянських людей. Це — одна з головних турбот КПРС. Як зіниці ока береже Комуністична партія братерську дружбу народів, що являє собою «наше безцінне надбання, одне з найзначніших і найдорожчих серцю кожної радянської людини завоювань соціалізму»¹¹.

Заступник директора Інституту історії АН СРСР, доктор історичних наук, професор В. П. Шерстобитов у своєму повідомленні звернув увагу учасників сесії на процес формування радянського народу — монолітної інтернаціональної спільності. Він, зокрема, підкреслив, що інтернаціоналізм радянського народу склався історично, увібравши в себе величезний досвід російського робітничого класу і ленінської більшовицької партії по інтернаціональному згуртуванню трудящих усіх національностей в їх боротьбі проти соціального і національного гніту. Разом з тим у ньому відбилися традиції економічних, політичних і культурних зв'язків народів Росії, коріння яких сягає у глибину віків.

Відзначивши серед факторів, що зумовлюють зміцнення монолітності радянського народу, дальший розвиток матеріально-технічних основ зрілого соціалізму, доповідач на конкретних фактах показав зростання економічного потенціалу країни в цілому і кожної з союзних республік зокрема. На зміцнення міжнаціональних зв'язків значний вплив справляє науково-технічна революція, пов'язані з нею інтеграція та інтернаціоналізація діяльності людей, поглиблення господарської спеціалізації республік, їх кооперування.

В умовах зрілого соціалізму відбувається прогресивний процес удосконалення суспільних відносин, соціально-класової структури націй і народностей, зміцнюється державно-політична єдність радянського народу. Об'єктивні потреби суспільства зумовлюють розвиток та удосконалення радянського федералізму, з одного боку, і форм національної державності — з іншого. Це сприяє розв'язанню поставлених партією завдань — забезпечення дальшого розквіту і зближення націй, правильне поєднання спільних інтересів усього народу і кожної нації й народності. Згадані процеси є міцною основою також і для інтернаціоналізації духовного життя народів СРСР, розвитку загальнозначимого в радянській культурі на основі розквіту національного, повного виявлення і використання в спільних інтересах творчого потенціалу всіх братніх народів.

«Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР» — тема повідомлення академіка-секретаря Відділення економіки АН УРСР, директора Інституту економіки АН УРСР, академіка АН УРСР І. І. Лукінова.

Возз'єднання України з Росією, що відбулося 325 років тому, справило величезний вплив на їх історичні долі. Воно значною мірою сприяло загальному зростанню продуктивних сил двох братніх народів. Нову еру у взаємовідносинах народів-братів відкрила Велика Жовтне-

¹¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 49.

ва соціалістична революція. В сім'ї республік-сестер Україна знайшла свою щасливу долю, єдино вірний шлях для свого розвитку. За порівняно короткий період український народ пліч-о-пліч з великим російським народом, усіма братніми народами Союзу РСР піднявся до вершин економічного, соціально-політичного і духовного розвитку.

Після закінчення громадянської війни й іноземної інтервенції Радянська Україна завдяки спільним зусиллям братніх народів піднялася з руїн. Втілювався у життя ленінський план побудови соціалізму. Здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації, культурної революції відбувалося в умовах посилення творчої ініціативи і активності трудящих мас. Велика увага приділялася ліквідації економічної нерівності союзних республік.

Мирну творчу працю радянських людей перервала Велика Вітчизняна війна. Пліч-о-пліч з представниками інших народів відстоювали свободу і незалежність своєї Батьківщини трудящі України. Завдяки братерській допомозі всіх республік вдалося швидко відбудувати народне господарство УРСР. Наступні роки характеризувалися бурхливим розвитком економіки республіки. При цьому слід підкреслити, що особливо глибокі зміни в усіх галузях народного господарства відбулися за останнє, шосте десятиріччя Радянської влади. В єдиному народногосподарському комплексі високого рівня досягли всі 15 союзних республік. Одне з найважливіших місць серед них займає Українська РСР. Видатним результатом героїчних зусиль партії і народу стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства. «Без перебільшення можна сказати, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев, — що тільки в співдружності радянських республік, об'єднавшись з ними і подесятеривши тим самим власні сили, зміг по-справжньому розправити свої плечі, знайти простір своїй трудовій енергії і талантам народ України!»¹².

«Значення воз'єднання України з Росією для історичної долі білоруського народу» — тема повідомлення директора Інституту історії АН БРСР, члена-кореспондента АН БРСР П. Т. Петрикова. Російський, український і білоруський народи, відзначив доповідач, вийшовши з однієї колиски — Давньоруської держави, пронесли крізь століття почуття спільності походження, єдності своєї історичної долі. Рішення Переяславської ради 1654 р., відновивши історичну справедливість, були прикладом і для білоруського народу, відкрили перед ним нові історичні перспективи. Зв'язки трьох братніх народів, охоплюючи всі сфери їх життя, особливо розширилися і зміцніли, починаючи з другої половини XVII ст. Цьому сприяли, зокрема, діяльність Київської академії, М. Г. Чернишевського та Т. Г. Шевченка. Дружба народів-братів, керованих більшовицькою партією, гартувалася в спільній боротьбі проти царського самодержавства, капіталістів і поміщиків.

Новий, якісно вищий етап у взаємовідносинах між трудящими різних національностей нашої країни почався в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. В роки громадянської війни відбулося організаційне оформлення Компартії України і Компартії Білорусії. Українська РСР і Білоруська РСР відіграли значну роль в об'єднавчому русі за утворення Союзу РСР. Братерська взаємодопомога російського, українського, білоруського та інших народів нашої країни стала запорукою економічного зростання СРСР у роки перших п'ятирічок, побудови основ соціалізму. Дружба і монолітна єдність радянського народу зазнала суворого випробування в роки Великої

¹² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 54.

Вітчизняної війни. Тисячі синів і дочок Радянської Білорусії, воюючи на фронтах та в партизанських загонах, внесли вагомий вклад у розгром ворога. Одночасно смертю хоробрих за визволення білоруських земель полягли росіяни, українці й представники інших народностей Радянського Союзу.

Співробітництво народів СРСР на сучасному етапі визначається внутрішнім поділом праці, що розвивається у нашій країні, між-республіканською кооперацією виробництва матеріальних і духовних благ. Помітне місце в єдиному народногосподарському комплексі займає Білоруська РСР, яка поставляє Українській РСР та іншим союзним республікам верстати, автомобілі, трактори, сільськогосподарські машини. Водночас БРСР одержує від них кам'яне вугілля, природний газ, продукцію чорної і кольорової металургії тощо.

З повідомленням «Російська мова — мова єднання та дружби народів СРСР в їх історії» виступив директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, академік І. К. Білодід. У лєнінській теорії національно-мовного будівництва велике місце займає питання про мову міжнаціонального спілкування народів. В. І. Ленін боровся за освіту народів Росії на їх рідних мовах, за їх повну рівноправність, а також за створення таких умов, при яких би «кожний житель Росії мав можливість навчитися великої російської мови»¹³.

Російська мова відігравала видатну роль у розвитку культури народів нашої країни та їх мов ще до Жовтневої революції. Вже в дореволюційний час вона виступала як засіб міжнаціональних і міжнародних зв'язків у найрізноманітніших сферах.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Комуністична партія та Радянський уряд під керівництвом В. І. Леніна розгорнули величезну роботу в галузі культурного будівництва. Зокрема, її логічним завершенням було конституційне закріплення рівноправного розвитку мов народів СРСР. Удосконалюючи свої рідні мови, соціалістичні нації Радянського Союзу водночас широко використовують російську мову, яка є мовою міжнаціонального спілкування. Таким чином, у націй і народностей нашої країни сформувалася двомовність, яка забезпечує всі життєві функції нашого розвинутого соціалістичного суспільства.

Російська мова відіграє значну роль у зміцненні дружби і єднання всіх соціалістичних націй СРСР, є одним з найважливіших компонентів нової інтернаціональної спільності людей — радянського народу. Величезна роль російської мови також у справі вдосконалення мов народів Радянського Союзу. В процесі взаємодії мов соціалістичних націй і народностей, творчих взаємозв'язків російської мови з мовами інших народів СРСР виникли і виникають нові риси їх спільності в лексиці, термінології, словотворенні, синтаксичній будові, образності. Разом з тим національні мови не втрачають своєї специфіки. Зрозуміло, що всі ці процеси мовного життя народів СРСР будуть й надалі вдосконалюватися й поглиблюватися.

Лєнінська теорія національно-мовного будівництва в соціалістичному суспільстві, вчення про російську мову як мову міжнаціонального спілкування, побудоване на марксистсько-лєнінській основі, відкрили нову епоху в історії світового мовознавства, теорії розвитку мов світу в нашу епоху. Ця теорія і практика глибоко вивчаються і застосовуються народами Європи, Африки, Азії, Америки, Австралії.

Розквіт мов соціалістичних націй СРСР повністю розвінчує бур-

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 280.

жуазно-націоналістичні та інші реакційні, наклепницькі вигадки на ленінську теорію і практику національно-мовного будівництва в нашій країні.

Критиці сучасних буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання України з Росією присвятив своє повідомлення директор Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук, професор Ю. Ю. Кондуфор. Визвольна війна українського народу і возз'єднання України з Росією, наголосив він, завжди стояли в центрі гострих політичних зіткнень та ідейної боротьби. Особливо активну кампанію буржуазно-націоналістичне охвістя розгорнуло в дні святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією. По яких же напрямках відбувається фальсифікація цієї проблеми українськими буржуазними націоналістами? Насамперед вони заперечують братерську єдність і вікову дружбу українського і російського народів, всупереч історичній правді намагаються протиставити ці народи один одному, довести істотні відмінності в їх походженні, характері, шляхах розвитку історичного процесу. Виходячи із завідомо брехливих вигадок, апологети українського буржуазного націоналізму тлумачать акт возз'єднання як «завоювання», «колонізацію», «анексію» України Росією. Гальванізуються давно розвінчані «теорії» про нібито індивідуалізм українців і колективізм росіян. В своїх фальсифікаціях вони намагаються перекинути прямий місток у наш час, об'єднати історичні аспекти проблеми з питаннями сучасності.

Українські буржуазні націоналісти фактично замовчують спільність розвитку обох братніх народів, мету і характер революційної боротьби трудящих мас.

Із заключним словом на сесії виступив академік Є. М. Жуков. Спільна наукова сесія, відзначив він, має величезне політичне і науково-практичне значення. Вона є ще одним яскравим свідченням непопущеної дружби народів СРСР і тісного співробітництва вчених Країни Рад. Виголошені на сесії доповіді та повідомлення внесли значний вклад у дальшу розробку питань віковичної дружби великого російського і українського народів, усіх народів Радянського Союзу. Вони націлюють вчених-суспільствознавців на більш глибоке, фундаментальне вивчення питань історичних зв'язків, дружби народів СРСР.

Учасники сесії з великим піднесенням прийняли вітальний лист Центральному Комітетові КПРС, Генеральному секретареві ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Л. І. Брежневу.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. П. ПЛИСЮК (Львів)

ДІЯЛЬНІСТЬ КПРС ПО РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Основне завдання сільського господарства в умовах розвинутого соціалізму, як визначив XXV з'їзд КПРС, полягає в тому, щоб забезпечити дальше зростання і більшу сталість сільськогосподарського виробництва, всемірне підвищення ефективності землеробства і тваринництва для більш повного задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині, створення необхідних державних резервів сільськогосподарської продукції¹. Ця партійна настанова повністю відповідає корінним інтересам колгоспного селянства і робітничого класу, дістала всенародне схвалення. Однією з умов розв'язання цих завдань є дальше вдосконалення організації сільськогосподарського виробництва і управління.

При виробленні аграрної політики на етапі розвинутого соціалізму партія виходила з того, що в умовах науково-технічного прогресу продуктивні сили сільського господарства не могли розвиватися в рамках старих форм організації виробництва. «Успадковані від минулого риси багатогалузевої, роздробленої структури виробництва, які збереглися до цього часу,— вказував Л. І. Брежнев,— стримують процес науково-технічного переозброєння, гальмують інтенсифікацію сільського господарства. Тому дальша спеціалізація і концентрація виробництва, поглиблення міжгосподарської кооперації виступають нині як насушні, корінні питання розвитку сільського господарства країни»².

Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва в нашій країні почалась ще після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Перші зразкові спеціалізовані господарства — радгоспи, створені на базі колишніх поміщицьких господарств, були в ряді районів країни. Декретами Ради Народних Комісарів у липні 1918 р. було організовано бурякосіючі і племінні тваринницькі господарства. У період колективізації сільського господарства курс на спеціалізацію було взято і щодо колгоспів. Проте низький рівень матеріально-технічної бази не дозволив здійснити її у широких масштабах і обсягах³.

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 223.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 427.

³ Див.: КПРС і розвиток науково-технічної революції на селі, К., 1978, стор. 33.

Практика роботи перших спеціалізованих господарств показала, що спеціалізація в сільському господарстві буде проходити не так, як у промисловості. Специфіка сільськогосподарського виробництва, вказував В. І. Ленін, полягає в тому, що воно на відміну від промисловості «...не розколюється на зовсім окремі галузі, а тільки спеціалізується на виробництві в одному випадку — одного, в іншому випадку — іншого ринкового продукту, причому всі інші сторони сільського господарства пристосовуються до цього головного (тобто ринкового) продукту»⁴.

Лише в умовах розвинутого соціалізму, коли сільське господарство стало розвиватись на основі досягнень науково-технічного прогресу, склались сприятливі умови для поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на селі.

У дальшій спеціалізації і концентрації виробництва партія бачила перспективну форму організації сільськогосподарського виробництва. Ця форма мала ряд переваг перед багатогалузевою структурою виробництва. У спеціалізованих господарствах вищі продуктивність праці, ефективність використання техніки, добрив і кормів та інші економічні показники. Спеціалізація і концентрація сприяє посиленню кооперації госпрозрахункових підрозділів, зміцненню виробничих зв'язків між ними, поліпшенню управління виробництвом. Курс на спеціалізацію і концентрацію виробництва в умовах науково-технічного прогресу КПРС розглядає як новий етап практичного здійснення ідей ленінського кооперативного плану.

На необхідність спеціалізації партія звернула увагу на XXII з'їзді КПРС, записавши в прийнятій Програмі КПРС, що для забезпечення сталих, високих, неупинно зростаючих урожаїв, звільнення сільського господарства від шкідливих впливів стихійних сил природи, а також для швидкого піднесення тваринництва необхідно «...здійснити науково обгрунтоване розміщення сільського господарства по природно-економічних зонах і районах, більш поглиблену і сталу його спеціалізацію, з переважним зростанням виробництва того виду сільськогосподарської продукції, для якого є найкращі умови і досягається найбільша економія затрат...»⁵.

Ці програмні положення стали складовою частиною аграрної політики партії, виробленої безрезневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і схваленої XXIII з'їздом партії. «В інтересах найбільш ефективного використання землі, капітальних вкладень, техніки, а також трудових ресурсів проводити спеціалізацію колгоспів і радгоспів...»⁶, — записано в резолюції XXIII з'їзду КПРС.

У наступні роки робота партії по розвитку і поглибленню спеціалізації і концентрації в сільському господарстві піднялась на якісно новий ступінь. Якщо до XXIII з'їзду КПРС спеціалізація в основному здійснювалася зонально і була зв'язана, головним чином, з природно-економічними умовами виробництва, то після з'їзду, коли сільське господарство значно зміцніло, вона стала базуватися також на розвитку провідних галузей з підпорядкуванням їм усіх інших видів виробництва.

На іншій основі здійснювалася і концентрація сільськогосподарського виробництва. У попередні роки концентрація проходила, як правило, шляхом механічного злиття, укрупнення колгоспів. Внаслідок

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 294.

⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 70.

⁶ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 236.

цього кількість колгоспів по нашій країні скоротилася з 123,6 тис. у 1950 р. до 44,9 тис. у 1960 р., а в республіці, відповідно, — з 19295 до 9745⁷. Цей процес проходив і у восьмій та дев'ятій п'ятирічках. Хоча господарства й ставали великими за розмірами, виробництво товарної продукції лишалося в них дрібним, розпорошеним, а колгоспи продовжували існувати як багатогалузеві господарства. У 1964 р., наприклад, 9450 колгоспів республіки здійснювали виробництво продукції тваринництва на 21,6 тис. фермах великої рогатої худоби, 11,6 тис. свинофермах, 7,9 тис. вівцефермах і 7,3 тис. птахофермах⁸. Це підвищувало вартість самої продукції і утруднювало комплексну механізацію виробництва.

Таким чином, зростання господарств за рахунок простого укрупнення господарств при збереженні багатогалузевої структури себе не виправдовувало. Єдино правильним був шлях поєднання концентрації виробництва з його спеціалізацією, яка давала змогу використовувати переваги сучасної науки і техніки.

Протягом восьмої і дев'ятої п'ятирічок партійні організації на місцях провели значну роботу по аналізу економіки господарств і практичному визначенню шляхів спеціалізації і концентрації виробництва на селі. З участю спеціалістів сільського господарства, вчених, господарських працівників і активу вони вивчили економічну структуру кожного господарства, виявили їх потенціальні можливості, розробили рекомендації⁹.

Важливу роль у діяльності місцевих партійних організацій і господарських установ по спеціалізації господарств мала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 28 листопада 1969 р. «Про примірний Статут колгоспу», яка встановлювала відповідальність правління колгоспів і всіх їх членів за «раціональне ведення сільськогосподарського виробництва шляхом його інтенсифікації і спеціалізації, переважного розвитку тих галузей, для яких є найкращі природно-економічні умови»¹⁰.

Партійні організації вивчали у досліджувальний період досвід роботи спеціалізованих господарств, аналізували механізм їх діяльності. Певний досвід у цій справі мала створена після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС спеціалізована система «Птахопром». Тільки за 1965—1970 рр. виробництво яєць в цьому об'єднанні зросло з 3,2 млрд. штук до 10,7 млрд. Питома вага їх у державних закупках яєць у 1971 р. становила 55%, а по м'ясу птиці — 60%. Якщо у 1965 р. в країні закуплялось 10,5 млрд. штук яєць, то в 1971 р. — 21,5 млрд., з них близько 12 млрд. — у господарствах «Птахопрому»¹¹.

Ця система широко була впроваджена і в Українській РСР. Так, птахофабрика «Південна» Сімферопольського району Кримської області утворилась ще у 1960 р. на базі об'єднання трьох господарств. Реконструювавши старі приміщення і встановивши в них нове технологічне устаткування, колектив об'єднаного господарства збільшив виробництво продукції, домігся високої віддачі від вкладених коштів, скоротив трудові і матеріальні затрати на одиницю продукції, підви-

⁷ Народное хозяйство СССР в 1970 году, М., 1971, стор. 382; Народное хозяйство Украинской РСР в 1970 році, К., 1971, стор. 271—272.

⁸ Архів МСГ УРСР, ф. Р-4980, оп. 1, спр. 2174, арк. 4.

⁹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 218, спр. 193, арк. 12, 15.

¹⁰ Решення партії и правительства по сельскому хозяйству, М., 1975, стор. 380—397.

¹¹ Ф. П. Зырянов. Курс партии на интенсификацию сельскохозяйственного производства, М., 1973, стор. 41.

шив рентабельність виробництва. Якщо у 1960 р. птахофабрика виробила 13,5 млн. штук яєць, то в 1970 р. — 115 млн. штук, рентабельність фабрики зросла за цей період з 6,3% до 50,1%¹².

Колгосп «Комунар» Кодимського району на Одещині, перейшовши на спеціалізовану відгодівлю свиней, знизив собівартість центнера м'яса до 70 крб. проти 156,4 крб. в інших господарствах¹³. Значних результатів добилися господарства Знам'янського району Кіровоградської області. Якщо у 1966 р. вони виробили 3350 тис. яєць, то в 1970 р. лише перша черга діючої птахофабрики колгоспу «Україна» дала 3756 тис. яєць. Собівартість виробництва при цьому знизилась на 16 крб.¹⁴

Центральний Комітет партії після ретельного вивчення роботи підприємств і об'єднань, створених у сільському господарстві на кооперативній основі, а також практики братніх соціалістичних країн, надав цьому великому соціальному явищу загальнопартійного, загальнодержавного значення. Партійні організації підтримали принципово нову форму організації і ведення спеціалізованого тваринництва — промислово-тваринницькі комплекси. У лютому і квітні 1971 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спеціальні постанови «Про заходи по дальшому збільшенню виробництва яєць і м'яса птиці на промисловій основі» і «Про розвиток виробництва продуктів тваринництва на промисловій основі», якими зобов'язали ЦК Компартій союзних республік, крайкоми і обкоми партії, Міністерство сільського господарства СРСР та радянські органи здійснити на місцях заходи по дальшій спеціалізації і концентрації тваринництва та організації поблизу міст у радгоспах і колгоспах комплексів по виробництву свинини, молока, відгодівлі великої рогатої худоби, проводячи заходи на дальше збільшення виробництва продуктів тваринництва в кожному колгоспі і радгоспі¹⁵.

Виконуючи ці постанови, партійні організації України приділили значну увагу цій ділянці роботи. Разом з спеціалістами сільського господарства вони визначили напрям спеціалізації господарства, розробили науково-обґрунтовані плани його ведення, контролювали виконання їх. На кошти держави і колгоспів у роки дев'ятої п'ятирічки передбачалось побудувати 1170 великих державних комплексів по виробництву молока і м'яса, 585 птахофабрик. В нашій республіці розгорнулось будівництво 514 державних і 982 колгоспних і міжколгоспних тваринницьких комплексів. Для проведення єдиної технічної політики у виготовленні проектної документації, зразків будівельної техніки для масового виробництва залучено сили конструкторських бюро 10 союзних промислових міністерств¹⁶.

Партійні організації тримали під неослабним контролем будівництво промислових комплексів, направляли для роботи у спеціалізованих господарствах досвідчених комуністів-спеціалістів. Так, у 1967 р. Буцацький райком партії Тернопільської області направив на механізовані ферми і комплекси 120 комуністів і 150 комсомольців. Спираючись на створені там партійні групи, райком партії домогся швидкого запровадження індустріальної технології виробництва продуктів тваринництва. В районі більш кваліфіковано вирішувалось питання пле-

¹² Архів МСГ УРСР, ф. Р-4980, оп. 1, спр. 1654, арк. 52—53; «Сільські вісті», 20 липня 1971 р.

¹³ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 1578, арк. 99.

¹⁴ Там же, спр. 1739, арк. 16.

¹⁵ Решення партии и правительства по сельскому хозяйству (1965—1974), М., 1975, стор. 540—545; 644—651.

¹⁶ «Сільські вісті», 26 травня, 10 липня 1971 р.

мінної і зооветеринарної роботи, своєчасно впроваджувався передовий досвід роботи, досягнення науки, а головне — більш високими темпами нарощувалось виробництво тваринницької продукції.

Тернопільський обком партії підтримав почин Бучацького району, організував вивчення його досвіду іншими парторганізаціями області. Для цього було створено обласний штаб по організації і контролю за виконанням соціалістичних зобов'язань по збільшенню виробництва і продажу державі м'яса, молока та інших продуктів тваринництва, а також по пропаганді передового досвіду. В кожному господарстві, районі було створено прес-центри, випускалися «Бойові листки», інформаційні бюлетені, в яких висвітлювались переваги передових методів виробництва. На кінець дев'ятої п'ятирічки кожне третє господарство Тернопільщини спеціалізувалось на виробництві певного виду сільськогосподарської продукції: 177 господарств на виробництві молока, 71 — яловичини, 27 — свинини, 3 — яєць, 33 — нетелів. Питома вага спеціалізованих господарств і міжгосподарських підприємств області у виробництві м'яса в 1978 р. становила 60%, молока — 91, яєць — 99, вовни — 62%¹⁷.

В результаті діяльності партійних організацій по реалізації настанов партії щодо спеціалізації господарств в республіці склались спеціалізовані сільськогосподарські зони. Нині господарства степових і лісостепових областей вирощують 87% зерна. В степовій зоні також виробляється понад чотири п'ятих сояшника, 94% винограду. Колгоспи і радгоспи лісостепу поставляють цукрові промисловості більше 70% цукрових буряків, а поліські райони є головними виробниками картоплі і льону. Навколо міст і промислових центрів створено господарства овочемолочного напрямку. Тепер 300 приміських спеціалізованих господарств дають майже половину товарних овочів, а в Донецькій, Київській, Кримській, Харківській і Дніпропетровській областях — 70—80%¹⁸.

У роки дев'ятої п'ятирічки у зв'язку з дальшим розвитком спеціалізації і міжгосподарських зв'язків колгоспи і радгоспи республіки перейшли до поглибленої спеціалізації, що базується на виробництві одного, а в тваринництві навіть частини продукту. У 1976 р. на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби спеціалізувалось 1680 колгоспів і радгоспів, на виробництві яєць і м'яса птиці — 884 господарства, молока — понад 2 тисячі. В останньому році дев'ятої п'ятирічки, наприклад, об'єднання «Птахопром», в складі якого 194 фабрики і радгоспи, дало 3,2 млрд. штук яєць і 125 тис. т. м'яса — половину їх виробництва у суспільному секторі¹⁹.

Результати проведеної спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва були схвалені XXV з'їздом КПРС. «Досвід Молдавії, ряду областей Російської Федерації, України, Білорусії та деяких інших республік, говорить про те, — відзначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС з'їздові партії, — що великі можливості швидкого зростання обсягів виробництва, серйозного підвищення продуктивності праці і зниження собівартості закладені в спеціалізації і концентрації виробництва на базі міжгосподарського кооперування і агропромислової інтеграції»²⁰.

¹⁷ «Вільне життя», 14 лютого 1968 р.; «Під прапором ленінізму», 1979, № 5, стор. 9, 12.

¹⁸ Курсом мартовського Пленума, М., 1974, стор. 77—78.

¹⁹ КПРС і розвиток науково-технічної революції на селі, стор. 42.

²⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 58.

Для здійснення цього курсу партія вважала за потрібне розробити конкретні заходи, спрямовані на даліше вдосконалення форм організації виробництва. Вони знайшли свій вияв у постанові ЦК КПРС від 28 травня 1976 р. «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції». «Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва, — вказувалось у постанові, — на базі широкого кооперування, переведення його на сучасну індустріальну основу — це магістральний напрям дальшого практичного здійснення ідей ленінського кооперативного плану в умовах розвинутого соціалізму»²¹.

Ця постанова дістала повну підтримку у партії і в народі і розцінюється як надзвичайно важливий політичний, програмний документ. Керуючись цією постановою, парторганізації на місцях розгорнули велику роботу по визначенню шляхів вдосконалення організації виробництва, поглиблення його спеціалізації і концентрації. На жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК Компартії України було схвалено конкретні заходи по спеціалізації і концентрації, розвитку міжгосподарського кооперування в республіці. Хід їх здійснення систематично контролюється ЦК і Радою Міністрів²².

Спільними зусиллями колгоспи і радгоспи в останні роки створювали сучасні підприємства по виробництву м'яса, молока, вирощуванню племінної худоби, виробництву кормів, овочів, плодів, винограду та інших культур. На липневому (1978 р.) Пленумі ЦК Компартії України відзначалось, що тепер у республіці налічується понад 7 тис. спеціалізованих господарств, 4 тис. міжгосподарських підприємств і об'єднань. На спеціалізовані підприємства припадає 46% виробництва молока, 69% овочів, половина фруктів, майже три чверті винограду. Тільки за 1977 р. їх питома вага у виробництві яловичини підвищилася з 21 до 27%, свинини — з 37 до 47%, яєць — з 72 до 80%, що дало змогу вивільнити приблизно 200 тис. працівників і підвищити ефективність тваринництва²³.

Розвиваючи спеціалізацію і концентрацію виробництва на селі, партійним організаціям на місцях довелося розв'язувати проблему внутрігосподарської спеціалізації, тобто переведення бригад, ланок, відділень колгоспів і радгоспів з універсальних багатогалузевих підрозділів у спеціалізовані. Перспективними у цьому відношенні виявились комплексні механізовані ланки і загони, які без затрат ручної праці вирощували цукрові буряки, картоплю, кукурудзу та інші культури. У 1977 р. ЦК КПРС схвалив досвід Іпатівської районної партійної організації Ставропольського краю, яка під час жнив на основі комплексного плану в усіх господарствах району створила збирально-транспортні загони і забезпечила їх високопродуктивну роботу. Іпатівці зуміли за 80 год. скосяти зернові на площі 135 тис. га і за 9 днів обмолотити їх²⁴. За прикладом іпатівців у 1977—1978 рр. працювали на жнивях хлібороби Дніпропетровської, Херсонської, Кримської, Запорізької та інших областей республіки. На полях України діяло близько 15 тис. комплексних збирально-транспортних загонів²⁵.

²¹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1975—1977 гг.), т. XI, М., 1977, стор. 316—330.

²² Матеріали липневого (1978 р.) Пленуму Центрального Комітету Компартії України, К., 1978, стор. 31.

²³ Там же, стор. 31—32.

²⁴ «Правда», 15 липня 1977 р.

²⁵ «Правда», 16 вересня 1977 р.

У ході спеціалізації доводилось переглядати структуру посівних площ, форми організації праці, систему управління виробничими підрозділами. Так, коли колгоспи Дніпропетровської області взяли курс на поглиблену спеціалізацію, виявилось, що деякі культури в колгоспах займають невеликі площі. Це не давало змоги застосувати прогресивну технологію виробництва, призводило до значних затрат ручної праці. Партійні організації Нікопольського району, наприклад, вихід знайшли у концентрації виробництва картоплі та деяких інших культур в окремих господарствах. Зосередивши вирощування картоплі у трьох колгоспах, партійні організації домоглися зниження собівартості, підвищення урожайності і товарного виробництва цієї культури. Якщо в роки восьмої п'ятирічки в районі збирали в середньому 173 ц з га, то в дев'ятій п'ятирічці — 210 ц з гектара²⁶. За таким принципом розвивали спеціалізацію господарства інших районів області.

На липневому Пленумі ЦК Компартії України, наприклад, позитивно оцінили роботу Верхньодніпровської районної партійної організації на Дніпропетровщині. Тут своєчасно подбали про підготовку кадрів, з урахуванням досвіду, нагромадженого в інших областях і братніх республіках, рекомендацій учених, розв'язали питання розвитку кормової бази, економічних взаємовідносин між господарствами і підприємствами, які кооперуються. В результаті виробництво яловичини в районі за два роки збільшилося на 20%, собівартість центнера приросту ваги знизилася на 22,5 крб., рентабельність міжгосподарського свинарського підприємства становила 63%²⁷.

В процесі запровадження нових форм організації сільськогосподарського виробництва виявилось, що вузька спеціалізація в колгоспах і радгоспах практично неможлива. Це зумовлено особливостями сільськогосподарського виробництва і перш за все — органічним зв'язком рослинництва і тваринництва. Крім того, далеко не всі радгоспи і колгоспи мали необхідні людські і матеріальні ресурси для створення великого спеціалізованого господарства у своїх власних рамках. Практика переконувала, що спеціалізація вимагає не ізоляції, а міжгосподарської інтеграції, встановлення систематичних виробничих зв'язків між господарствами. Міжколгоспні виробничі зв'язки почали складатися в країні ще в середині 50-х років спочатку по будівництву міжколгоспних електростанцій, а згодом для налагодження виробництва різного виду продукції. «Із зростанням продуктивних сил, — вказується в Програмі КПРС, — розвинуťся міжколгоспні виробничі зв'язки, процес усупільнення господарства вийде за рамки окремих колгоспів. Слід заохочувати практику спільного будівництва міжколгоспних підприємств і культурно-побутових закладів...»²⁸.

Колгоспи не тільки кооперувалися, об'єднуючи свої зусилля при розв'язанні тих чи інших виробничих завдань, але й створювали спеціальні міжколгоспні організації, які на основі пайових внесків колгоспів налагоджували виробничу діяльність. Партія постійно підтримувала зусилля колгоспів у цьому напрямі, бачила у міжколгоспних зв'язках прогресивну форму організації виробництва на селі. Завдяки цій підтримці, вже у 1959 р. міжколгоспними виробничими об'єднаннями було охоплено 68% колгоспів республіки. Пайовиками міжколгоспних виробничих об'єднань поступово ставали всі колгоспи, а також окремі радгоспи та інші державні організації. У 1965 р., наприклад, членами

²⁶ «Сільські вісті», 18 серпня 1977 р.

²⁷ Матеріали липневого (1978 р.) Пленуму ЦК Компартії України, стор. 32.

²⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 74.

міжколгоспних організацій було 98,2% колгоспів УРСР. Якщо у 1959 р. жоден радгосп не брав участі у міжколгоспних об'єднаннях, то у 1965 р. членами цих організацій були 231 радгосп та 215 інших державних підприємств²⁹. Найбільшого поширення набули зв'язки колгоспів по будівництву і виробництву будівельних матеріалів. Із зростанням обсягу робіт, будівельно-монтажні міжколгоспні організації, організації по виробництву будівельних матеріалів, а також шляхові і проектні у 1967 р. виділилися з Міністерства сільського господарства в окрему адміністративну одиницю — «Міжколгоспбуд» з підпорядкуванням безпосередньо Раді Міністрів³⁰.

Відкривши нові можливості для розвитку колгоспів, міжгосподарська кооперація, як форма організації сільськогосподарського виробництва, набула широкого визнання. Якщо у 1959 р. членами міжколгоспних організацій було 68% усіх колгоспів, то у 1971 р. — 207%, ряд колгоспів брав участь у двох, трьох і більше міжгосподарських об'єднаннях³¹.

З кожним роком зростала не тільки кількість членів міжгосподарських об'єднань, але й збільшувалось число міжколгоспних і державно-колгоспних підприємств. Якщо в 1960 р. в країні функціонувало 3095 міжгосподарських підприємств, організацій і об'єднань різного типу, в склад яких входило 35265 колгоспів, радгоспів та інших державних підприємств, то в 1977 р. — 7706 об'єднань, в яких брало участь 114940 господарств і організацій-пайовиків³². В Українській РСР загальна кількість міжколгоспних організацій збільшилася з 1358 у 1960 р. до 2897 у 1977 р.³³

Міжколгоспні організації зростали не тільки кількісно, але й якісно. Розгортаючи свою діяльність, вони з року в рік зміцнювали свої основні і оборотні фонди. Якщо в перші роки свого існування вони повністю залежали від пайових внесків колгоспів, то з 1966 р. окремі міжколгоспні організації республіки (Дніпропетровської, Тернопільської, Хмельницької областей) почали відмовлятися від одержання пайових внесків. Переважну частину своїх прибутків вони відраховували на розширення і зміцнення своєї виробничої бази³⁴.

Розвиток міжколгоспних організацій проходив у різних галузях виробництва. Найефективнішою виявилась міжгосподарська кооперація на базі спеціалізації у будівництві. Однією з перших серед міжколгоспних будівельних організацій республіки виникла Павлоградська міжколгоспна будівельна організація Дніпропетровської області. Утворившись на пайових внесках колгоспів, розмір яких визначався кількістю закріпленої за ними землі, ця будівельна організація при підтримці партійних організацій, за короткий час створила міцну виробничу базу — цегельний завод, лісопильний, сушильний і столярний цехи, налагодила виробництво черепиці і шиферу, добування каменю і т. п. Механізуювши виробничі процеси, міжколгоспні будівельники за п'ять років підвищили продуктивність праці більше ніж у два рази. Якщо в рік створення організації кожний робітник виконав робіт на 13,3 тис. крб., то через два роки — на 32 тис. крб.³⁵

²⁹ Архів МСГ УРСР, ф. Р-4980, оп. 1, спр. 2056, арк. 63; спр. 2188, арк. 11.

³⁰ Там же, ф. Р-27, оп. 46, спр. 324, арк. 98.

³¹ Народное хозяйство СССР в 1972 г., М., 1973, стор. 272.

³² Народное хозяйство СССР в 1977 г., М., 1978, стор. 278.

³³ Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, оп. 46, спр. 342, арк. 63; Народне господарство Української РСР в 1977 р., К., 1978, стор. 189.

³⁴ Архів МСГ УРСР, ф. Р-4980, оп. 1, спр. 2057, арк. 15.

³⁵ «Сельское хозяйство», 18 лютого 1962 р.

Певних успіхів добилися міжгосподарські об'єднання по виробництву продуктів тваринництва. Організований у 1961 р. Красноградський свино-відгодівельний пункт Харківської області, наприклад, у 1965 р. домігся, при застосуванні комплексної механізації підготовки і роздачі кормів та інших трудомістких робіт, середньодобового приросту ваги свиней 434 г. На центнер приросту тут витрачалось 6,45 ц. кормових одиниць і 0,32 людино-дні. Собівартість центнера свинини становила 61 крб. 34 коп. У колгоспах, що вели відгодівлю своїми силами, затрати праці на центнер приросту становили 11,25 людино-днів, а собівартість центнера свинини становила 159,68 крб.³⁶

Не менший ефект давало кооперування колгоспів по будівництву виробничих, соціально-побутових споруд та підприємств по переробці сировини. На кінець восьмої п'ятирічки міжколгоспні будівельні організації виконували 53% всіх будівельних робіт у колгоспах, а у Волинській, Тернопільській, Львівській — до 80%. За своїм архітектурним та конструктивним рішенням збудовані міжколгоспними будівельниками об'єкти майже нічим не відрізнялися від міських споруд³⁷. Обсяг будівельних робіт, що виконувався організаціями Укрміжколгоспбуду зріс майже у 1,5 раза і досяг у 1977 р. 987,3 млн. крб.³⁸

У дев'ятій п'ятирічці міжгосподарська кооперація розвивалась особливо в галузі виробництва і переробки продукції, в житловому, культурно-побутовому і господарському будівництві. Високими темпами споруджувались тваринницькі комплекси, міжгосподарські комбикормові заводи, призначення яких — забезпечити спеціалізовані господарства кормами.

У 1977 р. на Україні діяло 325 міжгосподарських підприємств по виробництву кормів, 270 міжгосподарських тваринницьких комплексів та інших підприємств³⁹. У землеробстві на основі кооперації створювались спільні підприємства по насінництву, виробництву овочів. «Високий рівень інтенсифікації сільського господарства, — відзначав товариш Л. І. Брежнев на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС, — немислимий без міжгосподарської кооперації у використанні техніки, в хімізації і меліорації. Тут теж почали створюватись відповідні об'єднання»⁴⁰.

В останні роки посилювся процес формування сільськогосподарських підприємств нового типу, що базуються як на колгоспній, так і загальнонародній власності. Цей процес почався разом з появою міжгосподарських об'єднань. У 1970 р. у міжгосподарських об'єднаннях республіки брало участь 419 радгоспів та 220 інших державних підприємств⁴¹. Це був крок по шляху розвитку поглибленої кооперації, яку партія розглядає як закономірний процес розвитку сільськогосподарського виробництва.

Нинішній процес концентрації в сільському господарстві характеризується насамперед об'єднанням зусиль колгоспів і радгоспів з метою створення великих високотоварних підприємств індустріального типу, поглибленням спеціалізації всіх господарств, виникненням і розвитком нових форм міжгалузевих зв'язків, докорінними змінами в структурі і характері виробництва.

³⁶ Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, оп. 15, спр. 114, арк. 125—127.

³⁷ «Радянська Україна», 25 липня 1970 р.

³⁸ Народне господарство Української РСР в 1977 р., К., 1978, стор. 190.

³⁹ Народне господарство Української РСР в 1977 р., К., 1978, стор. 189.

⁴⁰ Л. І. Брежнев. Про дальший розвиток сільського господарства СРСР, К., 1978, стор. 33.

⁴¹ Народне господарство Української РСР в 1975 р., стор. 267.

Особливо важливою є участь державних підприємств у цьому процесі. Участь державних підприємств розширяє масштаби і можливості колгоспного і радгоспного виробництва, служить основою для створення агропромислових об'єднань, які забезпечують більш рівномірне і повне використання протягом року робочої сили, сприяють залученню колгоспників до індустріальної праці, дозволяють ефективніше використовувати техніку, капіталовкладення і т. п. У 1977 р. на Україні діяло 277 агропромислових підприємств і об'єднань⁴².

Повчальним є досвід роботи Кримського аграрно-промислового об'єднання по вирощуванню птиці. Організатори цього об'єднання відмовились від будівництва великих бройлерних фабрик із замкнутим циклом виробництва. Птахотрест створив у себе господарства-репродуктори — великі промислові інкубатори. Паралельно в колгоспах і радгоспах будувались ферми промислового типу для вирощування бройлерів. Протягом трьох років за рахунок колгоспних і радгоспних коштів було створено виробничі потужності, які дозволили збільшити вирощування бройлерів з 4,7 до 15,1 млн. голів. Від їх реалізації у 1973 р. було одержано 10 млн. крб. прибутку. У 1976 р. це об'єднання (входило 97 господарств різних відомств) продало 43,5 тис. т пташиного м'яса, що становило 34% до загального обсягу заготівель. З часу створення об'єднання виробництво пташиного м'яса зросло більш як у 4 рази. Всі затрати на розвиток бройлерного виробництва повністю себе окупили протягом двох років⁴³.

Досвід роботи перших аграрно-промислових об'єднань показує їх високу ефективність. Враховуючи величезне господарське і соціальне значення аграрно-промислових об'єднань, Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС наголошував на тому, щоб активніше проводити в життя курс на агропромислову інтеграцію⁴⁴. Головні результати втілення у життя програми спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, відзначалось на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС, такі: створено тисячі великих спеціалізованих міжгосподарських підприємств і об'єднань, розширено виробничі стосунки між колгоспами і радгоспами, зроблено крок по шляху дальшого поділу суспільної праці — спеціалізації зробила помітний вплив на характер праці сільського трудівника і рівень його професійно-технічної кваліфікації. Створюються умови для раціональнішого використання спеціалістів сільського господарства: із людей, які дають вказівки, а потім контролюють їх виконання, вони перетворюються у безпосередніх організаторів виробництва. В спеціалізованих господарствах виникають сприятливі умови для поступового зближення двох форм власності і переростання їх в одну загальнонародну, подолання на цій основі істотних відмінностей між містом і селом.

Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції — великий і складний об'єктивний процес. Його не можна стримувати, як не можна і квалити. Робота повинна проводитись планомірно, обдуманно, в комплексі з іншими заходами по інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Справа ця, звичайно добровільна, і не допускає ніякого примусу. Липневий Пленум зобов'язав партійні, радянські і господарські органи, керівників колгоспів і радгоспів вивчати досвід міжгосподарського кооперування, визначити найкращі ор-

⁴² Матеріали липневого (1978 р.) Пленуму Центрального Комітету Компартії України, стор. 32.

⁴³ «Сільські вісті», 15 липня 1977 р.

⁴⁴ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 58.

ганізаційні форми об'єднань. «Нам потрібні, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — не всякі об'єднання, а ті, які справді підносять на новий ступінь соціалістичне усупільнення виробництва і праці, базуються на найновіших досягненнях науки, техніки і технології, забезпечують найвищу продуктивність і дають максимум дешевої продукції»⁴⁵.

Спеціалізація і концентрація на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції має величезне економічне, політичне і соціальне значення. В плані економічному вона створює умови для підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, продуктивнішого використання матеріальних і трудових ресурсів. У політичному — сприяє зміцненню союзу робітничого класу і колгоспного селянства, відкриває широке поле співробітництва у виробничій, соціальній і культурній сферах життя суспільства. У соціальному — змінює умови праці, сприяє підвищенню привабливості сільськогосподарської праці, формуванню у сільських трудівників почуття задоволення працею, подоланню пережитків у ставленні до неї як до неприємної, важкої повинності. Змінюються у процесі спеціалізації і вимоги до організації праці, її режиму, нормуванню і регламентації. Спеціалізація і кооперація — знаменують собою новий етап на шляху зближення і злиття колгоспно-кооперативної і загальнонародної форм власності. Спільна власність колгоспів і державних підприємств відкриває нові перспективи для планомірного, пропорційного розвитку сільськогосподарського і промислового виробництва, створює умови для переходу до територіально-галузевого принципу організації виробництва і управління.

Дальше вдосконалення форм організації виробництва — важливий фактор на шляху перетворення сільськогосподарської праці у працю індустріальну. Саме на цій основі створюватимуться умови, при яких «одні й ті самі люди, — писав К. Маркс, — займатимуться землеробством і промисловою працею, замість того щоб давати це робити двом різним класам»⁴⁶. Це означає, що спеціалізація і концентрація служитиме основою для поступового переходу радянського села до комуністичних суспільних відносин і ліквідації відмінностей між містом і селом, робітничим класом і колгоспним селянством.

В. Ф. Плисюк

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КПСС ПО РАЗВИТИЮ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ И КОНЦЕНТРАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье освещается деятельность партии по развитию новых форм организации сельскохозяйственного производства. Речь идет о специализации и концентрации производства на базе межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции и тех социально-экономических процессах, с которыми они связаны.

⁴⁵ Л. І. Брежнев. Про дальший розвиток сільського господарства СРСР, стор. 34.

⁴⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 324.

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

М. І. НАСТЮК (Львів), М. П. ПАРПАН (Львів)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВИХ ОРГАНІВ НАРОДНОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

17 вересня 1939 р., виконуючи свій священний інтернаціональний обов'язок, Червона Армія вступила на землі Західної України і Західної Білорусії, які за часів буржуазної Польщі перетворилися в її сировинний колоніальний придаток. Протягом 12 днів ці землі були визволені. Армія-визволителька принесла з собою мир, свободу і щасливе життя своїм пригнобленим братам і сестрам.

Трудащі маси Західної України під керівництвом комуністів ще до приходу Червоної Армії стали на шлях рішучих революційних виступів проти своїх гнобителів. Досвід радянського будівництва в цьому краї у 20-ті роки, пам'ять про які тут свято зберігалася, досвід народів СРСР, велика школа багаторічної класової боротьби в умовах буржуазно-поміщицької Польщі допомогли народним масам знайти правильні форми і методи у розв'язанні важливих питань, що поставили перед ними. Робітники і селяни створювали революційні комітети й нові органи влади на місцях. За допомогою робітничих загонів трудащі роззброювали поліцію і частини польських військ, підтримували громадський порядок і забезпечували охорону народного добра, готували гідну зустріч своїм визволителям.

З ініціативи комуністів — колишніх членів КПЗУ — на Західній Україні, відразу після одержання перших звісток про визвольний похід радянських військ, були організовані ревкоми в більшості міст, у повітових і волосних (гмінних) центрах. Створювалися вони також і в багатьох селах¹. Ревкоми відіграли історичну роль у розгортанні соціалістичної революції, у знищенні старого механізму влади і управління, в боротьбі за становлення народовладдя на західноукраїнських землях.

Так, 17 вересня 1939 р. у Бродах, що на Львівщині, відбувся мітинг, учасники якого створили ревком і послали делегацію до старости із спеціальною заявою. В ній, зокрема, зазначалося, що «з цього часу вся влада в повіті переходить до рук революційного комітету»².

17—18 вересня 1939 р. ревкоми та їх озброєні загони виникли у Станіславі (Івано-Франківськ), Луцьку, Коломиї, Снятинському, Косів-

¹ Торжество історичної справедливості, Львів, 1968, стор. 569.

² «Вільна Україна», 2 жовтня 1939 р.

ському повітах Станіславщини, в Любомлі, Колках, Олиці на Волині, Золочеві, Кам'янці-Бузькій на Львівщині³. Створений у Любомлі революційний комітет роззброїв поліцію, усунув стару адміністрацію, арештував поміщиків і поліцаїв. Червона гвардія міста відбила два напади поліції на повітовий центр, налагодила зв'язок з усіма повітовими центрами, роззброїла кілька польських військових підрозділів і конфіскувала обоз з провіантом. Під керівництвом органів революційної влади почався розподіл поміщицьких земель. В Любомлі відбувся великий мітинг трудящих повіту, на якому було проголошено встановлення Радянської влади. 23 вересня 1939 р. в місто вступили війська Червоної Армії. Ревком Любомля передав у руки представників армії всі склади з амуніцією, а також архів і таємне листування поліції й староства⁴⁻⁸.

У ті ж дні керований комуністами почав діяти ревком у Станіславі. З його ініціативи наступного дня відбулася багатотисячна демонстрація робітників за участю селянства навколишніх сіл. Вони вийшли з червоними прапорами за місто зустрічати своїх визволителів — воїнів Червоної Армії⁹.

Ревкоми були створені також на Тернопільщині та Ровенщині. Вони успішно справились із своїм головним завданням, яке полягало в негайному захопленні влади, всебічній допомозі наступаючим військам Червоної Армії в наведенні революційного порядку і розподілі поміщицьких та церковних земель. Так діяли, зокрема, ревкоми сіл Брюховичі, Хмизопіль і Шорговиці — на Ровенщині, сіл Шляхтинці і Великі Борки — на Тернопільщині¹⁰.

З ініціативи ревкомів у містах створювалися загони робітничої гвардії, а в селах — селянська міліція, які були збройними силами нової влади. Вони активно сприяли Червоній Армії в розгромі банд, охороняли новий, революційний порядок у містах і селах, сприяли зламу механізму диктатури буржуазії і створенню нового державного апарату.

Отже, в ході соціалістичної революції трудящі Західної України ліквідували стару, буржуазно-поміщицьку державну машину і на її руїнах створили нову, революційну владу, зробивши цим самим перші кроки до остаточного утвердження на визволених Червоною Армією землях Радянської влади і здійснення вікової мрії про возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі.

З приходом радянських військ революційні комітети були реорганізовані в тимчасові органи народної влади. Велику допомогу населенню Західної України в державному будівництві подало командування Червоної Армії. У зверненні командуючого Українським фронтом С. К. Тимошенка «До трудящого населення Західної України» від 29 вересня 1939 р. відзначалося: «Громадяни! Трудящі Західної України... Починається нове життя без панів-поміщиків, без гніту й насильства, що висіли над трудящими Західної України довгі роки. До політичного життя піднімаються широкі верстви населення. Нове життя треба організувати. Політичною основою цього для громадян Західної України є створення в містах тимчасових управлінь, в повітах і селах — селянських комітетів...»¹¹. Це звернення викликало величезне

³ «Вільна Україна», 30 вересня 1939 р.

⁴⁻⁸ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, К., 1960, стор. 193.

⁹ Ленінізм торжествує. Збірник статей, Львів, 1957, стор. 106.

¹⁰ Торжество історичної справедливості, стор. 572.

¹¹ «Вільна Україна», 29 вересня 1939 р.

піднесення серед місцевого населення і відіграло певну роль у правильному виборі форм державного устрою Західної України на перехідний період.

На зборах представників міст і повітів трудящі краю обирали до складу тимчасових управлінь передових робітників, селян і народну інтелігенцію. До цих органів були обрані й представники Червоної Армії, партійні і радянські працівники, які передавали західноукраїнським трудящим досвід соціалістичного державного будівництва. Чисельний склад тимчасових управлінь був різний і визначався залежно від кількості населення, території і особливостей міста чи повіту. Здебільшого вони складалися з 8—10 осіб. Наприклад, до Бібрського повітового тимчасового управління було обрано 10 чол. — робітників, селян, представників місцевої інтелігенції і Червоної Армії¹².

Міські і повітові тимчасові управління мали важливе значення для організації органів влади на селі — волосних і сільських селянських комітетів. Сільські комітети обиралися безпосередньо на загальних зборах селян кожного села. Так, у с. Ліски Коломийського повіту на Станіславщині на загальних зборах селян 1 жовтня 1939 р., де були присутні 200 чол., обрали селянський комітет з 9 чол.¹³⁻¹⁴. На Волині селянські комітети складалися в основному з 7 чол. Так було, зокрема в с. Копча Піддубецького повіту. Тут же 24 вересня 1939 р. на загальних зборах селян, використовуючи досвід будівництва соціалізму на селі в СРСР, обрали комітет бідноти у складі: голови, його заступника, секретаря та скарбника* і селянську міліцію з 18 чол. Дещо раніше, 18 вересня, були обрані селянський комітет Радомишля Піддубецького повіту з 7 чол., а в с. Тростянець 23 вересня того ж року — селянський комітет та селянська міліція в кількості 7 чол.¹⁵

Волосні селянські комітети обиралися на зборах представників сіл волості (гміни). Їх вибори, як і сільських комітетів, відбувалися організовано, при високій активності. Так, 29 вересня 1939 р. з усіх сіл Блудниківської волості на Станіславщині зібралися 113 делегатів, які одноставно обрали волосний селянський комітет з 9 чол. (серед них було: сім бідняків, один кустар і один службовець)¹⁶. Активно відбувалися вибори до тимчасових органів народної влади і на території Ровенщини.

Під керівництвом комуністів тут було обрано 5 повітових тимчасових управлінь, 51 волосний комітет, 1203 сільські селянські комітети, до яких увійшло загалом 7,5 тис. представників трудящих¹⁷. У Станіславському воеводстві вже на початку жовтня 1939 р. розгорнули роботу 10 повітових тимчасових управлінь, 119 волосних і 915 сільських селянських комітетів¹⁸.

По всій Західній Україні почалося створення органів народної влади. Військова Рада Українського фронту постановою від 3 жовтня 1939 р. створила на території колишніх воеводств Західної України обласні тимчасові управління (кожне у складі 4 чол.) з центрами у

¹² Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. Р—221, оп. 1, спр. 25, арк. 19.

¹³⁻¹⁴ «Червоний прапор», 1 жовтня 1939 р.

* Утворення комітетів бідноти в окремих селах для Західної України не було типовим явищем.

¹⁵ Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. Р—293, оп. 1, спр. 2, арк. 1—4, 7.

¹⁶ «Радянська Україна», 18 жовтня 1939 р.

¹⁷ Радянська Ровенщина. Документи і матеріали, Львів, 1962, стор. 52.

¹⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—63, спр. 493, арк. 14.

Львові, Станіславі, Тернополі і Луцьку *. Цим завершився процес формування тимчасових органів народної влади. Вони склалися в таку систему: 1) обласні тимчасові управління; 2) тимчасові управління міст і повітів; 3) повітові і волосні з'їзди селянських комітетів; 4) селянські комітети волостей і 5) селянські комітети сіл. Нові органи народної влади на всій території Західної України сформувалися в межах старого адміністративно-територіального поділу, прийнятого в буржуазно-поміщицькій Польщі і тимчасово збереженого після визволення.

Відповідно до системи органів народовладдя створювалися й органи керівництва збройними загонами — робітничою гвардією і селянською міліцією. Ідея організації збройних загонів трудящих була взята з досвіду революційної боротьби пролетаріату Росії. Вона ґрунтувалася на вченні В. І. Леніна про соціалістичну революцію та її перемогу. «...Єдина *гарантія* свободи і зруйнування царизму до кінця, — писав Володимир Ілліч, — *є озброєння пролетаріату...*»¹⁹⁻²⁰. Одним із методів здійснення цього він вважав створення пролетарської міліції. В. І. Ленін закликав: «Товариші робітники, переконуюте селян і весь народ у необхідності створення загальної міліції взамін поліції і старого чиновництва!»²¹.

Збройні загони формувалися під безпосереднім керівництвом органів народної влади. Так, 28 вересня 1939 р. тимчасове управління м. Львова прийняло постанову, в якій говорилося:

«З метою встановлення і закріплення революційного порядку в містах і селах та налагодження нормального і безперервного життя всіх галузей господарської, політичної і культурної тимчасове управління ухвалило:

§ 1. Нині існуючу міліцію реорганізували в озброєну робітничу гвардію з підпорядкуванням її тимчасовому управлінню, а на селах утворити озброєні сільські дружини з підпорядкуванням селянським комітетам»²².

У повітовому центрі Рудки на Львівщині, наприклад, загін робітничої гвардії в кінці вересня налічував 7 чол., а до кінця жовтня — 26. У селах цього повіту були створені селянські дружини (міліція), до яких, залежно від села, входило від 5 до 20 чол.²³ У селах Дрогобицького повіту загони селянської міліції складалися з 8—15 чол. кожний. У Дрогобичі було створено робітничу гвардію у кількості 50 чол.²⁴

Озброєні загони не тільки охороняли народне майно, забезпечували громадський порядок, вели активну боротьбу із скинутими експлуататорськими класами, які чинили жорстокий опір, та злочинними елементами, а й стали надійною опорою народних органів влади у соціалістичних перетвореннях. В одному із дворів, зокрема, м. Львова члени робітничої гвардії виявили велику кількість закопаної ворогами зброї: станковий кулемет, 8 ручних кулеметів, 60 гвинтівок, багато гранат та інших боеприпасів²⁵. В іншому місці дружинники вилучили

* Львівське тимчасове управління очолив М. Г. Мацько, Станіславське — М. В. Груленко, Тернопільське — Л. С. Гришук і Луцьке — В. А. Бегма («Червоний прапор», 10 жовтня 1939 р.).

¹⁹⁻²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 19.

²¹ Там же, стор. 279.

²² «Вільна Україна», 29 вересня 1939 р.

²³ ЛОДА, ф. Р—221, оп. 1, спр. 16, арк. 2.

²⁴ Там же, спр. 17, арк. 1.

²⁵ «Вільна Україна», 1 жовтня 1939 р.

4 кулемети, 62 гвинтівки, 64 гранати, понад 10 тис. патронів та багато різної амуніції²⁶.

Для безпосереднього керівництва всіма галузями господарського і культурного життя в тимчасових управліннях були утворені, залежно від характеру економіки міста чи повіту, відповідні відділи. Наприклад, тимчасове управління Львова складалося з 11 таких відділів: промисловості, транспорту, міського господарства, обліку і розподілу житлового фонду, загального, соціального забезпечення, охорони здоров'я, культури, фінансів, торгівлі, освіти²⁷.

Формування органів народної влади відбувалося в умовах гострої класової боротьби. Буржуазно-націоналістичні елементи намагалися пролізти в них з метою дезорганізації і підриву роботи, дискредитації їх суті, а також революційних заходів в очах місцевого населення. Але трудящі вчасно викривали ворогів соціалістичного будівництва. Так, тільки на Станіславщині було виключено і вигнано із складу органів народної влади 156 осіб, які намагалися шкодити новому ладу²⁸.

В ході соціалістичної революції на Західній Україні був остаточно ліквідований старий державний апарат з його ідеологічними установами та інститутами, тобто вся стара політична система. Органи народної влади взяли на облік і розпустили всі буржуазно-націоналістичні угруповання. Так, наприклад, тимчасове управління Коломиї постановою від 1 жовтня 1939 р. «Про розпуск партій в м. Коломиї» розпустило всі існуючі партії буржуазного характеру в місті й на території Коломийського повіту. Управління зобов'язало керівників партій здавати справи кожної партії в тимчасове управління Коломиї²⁹.

Спираючись на широкі народні маси і використовуючи досвід будівництва соціалізму у Країні Рад, органи народної влади активно приступили до соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях. Перед органами нової влади постали складні і відповідальні завдання, одним з яких був розвиток промисловості. Необхідно було швидкими темпами підняти відсталий в економічному відношенні край до рівня всіх районів Радянської України. Адже тільки за останніх 10 років панування буржуазно-поміщицької Польщі промисловість Західної України скоротилася на 40%. Це зумовило збільшення і без того величезної армії безробітних. У 1935—1936 рр. тільки у Львові їх налічувалося 38 тис.³⁰

На порядку денному стояло термінове завдання: відновити роботу діючих підприємств, розконсервувати закриті, вирішувати питання про ліквідацію безробіття. Виконання цього завдання взяли на себе тимчасові органи народної влади, на допомогу яким прийшли організовані на всіх підприємствах робітничі комітети (комітети робітничого контролю). Вони контролювали виробництво, фінансову діяльність підприємств, не дозволяли звільняти робітників. Заслугою цих комітетів було запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати, налагодження охорони праці й техніки безпеки. Значну роль у залученні робітників до управління виробництвом відіграли профспілкові комітети, що створювалися на виробництві. У Львові, наприклад, уже на дру-

²⁶ ЛОДА, ф. Р—221, оп. 1, спр. 37, арк. 193.

²⁷ Там же, ф. Р—163, оп. 1, спр. 209, арк. 13.

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

²⁹ «Червоний прапор», 2 жовтня 1939 р.

³⁰ М. Бурмистенко. Воссоединение великого украинского народа в едином Украинском государстве.—«Партийное строительство», 1939, № 22, стор. 20.

гий день після визволення міста Червоною Армією робітники консервної фабрики на мітингу обрали фабричний комітет з 10 чол.³¹

У листопаді 1939 р. уже відновили свою роботу 135 підприємств Волині, які зовсім не працювали до вересня того року³². Почали діяти підприємства Станіславщини. В кінці листопада дали першу продукцію 142 підприємства, взяті під контроль тимчасових управлінь³³.

Чимало було зроблено і для відбудови нафтових підприємств. За короткий час, зокрема, робітники Дрогобича відремонтували 793 вишки, 420 з яких протягом багатьох років були в непридатному для використання стані³⁴. Незабаром налагодилася нормальна робота залізниць.

Введення до ладу діючих і розширення підприємств та інші заходи сприяли ліквідації безробіття. Тільки у Львові протягом двох місяців дістали роботу 27 тис. чол., у Тернополі — 15 тис. і в Дрогобичі — 3 тис.³⁵ Безробітним допомагали біржі праці та спеціальні комісії. Так, 18 жовтня 1939 р. тимчасове управління м. Львова утворило таку комісію з 15 чол. для подання допомоги безробітним і біженцям. До роботи в ній були залучені 109 чол. У місті відкрили 21 ідальню для організації безкоштовного харчування безробітних і біженців³⁶.

Органи народної влади вжили рішучих заходів щодо забезпечення населення предметами першої необхідності та продуктами харчування. У цій важливій справі, як і в інших питаннях, неоціненну допомогу подали народи Радянського Союзу. У жовтні 1939 р. до Львова було завезено, наприклад, з УРСР 407 вагонів солі, 3 вагони сірників, 13 вагонів скла³⁷.

Важливою проблемою, яку мали розв'язати тимчасові органи народної влади, була ліквідація феодально-капіталістичних відносин на селі. З цим селянські комітети успішно справилися. Під час панування буржуазно-поміщицької Польщі більшість селян Західної України задихалися від безземелля і малоземелля. З 37 млн. га землі 16,6 млн. га, або 45%, належало польським поміщикам, які становили менше 0,5% землевласників Польщі. Тільки великим поміщикам, кожен з яких мав понад 1 тис. га землі, а таких було близько 2 тис., належала 1/5 площі угідь³⁸. Селянські комітети конфіскували землю поміщиків, монастирську, церковну та державних урядовців і наділяли нею безземельних і малоземельних селян. Так, уже до кінця 1939 р. 474 селянські господарства західноукраїнських земель отримали понад 1 млн. 136 тис. га конфіскованої землі, понад 84 тис. коней, 1,6 тис. волів, 76 тис. корів, 14 тис. свиней, 27,2 тис. овець і т. д.³⁹⁻⁴⁰

Багато було зроблено у справі медичного обслуговування населення. В перші дні народовладдя були відкриті безплатні лікарні і поліклініки, амбулаторії, родильні будинки тощо. В користування трудящих передавалися санаторії і будинки відпочинку. Відкривалися дитячі садки і ясла.

³¹ «Вільна Україна», 5 жовтня 1939 р.

³² В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР, К., 1960, стор. 110.

³³ «Радянська Україна», 2 грудня 1939 р.

³⁴ І. Кулик. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, К., 1951, стор. 33.

³⁵ Історія Української РСР, т. 6, К., 1977, стор. 501.

³⁶ ЛОДА, ф. Р—300, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 8.

³⁷ «Вільна Україна», 12 листопада 1939 р.

³⁸ «Вісті», 23 жовтня 1939 р.

³⁹⁻⁴⁰ Історія селянства Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 253—262.

Чимало уваги органи народовладдя приділяли розвитку освіти й культури. Були відкриті сотні шкіл з рідною мовою навчання. Лише в жовтні—грудні 1939 р. тут уже функціонувало близько 400 нових українських шкіл⁴¹. Вживалися заходи щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Докорінні зміни відбулись і в системі вищої школи. Викладання у вузах велося українською мовою, за радянськими програмами. Двері вузів були відкриті для дітей трудящих. Протягом жовтня—грудня 1939 р. у Західній Україні почали працювати 7 нових вищих навчальних закладів⁴² і десятки технікумів.

З ініціативи органів народної влади відкривалися театри і музичні школи, створювалися десятки клубів, бібліотек, читалень. Уже за півтора місяця існування народної влади в м. Львові були організовані український драматичний і оперний театри. 20 жовтня 1939 р. тимчасове управління Тернополя прийняло рішення про відкриття в місті українського театру, для чого було виділено спеціальне приміщення⁴³.

Одним з важливих завдань органів народної влади були забезпечення революційної законності та правопорядку і боротьба проти спроб контрреволюції реставрувати владу буржуазії та поміщиків. Старі органи юстиції і прокуратури вже не діяли, а нові ще не були створені. Майнові, трудові та інші спори розглядали і вирішували самі тимчасові управління і селянські комітети⁴⁴. Отже, вони виконували й деякі судові функції. А в тих випадках, коли молода народна влада трудящих Західної України не могла, або не мала достатньої організованої сили для наведення революційного порядку і утвердження революційної законності у краї, представники органів влади зверталися за допомогою до Червоної Армії, зокрема до військових трибуналів і військової прокуратури.

Таким чином, органи народної влади своєю активною діяльністю підготували всі умови для законодавчого вирішення питання про суспільний і державний лад на західноукраїнських землях, а також про возз'єднання з Радянською Україною. Ці життєво важливі проблеми майбуття трудящих Західної України були одностайно розв'язані Народними Зборами Західної України 26—28 жовтня 1939 р. Прийняті на них декларації, закріпивши волю народу, проголосили Радянську владу, підтвердили бажання возз'єднатися з Українською РСР у великій сім'ї народів Союзу РСР, націоналізували банки і велику промисловість, конфіскували і передали в користування безземельним і мало-земельним селянам землю.

Просьба трудящих західноукраїнських земель, висловлена в декларації Народних Зборів Західної України про включення її до складу СРСР з возз'єднанням з УРСР, була задоволена Верховною Радою СРСР 1 листопада 1939 р. і Верховною Радою УРСР 15 листопада 1939 р. На західноукраїнських землях під керівництвом Комуністичної партії почалося радянське будівництво. На край поширилася чинність Конституції СРСР і Конституції УРСР, всього соціалістичного законодавства.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. на території Західної України було утворено шість областей: Волинську,

⁴¹ Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1, К., 1968, стор. 984.

⁴² Там же.

⁴³ Б. М. Бабій. Возз'єднання Західної України з Українською РСР, К., 1954, стор. 75.

⁴⁴ Там же, стор. 122.

Дрогобицьку*, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську з поділом на повіти⁴⁵. В середині січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР скасувала старий адміністративний поділ всередині областей на повіти та волості й утворила райони.

Постановою ЦК КП(б)У від 9 грудня 1939 р. в західних областях УРСР було затверджено склад бюро обкомів партії. Були створені й затверджені також міські і районні партійні комітети. Президія Верховної Ради УРСР визначила склад обласних виконавчих комітетів, які створили районні виконавчі комітети, міські та сільські Ради й інші радянські органи у відповідності з Конституцією УРСР⁴⁶. Тимчасові управління і селянські комітети припинили свою діяльність і передали свої функції відповідним виконкомам і Радам.

Збулися віковічні мрії трудящих західноукраїнських земель. Нині у дружній сім'ї братніх народів Країни Рад своєю натхненною працею зустрічають вони 40-річний ювілей возз'єднання цих земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі.

М. І. Настюк, М. П. Парпан

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВРЕМЕННЫХ ОРГАНОВ НАРОДНОЙ ВЛАСТИ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ

Резюме

В статье освещаются образование и деятельность временных органов народной власти в Западной Украине, в частности их роль в подготовке условий для законодательного решения вопроса об общественном и государственном строе в этом крае, а также о его воссоединении с Советской Украиной в составе Союза ССР.

*

* В 1959 р. вона увійшла до складу Львівської області.

⁴⁵ Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі, стор. 85—86.

⁴⁶ Історія Української РСР, т. 6, К., 1977, стор. 504.

БУДІВНИЦТВО РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПНР

Зовсім недавно, 22 липня ц. р., трудящі Польської Народної Республіки урочисто відзначили своє велике національне свято. 35 років тому Радянська Армія спільно з Народним Військом Польським почали визволення країни від гітлерівських загарбників. Саме тоді польський народ приступив до будівництва нового, вільного життя. Шлях трудящих Польщі до сьогоднішніх визначних успіхів у внутрішньому житті країни і на міжнародній арені був надзвичайно складним. Він проліг через довгі роки реакційного режиму і фашистського поневолення, через десятиріччя жорстоких класових боїв, які досягли своєї кульмінації в період збройної боротьби проти гітлерівської окупації та експлуаторських класів, за відродження незалежної Польщі.

У тих, кому довелося брати участь в боях за визволення польської землі від фашистів, ніколи не зітреється з пам'яті Польща 1944—1945 рр. Гітлерівські окупанти завдали країні жорстоких ран. Понад 6 млн. синів і дочок польського народу стали жертвами нацистських убивць. Польща лежала в руїнах.

Чимало буржуазних політичних діячів у той час твердили, що тільки з ласки капіталістичного Заходу можливі відбудова і розвиток Польщі, інакше на неї чекають вічне животіння і відсталість. Горизонт цих діячів, цілком зрозуміло, обмежувався захистом інтересів колишніх правлячих класів, що призвели країну до катастрофи.

Але комуністи і ті, хто за ними йшов, твердо вірили, що Польща, визволена від капіталізму, здатна на великі звершення. Сильна своїми зв'язками з масами, вірністю марксистсько-ленінському вченню, Польська об'єднана робітничая партія (ПОРП), згуртувавши у Фронті єдності народу всіх трудящих, успішно повела в післявоєнні роки країну шляхом соціалізму. Своє право на керівництво суспільством, як говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев на ювілейному засіданні сейму з нагоди 25-річчя ПНР, Польська об'єднана робітничая партія довела беззавітною боротьбою за інтереси трудящих в часи буржуазної диктатури, стійкістю і мужністю в роки опору гітлерівським окупантам, тим, що саме вона висунула єдино реальну програму національного відродження країни¹.

Історичною заслугою цієї програми було те, що вона вказала на союз з Радянською державою, як на єдино правильний для Польщі

¹ Див.: Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971. стор. 400.

шлях в боротьбі з фашизмом і у відродженні незалежної держави на новій класовій основі.

Понад 600 тис. радянських воїнів віддали своє життя за визволення польського народу від гітлерівських поневолювачів. Вдруге, при житті одного покоління Польща здобула свободу завдяки країні, народженій Великим Жовтнем. Союз і дружба з Радянським Союзом, а також спільна боротьба Радянської Армії і Війська Польського проти фашизму проклали шлях до визволення польського народу. «Ідея польсько-радянського братерства зброї, — говориться в постанові ЦК ПОРП, прийнятій у лютому 1977 р., — це вічно жива традиція, яка в мирні дні переросла в традицію братерства спільної праці на благо наших народів»².

Визволення Польщі від гітлерівських загарбників відкрило нову еру в її історії. Виникли сприятливі умови для глибоких революційних перетворень. Завдяки їм було створено вільну, суверенну державу, про яку мріяли і за яку довгий час боролися польські патріоти — кращі сини народу.

Революційні перетворення в Польщі почалися з прийняття Маніфесту Польського комітету національного визволення, текст якого вперше було розклеєно на стінах будинків Хелма і Любліна 22 липня 1944 р.³

Соціалізм назавжди поклав край колишній трагічній історії Польщі. Нова, незалежна Польська держава протягом трьох з половиною десятиріч швидкими темпами просувається шляхом суспільного прогресу. Ніколи раніше не було такого бурхливого розвитку всіх галузей її економічного, суспільного і культурного життя. З відсталой країни, яку ще недавно роздирали внутрішні класові та національні суперечності, з країни з хиткими позиціями на міжнародній арені Польща перетворилася в розвинуту індустріально-аграрну державу з передовим, соціалістичним ладом, монолітну в національному відношенні.

35-річна історія народної Польщі — це історія перетворення найвідсталішої в довоєнній Європі в економічному відношенні країни в державу, яка займає нині десяте місце у світі за виробництвом промислової продукції⁴. Щоб правильно оцінити й усвідомити значення цих досягнень, варто нагадати умови, в яких почався рух країни по шляху соціалістичного розвитку.

На час свого визволення від гітлерівських загарбників Польща була країною, через яку двічі пройшла вогненна хвиля головних фронтів другої світової війни. За майже шестирічний період фашистської окупації Польща зазнала ні з чим незрівнянних у своїй історії втрат. Загинула п'ята частина населення країни, залишилися сотні тисяч вдів, понад мільйон сиріт, два мільйони інвалідів. Майже повністю були зруйновані столиця держави — Варшава, а також багато інших міст та сіл⁵. Гітлерівці знищили й розграбували 70% промислових підприємств, транспорт, засоби зв'язку. Польща втратила 38% свого національного багатства⁶.

Молодій владі трудящих потрібно було серед руїн закладати фундамент нового життя, створити народне господарство, дати житло, їжу

² „Trybuna Ludu”, 20 лютого 1977 р.

³ Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa, 1966, стор. 8—16.

⁴ Польща — страна друзей, Варшава, 1978, стор. 135.

⁵ Див.: Polska. Informator, Warszawa, 1977, стор. 230.

⁶ Там же, стор. 230—231.

та одяг населенню країни, налагодити торгівлю, охорону здоров'я людей, їх освіту. Роки відродження Польщі ввійшли в її історію як велика епопея боротьби і творення, героїзму і відданості трудящих справі соціалізму, незламності, згуртованості й мудрості партії робітничого класу.

Найвидатнішим політичним досягненням того часу в країні було об'єднання на основі марксизму-ленінізму Польської робітничої партії й оновленої Польської соціалістичної партії, що відбулось у грудні 1948 р. З виникненням Польської об'єднаної робітничої партії було покладено край більше ніж півстолітньому розколу в польському робітничому русі. Об'єднавчий з'їзд висунув як генеральне завдання партії і трудящих побудову основ соціалізму в Польщі.

Згуртованість під керівництвом ПОРП усіх революційних, патріотичних сил, зростаюча день у день морально-політична єдність народу, братерська допомога Радянського Союзу — все це дало можливість завершити складну справу відродження народного господарства у рекордно короткий строк. Починаючи з 50-х років соціалістична індустріалізація стала одним з основних завдань програми будівництва нового життя, а також головним напрямом усієї господарської політики ПОРП.

У період з 1950 до 1970 р. політика соціалістичної індустріалізації була спрямована на розв'язання двох основних завдань. Перше з них — створення сучасної промисловості, насамперед важкої (особливо машинобудівної та хімічної), тобто галузей, необхідних для розвитку і реконструкції всієї економіки, — у більшій частині було виконане до 1970 р. Реалізація другого завдання — перебудова сільського господарства, — по суті, почалася одразу після визволення країни, хоча й здійснювалася дуже повільно. Політика соціалістичної індустріалізації була підпорядкована, насамперед, завданням швидкого розширення й модернізації легкої промисловості та промисловості, яка сприяє технічній перебудові сільського господарства; завданням підвищення якості продукції, що мало забезпечити інтенсивний розвиток експорту та використання міжнародного поділу праці в межах інтеграції країн — членів РЕВ; вдосконалення промислової структури країни.

В 1971—1975 рр. поряд із швидким розвитком важкої промисловості в Польщі відбувався прискорений розвиток промисловості, яка виробляє предмети народного споживання. За 26 років продукція соціалістичної промисловості зросла в 10 разів, збільшуючись протягом 1950—1976 рр. майже на 10% щороку⁷. Випуск промислової продукції подвоюється у країні в середньому протягом кожних 8 років⁸.

Соціалістична індустріалізація зумовила докорінну зміну структури розміщення й зайнятості населення. Так, якщо в 1939 р. сільське господарство становило джерело доходів для 60% трудящих країни, то тепер понад 70% їх одержують засоби для життя поза сферою цієї галузі економіки⁹.

За роки народної влади на польській землі з'явилося більш як 600 нових промислових підприємств (не враховуючи 150 підприємств, що були відбудовані на місці руїн старих заводів і фабрик). Розширено й цілком модернізовано промислові об'єкти у традиційних галузях народного господарства країни, одночасно створено багато нових, най-

⁷ Див.: там же, стор. 232; Rocznik statystyczny, 1977, Warszawa, 1978, стор. 469.

⁸ Rocznik statystyczny, 1977, стор. XXIV.

⁹ Там же, стор. XXX.

сучасніших галузей. Тепер кожний третій робітник працює на такому виробництві, якого Польща навіть не знала ще 20—30 років тому. Сучасна польська промисловість виробляє за 20 днів стільки продукції, скільки у буржуазній країні вироблялося протягом усього 1938 р.

За 35 років свого післявоєнного розвитку ПНР зайняла ряд провідних місць в економіці Європи, помітно скоротився розрив у рівнях її економічного потенціалу і найбільш розвинутих західноєвропейських країн. Тепер обсяг промислової продукції ПНР у розрахунку на душу населення становить понад 70% обсягу, досягнутого в Англії, Франції, ФРН та Італії. У буржуазній Польщі цей показник становив лише 17—18%¹⁰.

Відбулися також важливі зрушення і в польському селі. Відомо, що в період між двома світовими війнами в умовах капіталістичного суспільства сільське господарство Польщі із залишками феодальних відносин було надзвичайно відсталим, що зумовлювалося, зокрема, анахронічною і несприятливою з економічної точки зору його аграрною структурою.

Польський комітет національного визволення декретом від 6 вересня 1944 р. проголосив радикальну земельну реформу, здійснення якої привело до ліквідації великого землеволодіння, зменшення роздрібності селянських господарств і часткової зміни аграрної структури. Реформа істотно змінила становище сільського населення в суспільстві, сприяла підвищенню його громадсько-політичної активності, зміцнила союз робітників і селян і народну владу на місцях.

В ході проведення реформи розділено понад 6,1 млн. га землі між 1 млн. селянських господарств, при цьому близько 254 тис. малоземельних господарств було укрупнено, а понад 800 тис. селян вперше одержали земельні наділи¹¹.

Завдяки створенню державного сектора в сільському господарстві (у вигляді державних і кооперативних господарств) було покладено початок його соціалістичному перетворенню. До кінця 1955 р. у країні налічувалося 10 тис. кооперативів, яким належало близько 10% орних земель. В цілому ж польське сільське господарство продовжувало лишатися дрібнотоварним, що гальмувало його перехід на рейки механізації¹².

Слід зауважити, що серед більшості європейських соціалістичних країн, які розв'язали аграрну проблему шляхом безпосереднього усупільнення селянських господарств ще в перші роки соціальних перетворень, Польщі належить особливе місце. Одноосібне селянське господарство там, як і раніше, становить основу сільськогосподарського виробництва і відіграє важливу роль у забезпеченні населення продовольством, даючи 79,8% товарної продукції і 14% національного доходу¹³.

Така ситуація значною мірою є наслідком конкретно-історичних умов, становища польського селянства після другої світової війни. Володіння землею, що для більшості батраків та малоземельних селян довгі роки було нездійсненною мрією, з встановленням народної влади стало реальністю. Серед тих, що одержали землю, 40% становили

¹⁰ Там же, стор. 471—486; „Trybuna Ludu”, 21 червня 1978 р.

¹¹ А. А. Успенский. Экономическое развитие зарубежных социалистических стран, М., 1967, стор. 24.

¹² III съезд Польской объединенной рабочей партии. Основные материалы и документы, М., 1959, стор. 119—120.

¹³ Rocznik statystyczny. 1977, стор. 190.

сільськогосподарські робітники колишніх поміщицьких маєтків, батраки та інші категорії безземельного селянства¹⁴.

Отже, революційно-демократичний характер аграрної реформи привів не тільки до ліквідації класу поміщиків, а й до виникнення нового типу середняка, що одержав землю з рук народної влади. В цих умовах в Польщі набагато складніше розв'язувати, з політичної точки зору, питання безпосереднього усупільнення селянських господарств, що підтверджено процесами, які відбувалися на початку 50-х років. У зв'язку з цим ПОРП в 1956—1957 рр. взяла курс на запровадження проміжної реформи переходу до колективних методів господарювання, яка, не ліквідуючи власності селян на землю, поступово залучала б їх до спільного використання машинної техніки, до координації дій під час сівозмін, застосування добрив, сприяла б підвищенню культури ведення сільського господарства. Такою формою стали, зокрема, сільськогосподарські гуртки, а потім і їх об'єднання (кооперативи). Сільськогосподарські гуртки — найбільш поширена форма одноосібних господарств, перехідна форма в соціалістичному перетворенні сільського господарства ПНР. Нині гуртків налічується понад 35,5 тис. Вони є в 90% сіл. В їх володінні перебуває 2 тис. машинно-тракторних баз та близько 130 тис. тракторів¹⁵.

Особлива увага приділяється розвитку усупільненого соціалістичного сектора. Значення цього сектора в сільському господарстві є набагато більшим, ніж його частка у використанні земельних угідь. Володіючи понад 20% загальної площі земель, він поставляє 30% товарного зерна і 27% товарної продукції тваринництва¹⁶. Державні господарства і виробничі сільськогосподарські кооперативи відіграють велику роль у забезпеченні одноосібних селян високоякісним посівним насінням та племінною худобою.

VI і VII з'їзди ПОРП накреслили ряд заходів по дальшому розвитку виробничих кооперативів. Тільки в 1971—1975 рр. у користування останніх перейшли десятки тисяч гектарів землі, головним чином з державного фонду. Всепольський з'їзд сільськогосподарських кооперативів (листопад 1978 р.) відмітив, що за останні чотири роки організовано тисячу нових кооперативів і нині їх налічується понад 2 тис. Вони володіють понад 600 тис. га орної землі¹⁷. Спираючись на допомогу держави, багато кооперативів створюють спеціалізовані молочно-товарні ферми та ферми по відгодівлі великої рогатої худоби.

Водночас ряд факторів історичного, економічного і політичного характеру свідчить, що соціалістична перебудова сільського господарства в Польщі — тривалий процес створення його сучасної матеріально-технічної бази. В заходах по дальшому розвитку країни, схвалених II Загальнопольською конференцією ПОРП (січень 1978 р.), визначено дві проблеми — проблема швидкого зростання виробництва сільськогосподарської продукції, яке можливе лише в умовах структурних перетворень у сільському господарстві, і проблема поступових соціальних перетворень на селі¹⁸. На здійснення цього мобілізуються всі зусилля державних установ і трудящих.

¹⁴ St. Widerszpil. *Preobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej*, Warszawa, 1973, стр. 242.

¹⁵ *Mały rocznik statystyczny*. 1975, стр. 157; *Rocznik statystyczny*. 1977, стр. 222—228.

¹⁶ *Rocznik statystyczny*. 1977, стр. 210—219.

¹⁷ «Правда», 28 листопада 1978 р.; «Trybuna Ludu», 21 листопада 1978 р.

¹⁸ «Trybuna Ludu», 10 січня 1978 р.

Поряд з досягненнями в господарському будівництві у ході створення основ соціалізму відбулися глибокі зміни і в суспільному житті польського народу. Назавжди зникли такі вади капіталізму, як хронічне масове безробіття, перенаселення села. Якщо на початку індустріалізації (1950 р.) кількість працюючих у промисловості, будівництві, на транспорті і в установах зв'язку становила 9 млн. чол., то в 1976 р. — понад 13 млн. чол.¹⁹

Історичні перетворення в соціально-політичному і господарському житті супроводжувалися й значним піднесенням культурного рівня польського народу. Раніше, в буржуазній Польщі, трудящі маси не мали доступу до науки, культури й освіти. 5 млн. чол. не вміли ні читати, ні писати. Фашистські окупанти знищили значну частину інтелігенції, зруйнували і розграбували скарбниці польської культури — музеї, театри, бібліотеки.

Народна влада ліквідувала неписьменність як масове явище, здійснила цілий ряд заходів по докорінній перебудові системи освіти, створила умови для широкого доступу трудящих до культури і науки. Завдяки демократизації системи народної освіти та запровадженню загального й безплатного навчання Польща стала країною суцільної письменності. В школах і різних учбових закладах навчається понад 7 млн. чол.²⁰, або четверта частина населення. Майже 700 тис. чол. мають вищу освіту, а понад 5 млн. чол. — середню і спеціальну, що більше як у 8 разів перевищує їх кількість у довоєнний час. В 89 вузах навчається майже 300 тис. студентів²¹.

Істотних успіхів досягли й наука та культура. За роки народної влади відкрито понад 3 тис. кінотеатрів, які відвідують близько 140 млн. глядачів щорічно. Загальне визнання в світі здобули художні фільми польської кінематографії. У країні діють 71 професійний драматичний театр, 9 оперних театрів, 10 театрів оперети, 25 лялькових театрів і 18 філармоній. Кількість театральних глядачів становить в середньому 19 млн. чол. протягом року²².

Розвиток польської культури відбувається в умовах гострої і складної боротьби нових, соціалістичних ідей зі старими поглядами та пережитками минулого, з впливом буржуазної ідеології. Саме через це VII з'їзд ПОРП особливу увагу приділив тому, щоб літературна і художня творчість письменників і митців, вся польська культура були пройняті ідеями соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму²³.

У першій половині квітня цього року більш як у ста містах союзних і автономних республік нашої країни пройшли Дні польської культури, присвячені 35-річчю ПНР. Відбулися зустрічі гостей з Польщі з трудівниками промислових підприємств і будов, активістами Товариства радянсько-польської дружби, було прочитано лекції та проведено бесіди про досягнення братньої країни в будівництві соціалізму. Радянські люди, в тому числі й трудящі Української РСР, ознайомилися з оригінальною і самобутньою творчістю діячів культури ПНР. Це було хвилюючим свідченням нерушимої дружби радянського і польського народів.

¹⁹ Rocznik statystyczny. 1977, стор. 42—48.

²⁰ St. Widerszpil. Przeobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej, стор. 229—230.

²¹ Польща — страна друзей, стор. 168, 171.

²² Там же, стор. 196—198.

²³ VII съезд Польской объединенной рабочей партии, М., 1976, стор. 211; „Trybuna Ludu”, 10 квітня 1978 р.

Основане на принципах марксизму-ленінізму і соціалістичного інтернаціоналізму, культурне співробітництво братніх народів СРСР і Польщі активізує їх спільну боротьбу за побудову розвинутого соціалістичного суспільства і комунізму, відповідає життєвим інтересам трудящих цих країн. Культурний обмін забезпечує яскравий розквіт духовного життя кожного народу держав соціалізму і разом з тим сприяє швидкому зростанню їх спільного фонду культури.

Дедалі міцніюча польсько-радянська дружба і співробітництво — одне з джерел успіхів ПНР в усіх галузях економіки й культури. Зараз немає такої сфери життя двох братніх народів, де б не виявлялося єднання радянського і польського народів. Його цементуючою основою є відносини між КПРС і ПОРП. Їх єдність і співробітництво — це справді непорушна база політичного союзу, серцевина всебічних взаємовідносин між обома дружніми народами й державами.

Понад 100 великих підприємств ПНР нині повністю оснащено радянським устаткуванням, 300 — використовують наші сучасні машини та іншу передову техніку. Такі підприємства, наприклад, як «Нова Гута» ім. Б. Берута, завод високоякісних сталей «Варшава», стали наочним свідченням спільної натхненної праці поляків і радянських людей. Споруджені з допомогою СРСР підприємства виробляють нині понад 90% усієї продукції чорної металургії, 95% — нафтопереробної та хімічної промисловості, 70% електроенергії тощо²⁴.

Радянський Союз — головний зовнішньоторговельний партнер Польщі. Протягом поточної п'ятирічки товарообіг між двома країнами зростає на 70% порівняно з минулою²⁵. У 1979 р., зокрема, він буде на 10% більшим, ніж у 1978 р.²⁶

Яскравою сторінкою в літопису співробітництва СРСР і ПНР, радянсько-польської дружби є також спільний політ у космос П. Климунка і М. Гермашевського.

Дальші імпульси для поглиблення радянсько-польського співробітництва дають регулярні зустрічі керівників наших партій і держав — товаришів Л. І. Брежнєва і Е. Герека, остання з яких відбулася в безрезні ц. р. Досягнутий рівень розвитку економіки СРСР і ПНР сприяв у 70-ті роки створенню умов для переходу до нових форм співробітництва. Поряд із зміцненням зв'язків у галузі кооперування і спеціалізації ці країни й інші держави — члени РЕВ будуть спільно здійснювати спорудження важливих об'єктів²⁷.

Значну роль у зміцненні братерської дружби між нашими народами відіграють Товариство польсько-радянської дружби в ПНР (ТПРД), ювілейний, X з'їзд якого відбувся в Варшаві у квітні ц. р., і Товариство радянсько-польської дружби (ТРПД) в нашій країні, яке минулого року вступило в третє десятиріччя свого існування. Відділення цього товариства функціонують у 9 союзних республіках.

Тільки на Україні працюють 10 обласних, 21 міське і майже 70 районних відділень, а також понад 1100 первинних організацій ТРПД²⁸. Українське відділення товариства знайомить трудящих республіки з досягненнями ПНР у будівництві соціалізму, сприяє конкретному обміну досвідом обох країн у ході створення розвинутого соціалістичного і комуністичного суспільства.

²⁴ Строительство социализма в Польской Народной Республике. Исторические очерки, К., 1977, стор. 178—179; Польша — страна друзей, стор. 116.

²⁵ „Trybuna Ludu”, 3 січня 1979 р.

²⁶ Там же.

²⁷ П. Ярошевич. В союзе братском, едином.— «Правда», 21 квітня 1979 р.

²⁸ «Радянська Україна», 5 грудня 1978 р.

У свою чергу ТПРД систематично пропагує серед польської громадськості успіхи Радянського Союзу у розвитку економіки, науки і культури. Новою і перспективною формою співробітництва, зокрема, є обмін досягненнями в цих галузях між прикордонними та спорідненими областями Радянської України і воеводствами народної Польщі.

Нині завдяки всебічному співробітництву з Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму Польща перебуває на якісно новому етапі свого розвитку. Підбивши підсумки виконання соціально-економічної програми минулого п'ятиріччя, VII з'їзд ПОРП (грудень 1975 р.) всебічно проаналізував результати будівництва соціалізму за цей час і дав розгорнуте визначення завдань щодо створення розвинутого соціалістичного суспільства в ПНР. З'їзд, зокрема, констатував, що Польська держава, в якій влада належить трудящим і керівну роль здійснює марксистсько-ленінська партія, «має цілком і повністю соціалістичний характер»²⁹. Соціалістичні виробничі відносини панують у промисловості, а з 11,7 млн. чол., зайнятих в усупільненому секторі, майже 10 млн. чол. здобули кваліфікацію і почали трудове життя в народній Польщі. Зміцнили позиції соціалізму і на селі: на частку усупільненого сектора припадає понад 20% сільськогосподарських угідь, до 40% виробничих фондів і більш як 55% засобів механізації. Поглибився процес інтеграції індивідуальних селянських господарств з плановою соціалістичною економікою. Частка продукції, що її закуповує держава у селян по контрактації, перевищила 90%³⁰. В суспільстві посилилася роль соціалістичної ідеології. Виходячи з усього цього, VII з'їзд констатував у своїх рішеннях: «Ми маємо право сказати, що в принципі побудували в нашій країні основи соціалізму і зміцнили його соціально-економічну й політичну структуру. Сучасна Польща належить до тих країн, в яких соціалізм уже має власну міцну основу»³¹. Визначаючи головні завдання в будівництві розвинутого соціалістичного суспільства, з'їзд звернув увагу на необхідність остаточного розв'язання окремих питань попереднього, перехідного періоду, особливо в сільському господарстві³².

Особливості сучасного розвитку ПНР полягає в тому, що Польська об'єднана робітнича партія має справу з двоєдиним процесом одночасної реалізації завдань, пов'язаних, з одного боку, із завершенням будівництва основ соціалізму, характерних для перехідного періоду (насамперед у сільському господарстві), а з другого, — розв'язанням певних завдань побудови розвинутого соціалістичного суспільства.

Минуло три з половиною роки від дня прийняття рішень VII з'їзду ПОРП. Внаслідок їх цілеспрямованої реалізації, завдяки самовідданий праці робітничого класу, селянства та інтелігенції Польща досягла нових успіхів у своєму розвитку. Протягом 1976—1978 рр. значно зріс виробничий потенціал, виникли нові галузі промисловості і види продукції, вдосконалилися методи виробництва, збудовано сотні сучасних промислових, транспортних, комунальних та соціально-побутових об'єктів³³.

Підбиваючи перші підсумки виконання рішень VII з'їзду партії, II Загальнопольська конференція ПОРП (січень 1978 р.) відзначила, що досягнуто певного прогресу в ефективності господарювання, що

²⁹ VII съезд Польской объединенной рабочей партии, стор. 101.

³⁰ Там же; Строительство социализма в ПНР, стор. 104—105.

³¹ Там же.

³² Там же.

³³ „Грубна Ludu”, 10 січня, 21 червня і 14 грудня 1978 р.

велика кількість продукції виробляється нині за рахунок зростання продуктивності праці, здійснено ряд заходів у розвитку сільського господарства, послідовно проводиться політика підвищення заробітної плати, збільшення прибутків населення. В центрі уваги партії перебувають питання розвитку й поглиблення соціалістичної демократії, вдосконалення державного будівництва. «Наша політична система, — підкреслював на конференції Е. Герек, — гарантує всім трудящим економічні, соціальні і політичні права й одночасно реальні можливості здійснення цих прав. Реалізується загальне право на працю, освіту, медичну допомогу, забезпечену старість і право на житло. Оточуючи увагою сім'ю й материнство, наша соціально-економічна система створює рівні можливості і рівні права, гармонійно поєднує потреби всебічного розвитку особи із запитами та інтересами суспільства»³⁴.

На конференції було підкреслено, що однією з найважливіших умов успішного соціально-економічного розвитку Польщі в 1976—1980 рр. і в наступні роки є підвищення ролі науки й науково-технічного прогресу. Наголошувалося на тому, що велике значення на даному етапі мають насамперед багатостороннє співробітництво з СРСР і, особливо, поставки з його боку в ПНР палива, сировини, матеріалів, машин та устаткування. Розвиток співробітництва з нашою країною створює умови для поглиблення спеціалізації виробництва в ПНР, збільшення його серійності, що позитивно впливає на зростання ефективності господарювання, повніше використання виробничого потенціалу і прискорення технічного прогресу³⁵.

За останні два роки відбулося кілька пленумів ЦК ПОРП, на яких обговорювалися різні аспекти соціально-економічного розвитку країни. Велика увага приділялася, зокрема, розвитку сільського господарства, житлового будівництва і збільшенню виробів товарів широкого вжитку. Було розроблено відповідні заходи, спрямовані на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, особливо м'яса, а також на краще забезпечення населення продовольчими та промисловими товарами.

II Загальнопольська конференція ПОРП і XVIII пленум ЦК партії відзначали, що політика прискореного задоволення одних запитів неминуче зумовлює виникнення й інших суспільних потреб. Це складна справа, і польські комуністи усвідомлюють ті труднощі, які постають у ході її вирішення³⁶. Згідно з усіма прийнятими останнім часом рішеннями на рубежі 1976—1978 рр. у країні почали здійснюватися заходи щодо уповільнення темпів інвестиційного будівництва, надання переваги галузям, які забезпечують споживчий ринок, розширення житлового будівництва, а також збільшення капіталовкладень у сільське господарство та продовольчий комплекс загалом. Концентрація сил і коштів на розв'язанні ключових проблем народного господарства зумовили далі підвищення життєвого рівня трудящих країни.

Сучасна Польща, що йде шляхом суспільного прогресу разом з СРСР та іншими братніми країнами, є органічною складовою частиною соціалістичної співдружності держав, об'єднаних спільністю цілей та ідеалів. Це ще раз підтвердила Декларація держав — учасниць Варшавського Договору, схвалена в кінці листопада 1978 р. на нараді Політичного консультативного комітету. Керівники братніх партій і

³⁴ E. Gierek. O konsekwentną realizację programu podnoszenia jakości pracy i warunków życia, o dalsze umocnienie przewodniej roli partii i pogłębienie moralno-politycznej jedności narodu. — „Trybuna Ludu”, 10 січня 1978 р.

³⁵ „Trybuna Ludu”, 10 січня 1978 р.

³⁶ Там же.

держав підкреслили рішимість соціалістичних країн неухильно вести боротьбу за мир, свободу і незалежність народів, за припинення гонки озброєнь і роззброєння, за розрядку, готовність протистояти всім спробам нагнітання напруженості в Європі й у всьому світі.

Важливе значення в житті народної Польщі має квітневий (1979 р.) пленум ЦК ПОРП. Торкаючись питання про підготовку до наступного, VIII з'їзду партії, Перший секретар ЦК Е. Герек у своєму виступі запропонував скликати його у першому кварталі 1980 р.³⁷ Головним завданням з'їзду, сказав він, буде оцінка досягнень у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства в ПНР, а також визначення напрямів розвитку країни у 80-і роки. При цьому особливе місце належатиме наступній п'ятирічці (1981—1985 рр.).

Відродившись 35 років тому як справді народна держава, Польща зміцнила за цей час свій суверенітет. Зріс її авторитет на міжнародній арені. В тісному співробітництві з Радянським Союзом та іншими братніми країнами ПНР проводить свою внутрішню і зовнішню інтернаціоналістську політику, яка відповідає інтересам усієї соціалістичної співдружності.

Відзначаючи 35-і роковини з часу визволення й початку будівництва соціалізму, польський народ, очолюваний Об'єднаною робітничою партією, впевнено дивиться в майбутнє. Разом з народами Радянського Союзу й усіх інших країн соціалістичної співдружності він успішно буде розвинути соціалістичне суспільство.

П. М. Калениченко, І. С. Дзюбко

СТРОИТЕЛЬСТВО РАЗВИТОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В ПНР

Резюме

В данной статье анализируется путь польского народа, пройденный за последние 35 лет после освобождения страны Советской Армией совместно с Войском Польским от немецко-фашистских оккупантов. Большое внимание уделяется успехам ПНР в области внутренней и внешней политики, экономики и культурного строительства, достигнутым в братском союзе с СССР и другими странами социалистического содружества.

³⁷ «Правда», 13 квітня 1979 р.

Повідомлення

До 35-річчя визволення території України від фашистських загарбників

СПІВДРУЖНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ І ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВОЇНІВ У БОЯХ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

В. В. БУХОНСЬКИЙ (Київ)

Одним із знаменних явищ в історії Великої Вітчизняної війни було зародження і зміцнення бойової співдружності Червоної Армії з новими арміями Польщі, Чехословаччини, Югославії, а на заключному етапі війни — з арміями Румунії, Болгарії та окремими угорськими частинами.

Організаторами і натхненниками бойової співдружності армій нового типу виступили Комуністична партія Радянського Союзу і братні комуністичні та робітничі партії країн Центральної і Південно-Східної Європи. Вони з перших днів Великої Вітчизняної війни спрямовували свої зусилля на створення єдиного фронту боротьби народів СРСР і поневолених фашизмом країн Європи проти спільного ворога — гітлерівської Німеччини.

Важливу роль у зміцненні антифашистського союзу народів Європи відіграла допомога Комуністичної партії і Радянського уряду трудящим захоплених Німеччиною держав та їх комуністичним партіям в організації збройної боротьби проти німецько-фашистських загарбників, включаючи створення на території СРСР національних військових формувань, їх оснащення радянським озброєнням і бойовою технікою, а також відповідне навчання особового складу. На території Радянського Союзу було сформовано чехословацький армійський корпус, польську армію, дві румунські піхотні дивізії, югославські піхотну і танкову бригади, два авіаційних полки, а також військові частини і з'єднання інших держав¹. Всього за період війни Радянським Союзом було оснащено і підготовлено 19 піхотних, 5 артилерійських і 5 авіаційних дивізій, 6 піхотних і повітрянодесантних, 8 танкових і мотострілецьких, 12 артилерійських і мінометних, 5 інженерно-саперних бригад і багато інших іноземних частин і підрозділів. Загальна чисельність цих формувань наприкінці війни досягла 555 тис. чол.² Радянське командування постійно піклувалося про підготовку кваліфікованих офіцерських кадрів для іноземних військових формувань. Крім того, на прохання їх командування Генеральний штаб Червоної Армії направляв у ці частини як інструкторів досвідчених офіцерів.

¹ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. I, М., 1970, стор. 572—573.

² Боевое содружество братских народов и армий, М., 1975, стор. 56.

Подаючи безкорисливу допомогу поневоленим фашистами народам Європи, Комуністична партія і Радянський уряд послідовно керувалися принципами пролетарського інтернаціоналізму. В. І. Ленін підкреслював, що «інтернаціоналізм на ділі — один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби в своїй країні, підтримка (пропагандою, співчуттям, матеріально) такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах»³.

Політоргани і партійні організації Червоної Армії проводили велику ідейно-політичну роботу, спрямовану на виховання у воїнів почуття дружби і поваги до поневолених народів Європи, виховання всього особового складу у дусі бойової співдружності з братніми арміями. При цьому вони керувалися вказівками Центрального Комітету партії і Радянського уряду, зокрема Закликами ЦК ВКП(б) до 26-х роковин Червоної Армії, в яких висловлювалися почуття солідарності з солдатами та офіцерами польських, чехословацьких і югославських військових частин⁴.

Важливе значення мав мітинг воїнів-слов'ян, що відбувся у Москві в лютому 1944 р. Його учасники — представники польських, чехословацьких, югославських військових частин, а також Червоної Армії — закликали слов'янські та інші волелюбні народи ширше розгортати боротьбу для якнайшвидшого розгрому німецько-фашистських загарбників⁵.

Яскравою сторінкою спільної боротьби проти фашизму в роки Великої Вітчизняної війни було бойове співробітництво радянських і чехословацьких воїнів у період визволення України. Його початок відноситься до березня 1943 р., коли бійці окремого Чехословацького батальйону під командуванням Людвіка Свободи у складі військ Воронезького фронту взяли участь у боях. Це була перша іноземна військова частина, сформована на території СРСР, яка воювала на радянсько-німецькому фронті. Тому політоргани і партійні організації Воронезького (пізніше — 1-го Українського) та інших Українських фронтів проводили велику роботу, спрямовану на роз'яснення об'єктивної необхідності зміцнення дружби радянських і чехословацьких воїнів, розкриття її соціального і воєнного значення, формування у радянських бійців і командирів прагнення постійно надавати допомогу і ділитися бойовим досвідом з своїми братами по зброї. На зборах і мітингах, у бесідах і доповідях увага акцентувалася на спільності цілей радянського, чеського, словацького та інших народів Європи у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, на єдності революційних і бойових традицій волелюбних народів тощо.

Так, повідомлення про спільні дії частин Червоної Армії та чехословацьких воїнів під Соколово, під час визволення Києва, Білої Церкви та інших міст і сіл України, які передавалися по радіо і друкувалися в газетах, про тих, хто особливо відзначився в боях і нагороджений Радянським урядом за мужність і відвагу орденами та медалями, оперативно доводилися командирами, політпрацівниками, агітаторами до особового складу. Цьому, зокрема, були присвячені спеціальні бесіди і політінформації, що сприяло розвитку і зміцненню у радянських воїнів почуття інтернаціоналізму і бойової співдружності з чехословацькими бійцями й командирами.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 164—165.

⁴ Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР. 1918—1973 гг. Исторический очерк, М., 1974, стор. 236.

⁵ Там же.

Високо оцінюючи вклад чехів і словаків у справу визволення України від окупантів, радянські воїни на мітингах, зборах і в бесідах, що відбувалися під час боїв у Карпатах, підкреслювали готовність допомогти братам по зброї у визволенні їх батьківщини. Так, командир 8-ї стрілецької роти 1144-го полку старший лейтенант Співак говорив: «Спільно з чехословацькими військами ми визволяли нашу Україну. Разом з чехословацьким народом будемо добивати фашистського гада і визволяти Чехословаччину»⁶. Старший сержант Судаковський з 88-го полку 211-ї стрілецької дивізії заявив: «Ми зобов'язані допомогти чехам і словакам визволитися з-під фашистського ярма не лише як нашим братам-слов'янам, але й як нашим друзям по зброї, які допомогли нам визволяти столицю нашої України — Київ і при цьому билися добре»⁷.

Проводячи різносторонню масово-політичну діяльність, політоргани і партійні організації Червоної Армії водночас допомагали командуванню і політорганам чехословацьких частин налагоджувати виховну роботу серед особового складу. Так, коли взимку 1943/44 р. у боях за Білу Церкву разом з 40-ю армією 1-го Українського фронту діяла 1-ша окрема Чехословацька бригада, начальник політвідділу армії генерал-майор П. В. Севаст'янов неодноразово зустрічався з офіцерами — чехами і словаками, ділився з ними досвідом організації політроботи під час наступу. «Чехословацькі політпрацівники, — згадує він, — з вдячністю сприймали наш досвід, поради і рекомендації. Допомога ця істотно полегшувала їх роботу, досить важку і складну, зважаючи на різноманітність складу бригади. У нас була спільна мета і спільний ворог, і, як у рівних з рівними, по-братерському складалися наші відносини з чехословацькими товаришами по зброї»⁸.

Командир 1-ї окремої Чехословацької бригади Л. Свобода високо оцінював досвід радянських політпрацівників, їх уміння особистим прикладом мобілізувати воїнів на героїчні подвиги. У книзі «Від Бузулука до Праги» він писав, що офіцери-просвітники чехословацьких частин постійно перебували на передовій і особистим прикладом надихали бійців на боротьбу з ворогом, чого вони навчилися у радянських колег⁹.

Велике значення для передачі досвіду проведення політичної роботи в Червоній Армії, налагодження тісної взаємодії радянських військ з чехословацькими частинами мала участь чехословацьких офіцерів у роботі нарад партійних активів тих з'єднань, з якими вони спільно діяли. Зокрема, 13 січня 1945 р. на партійному активі 38-ї армії 1-го Українського фронту був присутній офіцер-просвітник 1-го артилерійського полку Р. Бейковський¹⁰.

Важливе місце в масово-політичній роботі належало спільним мітингам і зборам, які проводилися напередодні наступальних операцій, у зв'язку з визволенням окремих міст або вузлів опору ворога, при відкритті пам'ятників радянським і чехословацьким воїнам. Наприклад, восени 1944 р. на 4-му Українському фронті відбулися мітинги радянських і чехословацьких воїнів у зв'язку з вступом їх на територію Чехословаччини. Вони проходили в атмосфері сердечності і справ-

⁶ Партийно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945, М., 1968, стор. 392.

⁷ А. А. Гречко. Через Карпаты, М., 1970, стор. 219.

⁸ П. В. Севаст'янов. Неман—Волга—Дунай, М., 1961, стор. 179.

⁹ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, М., 1963, стор. 296.

¹⁰ Там же, стор. 335, 338.

жнього братерства. Згадуючи про один з таких мітингів, колишній командир 3-го гірськострілецького корпусу, учасник боїв за визволення Чехословаччини генерал-лейтенант А. Я. Веденін пише, що «це було справжнє торжество. Чехи і словаки обіймали наших бійців і командирів. Знявши головні убори і ставши на коліна, вони цілували рідну землю»¹¹. Мітинг перетворився на яскраву демонстрацію любові чехів і словаків до Радянського Союзу і Червоної Армії.

З метою зміцнення бойової співдружності радянських і чехословацьких воїнів військові ради і політвідділи армій, в складі яких діяли чехословацькі частини, видавали спеціальні звернення, в яких закликали солдатів і офіцерів тісно взаємодіяти з побратимами. Так, Військова рада 40-ї армії 2-го Українського фронту перед вступом на територію Чехословаччини видала звернення, в якому зазначалося, що у наступі пліч-о-пліч з військами армії візьмуть участь народні частини Чехословаччини, створені при допомозі Радянського Союзу. Нагадавши, що між СРСР і Чехословаччиною укладено договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, Військова рада закликала солдатів і офіцерів: «Вступаючи на територію Чехословаччини, пам'ятай, радянський воїне, що ти виконуєш цей історичний договір. Разом з тобою б'ються... полки братів-чехословаків, а змучене населення братньої країни чекає тебе як визволителя, як брата і товариша»¹².

Активна роль у пропаганді ідей бойового співробітництва радянських і чехословацьких воїнів належала газеті «Правда», а також центральній військовій і фронтовій пресі. Газети регулярно повідомляли про успіхи чехословацьких воїнів, значення їх взаємодії з радянськими частинами для якнайшвидшого розгрому ворога. Так, 8 квітня 1943 р. «Правда» надрукувала статтю радянського письменника О. О. Фадєєва «Братерство, скріплене кров'ю», в якій розповідалося про відвагу і мужність, виявленні чехами і словаками в боях у районі с. Соколво.

Після опублікування Указу Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння надпоручику О. Ярошу звання Героя Радянського Союзу газета Воронежського фронту «За честь Родины» 19 квітня 1943 р. вмістила передову статтю «Герой Радянського Союзу Отакар Ярош». У ній, зокрема, містився заклик: «Бійці і командири! Рівняйтесь на Героя Радянського Союзу! Будьте такими ж сміливими і безстрашними в бою, стійкими в обороні, завзятими і відважними в атаці!».

Після битви за Київ газета «За честь Родины» надрукувала матеріали про нагородження чехословацької бригади радянським орденом, а також вмістила статтю поручика Альберта Еловича «Всі волелюбні народи борються за справу перемоги». У цій статті він писав: «Ми, чехи, пишаємося тим, що боремося пліч-о-пліч з Червоною Армією, що разом з нею у числі перших увійшли в Київ — столицю Радянської України». На основі цих і подібних матеріалів проводилися бесіди, політінформації, виникав жвавий обмін думками.

Дійовим засобом пропаганди бойової співдружності воїнів було кіно. Радянські художні і документальні фільми, присвячені героїчному подвигу нашого народу та його армії у війні проти фашистської Німеччини, кінохроніки про спільні дії радянських і чехословацьких бійців та командирів незмінно користувалися успіхом в особового складу братніх частин. Особливо великий вплив на воїнів справляли документальні фільми про розгром Червоною Армією гітлерівських загарб-

¹¹ А. Я. Веденін. Годы и люди, М., 1964, стор. 139.

¹² М. Е. Монин. Содружество, рожденное в боях, М., 1971, стор. 394.

ників під Москвою, Сталінградом, на Курській дузі та про інші операції Великої Вітчизняної війни. Нові радянські кінофільми, згадує Л. Свобода, часто демонструвалися для воїнів 1-ї окремої Чехословацької бригади — «взимку в якому-небудь приміщенні, а влітку — безпосередньо в лісі»¹³.

Істотний вклад у зміцнення дружби радянських і чехословацьких воїнів вносили червоноармійські ансамблі пісні і танцю, колективи художньої самодіяльності наших частин і з'єднань, відомі артисти СРСР. Коли дозволяла фронтова обстановка, вони давали концерти для своїх друзів безпосередньо на передовій. Так, у період боїв за визволення України, пише Л. Свобода, в 1-шу окрему Чехословацьку бригаду приїжджала група учасників художньої самодіяльності з 134-ї стрілецької дивізії і давала «чудові концерти», часто бували там також самодіяльні артисти з інших частин і професіональні митці¹⁴.

У свою чергу, командири і представники органів політосвітньої роботи чехословацьких частин широко пропагували серед особового складу успіхи Червоної Армії на фронтах, розповідали про її прагнення допомогти народам Чехословаччини та інших країн Європи якнайшвидше визволитися від фашистського ярма. Зокрема, перед боями за Київ Л. Свобода закликав чехословацьких воїнів: «Солдати! Розпочався бій за столицю Радянської України. Це історична битва. Нам, членам Чехословацької бригади, випала честь взяти у ній участь. Бийтесь за Київ так, як воювали б ви за Прагу, Братіславу або Кошице. Нинішній наступ на Київ — це завтрашній похід на Прагу»¹⁵.

Коли частини 1-го Чехословацького армійського корпусу, що діяли в складі військ 1-го Українського фронту, готувалися до наступальної операції, щоб вийти на територію Чехословаччини через Дуклінський перевал у Карпатах, генерал Л. Свобода звернувся до воїнів 3-ї чехословацької бригади з листом, в якому говорилося: «Не забувайте ніколи, хто нам допоміг, щоб ми могли стояти тут зі зброєю в руках на порозі своєї батьківщини, щоб уже завтра розпочати її визволення від ненависних поневолювачів... Це великий Радянський Союз, це славна Червона Армія. Ви і ми вийшли з школи Радянського Союзу і Червоної Армії. Вас і нас озброїв Радянський уряд. З вами і нами радянські герої підуть самовіддано боротися за нашу свободу, за наш суверенітет і незалежність. Ви і ми є тому боржниками нашого благородного союзника. Вірність — за вірність! Ми разом переживаємо труднощі і горе, ми разом у бою, ми будемо завжди разом, у вічній дружбі і союзі! Це забезпечить нашій батьківщині постійну безпеку, вільне і щасливе життя!»¹⁶.

У той час, як радянські і чехословацькі частини вступали на землю Чехословаччини, Л. Свобода в інтерв'ю кореспонденту «Красной звезды» знову підкреслив, що з перших кроків по рідній землі чехи і словаки з вдячністю звертають свої погляди до братнього Радянського Союзу, до своїх братів, воїнів Червоної Армії, які борються за Чехословаччину так, як бились вони за Москву, за радянські міста і села, що чехословацький народ ніколи не забуде цього і наша дружба буде вічною¹⁷.

¹³ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 223.

¹⁴ Там же.

¹⁵ «Вечірній Київ», 24 лютого 1975 р.

¹⁶ Партийно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945, стор. 389.

¹⁷ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 307.

Активну роботу по політичному вихованню чехословацьких воїнів проводили комуністи. Незважаючи на те, що емігрантська влада заборонила легальну діяльність КПЧ у військових частинах, вплив комуністів у них постійно зростав. Збільшувалося й число членів Компартії. Якщо в окремому Чехословацькому батальйоні в Бузулуці у 1942 р. було лише 35 комуністів, то восени 1944 р. в 1-й окремій Чехословацькій бригаді — вже 194, а у квітні 1945 р. в 1-му Чехословацькому армійському корпусі — 605¹⁸. Вони наполегливо добивалися, щоб кожен чехословацький воїн став свідомим борцем за нову, демократичну Чехословаччину, щоб кожний солдат і офіцер краще розумів роль і місце Радянського Союзу і героїчної Червоної Армії у війні, був палким пропагандистом ідей непорушної дружби з Країною Рад. При цьому чехословацькі комуністи керувалися настановами Закордонного бюро КПЧ. Виступаючи перед особовим складом чехословацького батальйону у травні 1942 р., К. Готвальд підкреслював, що боротьба народів Радянського Союзу проти гітлерівської Німеччини якнайтісніше зв'язана з національно-визвольною боротьбою чехів і словаків, що кожний справжній чех бачить, якби не було сильного і могутнього Радянського Союзу, надії чехословацького народу на свободу перетворилися б у ніщо, що майбутнє Чехословаччини та її народу може бути забезпечене лише в тому випадку, коли чехословацький народ спиратиметься на силу і могутність Радянського Союзу, братерську допомогу російського народу¹⁹. Копітка робота комуністів, згадує Л. Свобода, відіграла велику роль у вихованні особового складу. «...Поступово передсуди у деяких наших воїнів розвіялись, а на їх місце прийшли повага і любов до Радянської Армії, радянських людей, до Радянського Союзу в цілому»²⁰.

Діяльність військових рад, командування, політорганів і партійних організацій Червоної Армії та командування і відповідних органів чехословацьких частин по зміцненню бойової співдружності дала позитивні результати. У ході спільних бойових дій радянських і чехословацьких військ проти німецько-фашистських загарбників було багато прикладів їх тісної взаємодії. Так, уже в першому бою у березні 1943 р. в районі Соколово, який обороняла 1-ша посилена рота під командуванням надпоручика Отакара Яроша, безпосередньо в бойових порядках чехословацької піхоти перебували дві радянські батареї 57-мм гармат і рота танків Т-34. Чехословацькі воїни і радянські артилеристи й танкісти активно допомагали одні одним. Батареї гвардії лейтенанта П. К. Пономарьова і лейтенанта Дроздова влучним вогнем підбили близько 10 ворожих танків, а бійці надпоручика О. Яроша знищували фашистську піхоту і виводили з ладу техніку противника²¹.

Активно взаємодіяли радянські і чехословацькі війська під час визволення Києва, Білої Церкви, Жашкова та в ході проведення інших операцій. Зокрема, в боях за Київ воїни 1-ї окремої Чехословацької бригади діяли пліч-о-пліч з частинами 136-ї і 240-ї стрілецьких дивізій²². Радянські танки і артилерія, а також штурмова авіація підтримували наступ чехословацьких друзів. У свою чергу, останні влучно

¹⁸ Там же, стор. 401; М. Е. Монин. Содружество, рожденное в боях, стор. 27, 33.

¹⁹ Клемент Готвальд. Избранные произведения, т. II, М., 1957, стор. 24, 29—30.

²⁰ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 84—85.

²¹ М. Е. Монин. Содружество, рожденное в боях, стор. 30.

²² Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 204.

подавляли вогневі точки ворога, що заважали просуванню частин і підрозділів Червоної Армії²³.

У ході наступу на Білу Церкву, яку було визволено 4 січня 1944 р., чехословацькі воїни успішно взаємодіяли з частинами 74-ї та 163-ї стрілецьких дивізій. Саме тут, згадує Л. Свобода, співдружність братів по зброї знайшла свій вияв не лише у виконанні бойових завдань, але й у поданні допомоги пораненим. «Наші лікарі, — писав він, — подавали допомогу всім пораненим — були це чехи і словаки або радянські бійці. Точно так робили і радянські медичні працівники. Ніхто не говорив: «ваші» або «наші». Такого поділу між нами не було. Були тільки «свої»²⁴.

Найсерйозніше випробування радянсько-чехословацьке братерство по зброї витримало в тяжких і кровопролитних боях у Карпатах (вересень—жовтень 1944 рр.). Протягом 50 днів у складних умовах гірської лісової місцевості Східних Карпат проходили безперервні бойові дії. Тут ще більше зміцнилася дружба між воїнами обох країн, зросла повага і довір'я один до одного. Радянське командування подбало про посилення 1-го Чехословацького армійського корпусу артилерією, авіацією і танками. На початку наступу його було посилено 1003-м і 1516-м гаубичними артилерійськими та 239-м, 242-м і 245-м мінометними полками. У процесі боротьби за Головний Карпатський хребет у розпорядження командування корпусу передано 135-у гарматну артилерійську бригаду і дивізіон гвардійських мінометів. В останні дні вересня, коли радянські і чехословацькі з'єднання підійшли безпосередньо до Дуклінського перевалу, в оперативне підпорядкування 1-го Чехословацького армійського корпусу було виділено 359-ту стрілецьку дивізію. А в боях на ділянці Говранець—Медведзє, що розгорнулися 12 жовтня, чехословацькі частини посилили 39-та і 135-та гарматні артилерійські та 1-ша гвардійська мінометна бригади²⁵.

Радянські і чехословацькі бійці у процесі проведення цієї операції діяли як справжні друзі, завжди приходячи на виручку один одному. Так, у ході жорстокого бою, коли гітлерівці здійснили контратаку великими силами проти 5-го батальйону і 3-ї чехословацької бригади, радянські артилеристи і піхотинці одразу прийшли на допомогу своїм друзям. «На гітлерівців обрушився шквал артилерійського вогню, — згадує Л. Свобода. — Слідом за цим зліва з'явилися радянські піхотинці. З громовим «ура» вони відкинули ворога»²⁶.

У ході бою за висоту 534, яка мала важливе стратегічне значення у боротьбі за Дуклінський перевал, радянські воїни подали велику допомогу чехословацьким друзям. «Ми йшли здавалося непрохідною ущелиною, болотистими місцями, — згадує колишній поручик Чехословацького корпусу М. П. Лялько. — Танки часто грузли, зупинялися. І тут, як і раніше, велику допомогу нам подали радянські друзі. З їх допомогою нам удалося здійснити намічений маневр»²⁷.

Два радянські офіцери-артилеристи, які супроводжували командира 1-го Чехословацького армійського корпусу Л. Свободу в бою на висоті 534, в період мінометного обстрілу, ризикуючи життям, прикри-

²³ Там же, стор. 201—203.

²⁴ Там же, стор. 232.

²⁵ А. А. Гречко. Через Карпати, стор. 218—219.

²⁶ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 277—278.

²⁷ М. П. Лялько. Плечом к плечу. Они освобождали Закарпатье, Ужгород, 1974, стор. 157—158.

ли його своїми тілами. За цей подвиг вони були нагороджені чехословацькими Військовими хрестами²⁸.

Полковий розвідник солдат О. Карасьов виявив на полі бою трьох важкопоранених чехословацьких солдатів. Він переніс їх у безпечне місце, перев'язав рани, а вночі доставив у розташування наших військ. Уряд Чехословацької республіки нагородив О. Карасьова медаллю²⁹.

Прикладів бойової дружби і взаємовиручки радянських і чехословацьких воїнів можна навести багато. Саме у важких боях за нашу спільну свободу, підкреслював Генеральний секретар ЦК КПЧ, Президент ЧССР Г. Гусак, народився лозунг: «З Радянським Союзом на вічні часи!»³⁰. Він став провідною зіркою для всіх чехів і словаків, які боролися пліч-о-пліч з Червоною Армією за свободу і незалежність своєї батьківщини.

Бойова співдружність радянських і чехословацьких воїнів мала не лише воєнне, але й велике політичне значення. Високі моральні якості наших бійців і командирів, їх безприкладна мужність і героїзм, інтернаціональна дружба служили джерелом морально-політичного натхнення чехословацьких воїнів. Вони не лише опановували мистецтво розгрому ворога, а й виховувалися на численних прикладах вірності інтернаціональному братерству по зброї, боротьби за національні і класові інтереси трудящих тощо.

Нині воїни Радянських Збройних Сил і Чехословацької Народної Армії пліч-о-пліч з воїнами армій інших країн Варшавського договору успішно охороняють мир і безпеку своїх народів, усієї соціалістичної співдружності. Об'єднана могутність нашого оборонного союзу, непохитна єдність братніх армій, підкреслював член Політбюро ЦК КПРС, Міністр оборони СРСР, Маршал Радянського Союзу Д. Ф. Устинов, є надійним оплотом збереження і зміцнення завоювань соціалізму і комунізму, миру і безпеки народів³¹.

²⁸ Людвик Свобода. От Бузулука до Праги, стор. 288.

²⁹ А. А. Гречко. Через Карпати, стор. 219.

³⁰ «Правда», 28 жовтня 1969 р.

³¹ «Правда», 9 травня 1979 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІВ ПО МОБІЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ НА ВІДБУДОВУ ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР (1943—1945 рр.)

Г. Г. ДЕНИСЕНКО (Київ)

Ще гриміли залпи Великої Вітчизняної, а перед радянським народом постало надзвичайно важливе і складне завдання — відбудувати зруйноване війною народне господарство країни. Масштаби руйнування були величезні. Тільки на Україні в період тимчасової окупації фашисти вивели з ладу 16 150 промислових підприємств, у тому числі 599 машинобудівних заводів, 164 доменні і мартенівські печі, 135 прокатних станів та ін.¹ 21 серпня 1943 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в

¹ Советский тыл в Великой Отечественной войне, т. 2, М., 1974, стор. 340.

районах, визволених від німецької окупації», в якій було накреслено розгорнуту програму відбудованих робіт². Надійним помічником партії в реалізації програми відбудови став Ленінський комсомол.

20 лютого 1943 р. ЦК ЛКСМУ прийняв постанову «Про відновлення і роботу комсомольських організацій у районах Української РСР, визволених від німецьких загарбників»³. У ній підкреслювалося, що головне завдання відновлення комсомольських організацій полягає в мобілізації всіх комсомольців і молоді на активну участь у відбудовних роботах і в поданні допомоги фронтові.

У зв'язку, з тим, що більшість комсомольських працівників і активістів перебувала на фронтах Великої Вітчизняної війни, боролася з фашистами у партизанських формуваннях та підпільних організаціях, працювала у східних районах країни, ЦК КП(б)У і ЦК ЛКСМУ провели значну роботу у справі виявлення і добору в радянському тилу необхідних кадрів для відновлюваних комсомольських органів. На кінець 1943 р. із східних областей СРСР для роботи на визволеній території України було відряджено близько 1100 комсомольських працівників⁴.

Особлива увага зверталася на зміцнення комсомольських кадрів у промислових центрах. 20 листопада 1943 р. бюро ЦК ЛКСМУ заслухало питання «Про організацію двомісячних курсів підготовки і перепідготовки керівних комсомольських кадрів» і прийняло рішення про відкриття з цією метою спеціальних курсів у Харкові та Ворошиловграді. На курсах було підготовлено 174 працівники⁵.

Для укомплектування апарату республіканської комсомольської організації потрібно було 6598 чол. Тим часом у розпорядженні ЦК ЛКСМУ в першій половині 1944 р. налічувалося тільки 3624 комсомольських працівники⁶. На керівну комсомольську роботу направлялося 270 учасників партизанського руху, близько 1200 активістів було висунуто на місця⁷.

Долаючи труднощі організаційного характеру, комсомольські органи на визволеній території України розгорнули кипучу роботу по мобілізації молоді на відбудову народного господарства республіки. Так, уже на третій день після визволення м. Ворошиловграда було скликано збори міського комсомольського активу, які обговорили питання, пов'язані з відновленням в області комсомольських організацій, розгортанням військової роботи, відбудовою промислових підприємств. Відразу після зборів активісти приступили до створення первинних комсомольських організацій. На 1 березня 1943 р. в 24 районах області їх діяло 548, а в серпні того ж року — вже 1042⁸.

Багато уваги приділяли відновлені комсомольські організації поповненню своїх лав за рахунок кращих представників неспілкової молоді. Протягом шести місяців після визволення на Ворошиловградщині, наприклад, у члени ВЛКСМ було прийнято 12 103 чол. На початок 1944 р. обласна комсомольська організація налічувала 21 204 комсо-

² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 65—104.

³ Історія Ленінської Комуністичної Співки Молоді України, К., 1971, стор. 431.

⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, К., 1975, стор. 431.

⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1, арк. 61.

⁶ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 4, спр. 490, арк. 120.

⁷ М. В. К о в а л ь. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны, К., 1977, стор. 44.

⁸ ЦА ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 96, арк. 30.

мольці⁹. В Харківській області в цей же час до ВЛКСМ вступило 21 109 чол., з них 4753 робітники, які відзначилися в ході відбудовних робіт¹⁰.

Зростання комсомольських лав було результатом зміцнення зв'язків комсомольських організацій з неспівковою молоддю, її прагнення пов'язати свою долю з Ленінським комсомолом. Якщо в другому півріччі 1944 р. в члени ВЛКСМ загалом по республіці було прийнято 102 595 чол., то в першому півріччі 1945 р. — 200 686 чол.¹¹ Особливо швидко зростали комсомольські організації промислових областей — Київської, Харківської, Сталінської, Ворошиловградської, які протягом IV кварталу 1944 р. збільшилися на 28 269 членів ВЛКСМ, а протягом I кварталу 1945 р. — на 30 633 чол.¹²

Велике значення для організаційного зміцнення комсомолу республіки мала виборча кампанія, що проходила в комсомольських організаціях у січні—квітні 1945 р. За цей час на Україні було створено 6083 нові комсомольські організації, головним чином у промислових районах¹³. У квітні 1945 р. ЛКСМУ налічувала 40 958 первинних організацій, в яких на обліку перебувало 517 021 чол. З них 38% становили робітники і службовці¹⁴.

Одним з найважливіших політичних і господарських завдань комсомольців і молоді керівні органи комсомолу вважали відродження заводів, фабрик і залізничного транспорту.

Відновлені комсомольські організації проводили на визволеній території України велику масово-політичну та ідеологічну роботу. При цьому вони враховували, що в роки окупації фашисти намагалися отруїти свідомість радянських людей ворожою соціалістичною ідеологією. Комсомольські організації роз'яснювали населенню рішення партії і уряду, регулярно інформували про події на фронті і в тилу, мобілізували молодь на відбудовні роботи, виховували юнаків і дівчат, усіх трудящих у дусі радянського патріотизму.

Велике значення в житті комсомольських організацій мав XIII пленум ЦК ВЛКСМ (січень 1945 р.), в рішеннях якого вказувалося, що організаційно-політична робота комсомолу підняла на ще більшу висоту роль комсомольських організацій як вождів молоді, активних помічників партії у розв'язанні всіх військово-господарських завдань¹⁵.

Разом з партійними комсомольські організації республіки постійно дбали про політичне навчання комсомольських працівників і всіх членів ВЛКСМ. При цьому вони керувалися рішеннями III пленуму ЦК ЛКСМУ (червень 1944 р.), який приділив значну увагу організаційно-політичному зміцненню первинних комсомольських організацій, політико-виховній роботі серед молоді. В цей період поряд із системою спеціальних партійно-комсомольських курсів діяли районні, міські, обласні школи та міські вечірні університети марксизму-ленінізму. На великих заводах, залізничних вузлах створювалися політшколи для активу, де комсомольські працівники навчалися без відриву від виробництва. Значна увага приділялася й такій формі політичної освіти, як самостійне вивчення праць класиків марксизму-ленінізму.

⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 75, арк. 76.

¹⁰ Наукові праці з історії КПРС, вип. 60, К., 1973, стор. 94.

¹¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 165, арк. 60; спр. 167, арк. 106.

¹² Там же, спр. 169, арк. 98; спр. 165, арк. 60.

¹³ Там же, спр. 167, арк. 147.

¹⁴ Там же, арк. 156, 158; спр. 165, арк. 55.

¹⁵ Там же, оп. 3, спр. 191, арк. 70.

На підприємствах, у робітничих гуртожитках для слухачів мережі політичної освіти влаштовувалися консультації, співбесіди, семінари і теоретичні конференції. На кінець 1945 р. в республіці діяло 114 000 комсомольських гуртків і шкіл, в яких навчалося близько 600 тис. юнаків і дівчат, в основному представників робітничого класу¹⁶.

Велике значення для підвищення рівня ідейно-політичного виховання молоді мали відбудова і відновлення роботи будинків культури, хат-читалень, клубів, бібліотек. Комсомол, зазначалося з цього приводу на XII пленумі ЦК ВЛКСМ у 1944 р., розглядає культурно-масову роботу як один з найважливіших засобів виховання і посилення свого зв'язку з широкими масами трудящої молоді¹⁷. У 1944 р. в Дніпропетровській і Київській областях, наприклад, діяли 12 будинків культури, 29 районних та 478 сільських клубів, 171 бібліотека, 1100 хат-читалень, 167 червоних кутків, які поряд з організацією культурно-масових заходів значну увагу приділяли політичній роботі серед населення¹⁸.

У роки Великої Вітчизняної війни зростає роль лекційної пропаганди. Враховуючи це, ЦК ВЛКСМ зобов'язав усі обкоми, крайкоми і ЦК комсомолу союзних республік створити лекторські групи, а райкоми і міськкоми — групи доповідачів¹⁹. Пропагандистами і агітаторами, як правило, працювали комсомольські активісти, бригадири комсомольсько-молодіжних бригад, передовики виробництва. Тільки у Ворошиловградській, Сталінській та Запорізькій областях налічувалося 25 500 агітаторів²⁰. Протягом вересня—листопада 1944 р. групи доповідачів та лекторські групи організували для молоді Дніпропетровщини 1098 лекцій і доповідей²¹. «Дружба народів СРСР — рушійна сила радянського суспільства», «Героїчні подвиги молоді в дні Великої Вітчизняної війни», «Трудовий героїзм радянського народу», «Про радянський патріотизм» — такими були основні теми, що їх розкривали перед молодіжною аудиторією лектори і доповідачі.

На підприємствах систематично проводилися бесіди про необхідність зміцнювати трудову дисципліну, про хід виконання робітниками своїх виробничих зобов'язань. Перед молоддю виступали ветерани праці, передовики виробництва, які словом і ділом показували приклад молодій робітничій зміні. Так 22 квітня 1944 р. на одній із шахт Донбасу знатний вибійник М. Головнюв під час такої бесіди повідомив, що соціалістичні зобов'язання на шахті успішно виконуються, і закликав молодих шахтарів стати на фронтову вахту на честь свята 1 Травня²².

Дійовою формою ідейно-виховної роботи серед робітничої молоді були мітинги і збори, зльоти передовиків, проведення різних недільників, місячників тощо. У перші дні визволення в містах і селах Сталінської, Ворошиловградської та Харківської областей, наприклад, було

¹⁶ Р. И. Киричек. Деятельность Коммунистической партии Украины по восстановлению и организационно-политическому укреплению комсомольских организаций республики (декабрь 1942—1945 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Харьков, 1973, стор. 23.

¹⁷ Товарищ комсомол (1918—1968 гг.), т. 2, М., 1969, стор. 35.

¹⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1121, арк. 13.

¹⁹ «Комсомольская правда», 17 грудня 1943 р.

²⁰ А. В. Митрофанова. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны, М., 1971, стор. 525.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1122, арк. 189.

²² Там же, оп. 2, спр. 73, арк. 98.

проведено 2802 мітинги і збори молоді²³. У листопаді—грудні 1943 р. в комсомольських організаціях Донбасу з успіхом проходив місячник по відбудові шахтного устаткування і збору інструментів.

Комсомольські організації виробничих колективів підтримували тісні зв'язки з підрозділами Червоної Армії. Вони організовували зустрічі з фронтовиками, листування з військовими частинами, воїнами-земляками. Все це сприяло посиленню патріотичних почуттів молоді, породжувало бажання краще працювати в ім'я якнайшвидшої перемоги над фашизмом. Так, у Харкові було проведено 9 зустрічей молоді з Героями Радянського Союзу, 450 зустрічей з бійцями і командирами дивізій, що дістали почесне найменування Харківських²⁴. На міській комсомольській конференції, що проходила у квітні 1944 р., представники цих дивізій вручили 30 перехідних червоних вимпелів бригадам передових комсомольсько-молодіжних бригад²⁵.

Широко використовували партійні та комсомольські організації у своїй ідейно-виховній роботі серед трудящих, зокрема молоді, засоби наочної агітації та пресу. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев — активний учасник відбудови народного господарства країни у післявоєнний період — у своїй книзі «Відродження» зазначив: «Серед багатьох засобів, що запалюють людей, велику роль відіграла... преса, яскраве більшовицьке слово... Передовий досвід, яскрава доля людини, чийсь рекорд, бойові справи на якійсь ділянці — все це оперативно висвітлювалось у газетах. Журналіст був повноправним учасником будівництва»²⁶.

Газети, «бойові листки», «блискавки», влучно написані плакати, лозунги мали надзвичайно важливе значення для виховання молоді, оскільки в них, як правило, просто і дохідливо роз'яснювалися завдання, що стояли перед трудовими колективами, висвітлювався хід соціалістичного змагання, розповідалося про передовиків та їх досвід, гостро критикувалися відстаючі. На багатьох підприємствах країни працювали виїзні редакції газети «Комсомольская правда». Одна з таких редакцій протягом чотирьох місяців роботи на відбудові Єнакіївського металургійного заводу випустила 128 номерів газети, 128 зведень Радінформбюро, 45 радіогазет, 25 плакатів, організувала більш як 25 кіносеансів та понад 20 вечорів молоді. Про надзвичайну оперативність газетярів, їхнє прагнення бути в гущі подій свідчить періодичність газети. Інколи протягом доби виходило 4, а то й 5 номерів. Добився хтось успіху, чи виникла загроза зриву графіка — і відразу з газети про це дізнавався весь колектив. Багато уваги приділяла газета питанням побуту робітників. На найважливіших виробничих ділянках, а також ділянках сфери обслуговування редакція організувала робкорівські пости²⁷.

20 жовтня 1943 р. Державний Комітет Оборони прийняв постанову «Про першочергові заходи по відбудові вугільної промисловості Донецького басейну»²⁸, якою передбачалось у найкоротші строки виконати величезний обсяг відбудовних робіт. Боротьба за відродження

²³ Там же, оп. 3, спр. 49, арк. 32; спр. 4, арк. 116; ЦА ВЛКСМ, ф. 7, оп. 3, спр. 116, арк. 37.

²⁴ ЦА ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 116, арк. 37.

²⁵ «Соціалістична Харківщина», 14 квітня 1944 р.

²⁶ Л. І. Брежнев. Відродження, К., 1978, стор. 30, 32.

²⁷ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 4, спр. 490, арк. 17.

²⁸ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 3, М., 1968, стор. 169.

Донбасу, як і народного господарства в цілому, була пов'язана з величезними труднощами. Не вистачало металу, електроенергії, інструментів, матеріалів і насамперед — робочої сили.

ЦК ВЛКСМ закликав комсомол узяти шефство над шахтами Донбасу, наголосивши при цьому, що воно повинно мати характер ділової практичної допомоги²⁹. Відбудова Всесоюзної Кочегарки стала кровною справою всієї радянської молоді. 25 листопада 1943 р. ЦК ЛКСМУ ухвалив постанову «Про участь комсомольських організацій України у відбудові вугільної промисловості Донбасу»³⁰. Заклик ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ про подання допомоги Донецькому басейну знайшов палкий відгук юнаків і дівчат республіки. Тільки за три місяці 1943 р. Сумська обласна комсомольська організація направила близько 4,5 тис. комсомольців і неспівкової молоді на відбудову шахт Сталінської області, більш як 5 тис. чол. прибули сюди за путівками Запорізького обкому комсомолу³¹. Загалом комсомольська організація України направила в Донбас 42 тис. юнаків і дівчат, з них 9728 комсомольців³². Усього ж протягом 1943—1945 рр. за комсомольськими путівками на Донбас прибуло більш як 100 тис. чол. Молодь у вугільній промисловості становила 70% усіх робітників³³.

Завдяки великій організаторській роботі партійних і комсомольських органів республіки на промислові підприємства Сталінської, Ворошиловградської, Запорізької, Дніпропетровської та Харківської області прийшло працювати 157 тис. молодих робітників³⁴.

Значну допомогу у відбудові зруйнованих шахт, заводів, фабрик, транспорту республіки подали молоді колгоспники. Тільки на шахти комбінату «Ворошиловградвугілля» з Харківської, Запорізької і Полтавської областей їх прибуло близько 50 тис.³⁵

Багато зробили для відродження Донбасу радянські жінки, які на всіх ділянках народного господарства прагнули гідно замінити чоловіків, що воювали на фронтах Вітчизняної війни. Першими спустились у шахту, щоб опанувати нелегку шахтарську професію комсомолки Ніна Кузьменко, Марія Гришутик, Марія Пскова. 10 грудня 1943 р. в Горлівці відбувся міський зліт дівчат-гірників, який прийняв звернення до всіх дівчат області наслідувати їх приклад, допомогти країні швидше залікувати рани війни³⁶. Протягом короткого часу шахтарські професії опанували тисячі жінок. Якщо на 1 грудня 1944 р. на шахтах Донбасу їх працювало 15%, то на 1 квітня 1945 р. цей показник зріс до 30%³⁷.

Нове поповнення робітничого класу — юнаки і дівчата — у переважній більшості не мало виробничих спеціальностей. В цих умовах важливого значення набуло технічне навчання молоді. У квітні 1942 р. ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про роботу комсомольських організацій по виробничо-технічному навчанню молодих робітників». У ньому за-

²⁹ Товарищ комсомол, т. 2, стор. 21.

³⁰ «Молодь України», 28 листопада 1943 р.

³¹ Труды Донецкого ордена Трудового Красного Знамени индустриального института, т. 47, вып. 2, 1959, стор. 11; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1376, арк. 115.

³² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1276, арк. 191.

³³ Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943—1950 гг.), М., 1978, стор. 168.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 6—7, 17 23; спр. 1376, арк. 235, 295.

³⁵ «Правда Украины», 17 червня 1944 р.

³⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 59, арк. 117.

³⁷ Н. Хорошайлов. Суровые годы войны, К., 1977, стор. 106.

значалося, що поряд з політичним вихованням молоді ця ділянка роботи є одним з найважливіших завдань комсомольських організацій промислових підприємств і транспорту³⁸.

Виконуючи цю постанову, комсомольські організації України під керівництвом партійних організацій провели значну роботу по підготовці робітничих кадрів. У цей період виробничо-технічне навчання молодих робітників здійснювалося, в основному, за допомогою індивідуально-бригадного методу, на курсах технімуму, у спеціальних гуртках, навчально-виробничих цехах, стахановських школах. Поширення на підприємствах України набрало індивідуальне навчання, коли молодого робітника закріплювали за досвідченим виробничником. У 1944 р. на Харківському тракторному заводі, наприклад, було підготовлено 2670 робітників³⁹.

Великий вклад у навчання і виховання молоді внесли кадрові робітники, ветерани праці, які вважали підготовку робітничої зміни своїм патріотичним обов'язком перед Батьківщиною. Так, протягом короткого часу знатний гірник Л. Т. Голоколосов допоміг набутти спеціальність 65 робітникам, начальник штампувальної майстерні ХТЗ Литвинов навчив 40, а формувальниця ливарного цеху Полякова — 180 чол. На шахті «Капітальна» поруч з молодими робітниками працювали потомствений 73-річний шахтар І. П. Азаров і знатний вибійник П. Кияшко, які охоче передавали їм свій багатий досвід⁴⁰. З моменту визволення Донбасу до кінця війни масові професії опанували близько 18 тис. юнаків і дівчат, 5 тис. чол. було навчено на рудниках Кривбасу, 10 тис. чол. — на заводах Дніпропетровська⁴¹.

Доброю школою підготовки кваліфікованих фахівців стали в роки відбудови комсомольсько-молодіжні бригади. Їх члени опановували свою професію за програмами технімуму під керівництвом бригадира чи когось із досвідчених товаришів. Так, на Макіївському металургійному заводі навесні 1944 р. бригадною формою навчання було охоплено 685 чол., в тому числі 364 жінки⁴². Того ж року протягом чотирьох місяців гірничими спеціальностями шляхом бригадного навчання оволоділо більш як 3 тис. чол.⁴³

Крім індивідуальної та бригадної форм навчання, у 1943 і, особливо, в 1944—1945 рр. для підготовки робітничих кадрів широко використовувалася мережа різноманітних курсів і шкіл підвищення кваліфікації. На комбінаті «Ворошиловградвугілля», наприклад, ця мережа налічувала 12 навчальних комбінатів і 65 навчальних пунктів, де працювало 120 висококваліфікованих викладачів — інженерів і техніків. Завдяки цьому у стислі строки тут було підготовлено 6600 вибійників, 2061 кріпильник, 1131 бурильник, 1939 прохідників, 854 машиністи шахтних механізмів, 935 слюсарів та електрослюсарів⁴⁴.

Для кращого засвоєння молодими робітниками технології виробництва, інструкцій і правил експлуатації агрегатів та механізмів ство-

³⁸ В. Г. Еремін, П. Ф. Исаков. Молодежь в годы Великой Отечественной войны, М., 1977, стор. 161.

³⁹ Очерки истории Харьковского тракторного завода им. С. Орджоникидзе, Харьков, 1962, стор. 123.

⁴⁰ «Макеевский рабочий», 11 січня 1944 р., «Социалистический Донбасс», 11 січня 1944 р.

⁴¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1376, арк. 191; Вопросы истории и филологии, вып. 8, М., 1964, стор. 157.

⁴² «Макеевский рабочий», 4 квітня 1944 р.

⁴³ «Путь Серго», 2 червня 1944 р.

⁴⁴ «Правда Украины», 17 червня 1944 р.

рювалися технологічні школи. Досвід новаторів вивчався у стахановських школах. Діяли також курси для підготовки і підвищення кваліфікації майстрів — без відриву і з відривом від виробництва. Загалом у 1944 р. виробничо-технічним навчанням на Україні було охоплено більш як 200 тис. юнаків і дівчат⁴⁵.

Одним з найважливіших джерел підготовки кваліфікованих кадрів робітничого класу була в досліджуваний період система трудових резервів. Про це свідчить хоча б той факт, що за роки війни ремісничі училища і школи ФЗН підготували для промисловості республіки 212 767 кваліфікованих робітників різних спеціальностей⁴⁶. Партія і комсомол приділяли постійну увагу підготовці юної робітничої зміни через систему трудових резервів. Так, XIII пленум ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про заходи щодо поліпшення роботи комсомольських організацій серед молоді ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН», яка сприяла значному піднесенню ідейно-політичного виховання комсомольців і молоді системи трудових резервів, поліпшенню навчально-виробничого процесу, підвищенню якості підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості⁴⁷.

Юні гірники, машинобудівники, металурги, наслідуючи приклад старших, добивалися високих показників у навчанні та праці. Так, у Всесоюзному соціалістичному змаганні вихованці ремісничих училищ Сталінської області завоювали одне з перших місць, а Макіївська школа ФЗН № 8 була нагороджена перехідним Червоним прапором Державного Комітету Оборони. Ударно працювала на відбудові Хрещатика у м. Києві бригада учнів ремісничого училища № 5⁴⁸.

Використання різноманітних форм і методів професійно-технічного навчання, активна участь у цій справі комсомолу і керівництво партійних організацій давали можливість постійно нарощувати темпи підготовки робітничих кадрів, забезпечувати промисловість кваліфікованими спеціалістами.

У складних умовах війни Радянська держава постійно дбала про поліпшення матеріально-побутових умов трудящих, особливо молоді. У зв'язку з великим припливом робочої сили на промислові об'єкти перед комсомольськими організаціями постали відповідальні завдання, пов'язані з розміщенням нових робітничих кадрів та забезпеченням їх усім необхідним. З цією метою ЦК ЛКСМУ та обкоми комсомолу спільно з профспілковими організаціями проводили місячники, під час яких перевіряли побутові умови молодих робітників, хід підготовки гуртожитків до зими тощо. Так, на комбінаті «Ворошиловградвугілля» з 15 травня по 15 червня 1943 р. проходив місячник-конкурс по благоустрою гуртожитків, під час якого були створені контрольно-комсомольські пости, побутові комісії⁴⁹. У Сталінській області протягом короткого часу стали до ладу 33 гуртожитки, 4 клуби, 7 дитсадків і ясел, 58 кравецьких майстерень, 27 перукарень, 7 лазень тощо⁵⁰. Молодь Харкова в ході місячника зібрала для робітників ХТЗ 2500 ліжок,

⁴⁵ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1375, арк. 91.

⁴⁶ ЦА ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 92, арк. 401.

⁴⁷ В. И. Клименко. Ленинский комсомол — верный помощник партии в коммунистическом воспитании трудовых резервов в период Великой Отечественной войны Советского Союза. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, К., 1953, стор. 10.

⁴⁸ ЦА ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 112, арк. 51; ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1376, арк. 265.

⁴⁹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1372, арк. 14.

⁵⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2604, оп. 1, спр. 45, арк. 26.

900 примірників книг, багато різного інвентаря. За місяць у місті було відбудовано гуртожитків на 3 тис. чол.⁵¹

У 1943—1945 рр. партія і уряд вжили ряд заходів, спрямованих на поліпшення громадського харчування, насамперед у промислових центрах, на заводах, фабриках, шахтах. Заводські їдальні забезпечували харчування робітників не тільки згідно з продовольчими картками, а й додатково. Багато молодих робітників, учнів трудових резервів двічі на день одержували гарячі страви, холодні сніданки, дієтичне харчування⁵².

Війна негативно вплинула на рівень постачання трудящих не тільки продовольчими, а й промисловими товарами. Держава в першу чергу виділяла фонди на виготовлення спецодягу, білизни для гуртожитків, шкіл ФЗН, ремісничих училищ, їдалень, заводських лікарень, поліклінік, дитсадків і ясел. Промислові товари насамперед постачали робітникам вугільної, металургійної, хімічної, нафтової промисловості, оборонних підприємств, будов, транспорту, шкіл трудових резервів⁵³.

Протягом чотирьох місяців 1944 р. робітникам, які прибули на відбудову вугільної промисловості Донбасу, було видано 44 634 комплекти спецодягу, близько 70 тис. пар взуття⁵⁴. Учні шкіл ФЗН вугільної промисловості одержали 80 тис. пар взуття та близько 5 млн. м тканин⁵⁵.

Отже, в 1943—1945 рр. партійні та комсомольські органи України провели велику роботу, спрямовану на відновлення комсомольських організацій республіки і їх організаційне зміцнення. Використання багатого арсеналу форм і методів масово-політичної та культурно-виховної діяльності, виробничо-технічне навчання молодих робітників сприяли піднесенню політичної і трудової активності комсомольців та молоді. Вся організаційно-політична робота комсомолу України була підпорядкована розв'язанню головних завдань — остаточному розгрому ворога і відбудові народного господарства.

⁵¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1374, арк. 20; «Комсомольская правда», 21 червня 1944 р.

⁵² ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 241, арк. 211—213.

⁵³ А. В. Митрофанова. Назв. праця, стор. 518.

⁵⁴ «Правда Украины», 17 червня 1944 р.

⁵⁵ «Радянська Україна», 28 січня 1944 р.

ДОПОМОГА БРАТНІХ РЕСПУБЛІК У ВІДБУДОВІ КУЛЬТУРНИХ І НАУКОВИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ (1943—1945 рр.)

І. З. ЗАХАРОВ (Ленінград), В. М. МАЇН (Іваново)

У роки Великої Вітчизняної війни загартувався й зміцнів бойовий союз братніх республік, витримала всі випробування дружба народів Радянського Союзу. Яскравим виявом соціалістичного інтернаціоналізму стала допомога всіх націй і народностей СРСР у відбудові визволеної від німецько-фашистських загарбників території України. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев у книзі «Відродження», зокрема, писав, що вся країна допомагала українському народові відбудовувати його господарство¹. Вагомий вклад у відродження науки й культури на визволеній українській землі внесла радянська інтелігенція.

¹ Див.: Леонід Ілліч Брежнев. Відродження, К., 1978, стор. 35.

Важливою складовою частиною ідеологічної й організаційної роботи Комуністичної партії в 1943—1945 рр. була її діяльність по організації допомоги радянській інтелігенції у відновленні роботи закладів науки і культури. Ця проблема вже дістала висвітлення в ряді праць, де поряд з іншими питаннями висвітлюється і розвиток радянської науки, літератури й мистецтва в досліджуваний період. Мета даного повідомлення — проаналізувати ряд найважливіших аспектів організаторської роботи партії, спрямованої на розгортання допомоги радянській інтелігенції у налагодженні діяльності закладів науки і культури на Україні, висвітлити найбільш дійові форми шефської роботи партійних організацій академій, вищих навчальних закладів, театрів у відбудовний період.

Величезні руйнування залишили після себе вигнані з України фашистські загарбники. Окупанти розграбували 18 тис. лікувальних закладів, 32 930 шкіл, технікумів, вузів і науково-дослідних інститутів, знищили 62 театри, зруйнували 151 музей². В аудиторіях університетів гітлерівські вандали утримували свиней, школи використовували під конюшні, клуби — як склади і вертепи. Все населення окупованих районів було позбавлене елементарної медичної допомоги.

Відновлення роботи закладів охорони здоров'я, науки і культури починалося в містах і селах республіки одразу після визволення їх Червоною Армією. Солдати і офіцери тилових частин допомагали населенню ремонтувати школи, театри, вузи, повертали награбоване окупантами обладнання. Так, частини 1-го Українського фронту захопили в районі Чернівців підготовлений гітлерівцями до відправки ешелон, у якому серед іншого обладнання знаходилося й шкільне приладдя. Командування одразу ж вжило заходів для негайного повернення його органам народної освіти.

До Києва, зокрема, з фронту прибув вагон, у якому налічувалося 54 ящики з обладнанням для шкільних фізичних і геологічних лабораторій³.

Разом з частинами Червоної Армії до визволених населених пунктів прибували колективи фронтових театрів і концертних бригад. Вони були першими представниками радянського мистецтва, з якими зустрілося населення України після тяжких місяців гітлерівської окупації. Уже на другий день після визволення Харкова в місті виступив фронтовий філіал одного з найпопулярніших у нашій країні театру ім. Є. Вахтангова⁴. Актори власноручно допомогли харків'янам відновити перший сценічний майданчик у напівзруйнованому приміщенні театру ім. Т. Г. Шевченка. Вахтанговці першими виступили в столиці України — Києві. Відзначаючи самовідданість акторів і їх ініціативність, політуправління 1-го Українського фронту в наказі по військах від 7 листопада 1943 р. оголосило колективу театру подяку⁵.

Партійні організації визволених міст і сіл республіки широко залучали артистів фронтових театрів і концертних бригад до участі в мітингах і зборах. Так, на прохання Київського обкому КП(б)У артисти Івановської філармонії, які працювали у складі агітпоїзда Головного політуправління Червоної Армії, дали понад 300 концертів

² Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 157.

³ «Учительская газета», 19 липня 1944 р.

⁴ Л. В. Максакова. Культура Советской России в годы Великой Отечественной войны, М., 1977, стор. 249.

⁵ ЦА ВЦРПС, ф. 251, спр. 14, арк. 18.

для залізничників⁶. У січні 1944 р. вони виступили перед учасниками зборів партійного активу в Києві⁷. Допомога фронтових художніх колективів у розгортанні масово-політичної роботи у визволених районах разом з іншими заходами партії й держави була початком відродження культурного життя.

У 1943 р. по всій країні розгорнувся всенародний рух допомоги визволеним районам. Конкретні заходи в цьому напрямі були розроблені в постанові РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації»⁸. 10 грудня 1943 р. була опублікована стаття Голови Президії Верховної Ради СРСР М. І. Калініна «Велике загальнонародне завдання», де йшлося про найважливіші завдання відбудовного періоду⁹. На сторінках центральної преси із закликом до працівників культури допомогти трудящим визволених районів виступили відомі державні діячі, вчені, майстри мистецтв. Президент АН СРСР В. Л. Комаров у статті «Честь радянської інтелігенції», зокрема, писав: «Відродження культурних центрів на визволеній території — це справа лікарів, учителів, агрономів, інженерів, працівників мистецтв усіх районів нашої країни. Треба розгорнути широкий громадський рух допомоги виробничій, науково-технічній, культурній визволеним містам і селам»¹⁰.

Кращі художні колективи країни були направлені на Україну для проведення роботи серед населення. У Києві, Харкові й Одесі були організовані концерти видатних майстрів радянського мистецтва Р. Глієра, А. Хачатуряна, В. Шебалина, молдавської капели «Дойна», естонського джаз-ансамблю, Державного російського народного хору ім. Пятницького¹¹. Значною подією в культурному житті Львова була виставка кращих полотен художників Москви і Ленінграда¹². З великим ентузіазмом виконали ташкентські кінематографісти прохання ЦК КП(б) України і уряду республіки про дублювання українською мовою фільмів «Секретар райкому», «В ім'я Батьківщини», «Два бійці», «Хлопець з нашого міста»¹³.

Працівникам мистецтва УРСР допомагали у розв'язанні завдань дальшого творчого зростання провідні майстри радянської культури. У перших організаційних пленумах творчих спілок України за завданням ЦК ВКП(б) брали участь письменники М. Тихонов, В. Катаєв, Л. Соболев, художники М. Манізер, С. Герасимов, М. Сар'ян та багато інших¹⁴.

Відомі архітектори країни академіки А. Г. Мордвинов, А. В. Щусев, К. С. Алабян допомагали українським зодчим у реалізації розробленого під керівництвом ЦК КП(б) України плану забудови міст республіки. В 1944 р. проектно-планувальні роботи були виконані по 34 містах України, в 1945 р. — по 60¹⁵. Одними з перших відбудовувалися Харківський драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, російський

⁶ Центральний державний архів літератури й мистецтва СРСР, ф. 2075, оп. 9, спр. 133, арк. 76.

⁷ Там же, ф. 962, оп. 5, спр. 647, арк. 68.

⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 65.

⁹ М. И. Калинин. Статьи и речи (1941—1946), М., 1975, стор. 328.

¹⁰ «Правда», 10 грудня 1943 р.

¹¹ «Литература и искусство», 30 вересня 1944 р.

¹² «Известия», 4 березня 1945 р.

¹³ Партархів Узбекиського філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 58, оп. 20, спр. 932, арк. 121.

¹⁴ «Литература и искусство», 22 квітня, 22 червня 1944 р.

¹⁵ Из истории советской архитектуры 1941—1945 гг., М., 1978, стор. 149, 150.

драматичний театр у м. Сталіно, музей українського мистецтва в Києві. Особливу увагу партійні й радянські органи республіки приділяли відновленню головної магістралі столиці України — Хрещатика. За рекомендацією ЦК КП(б)У Раднарком республіки організував конкурс на кращий проект його забудови¹⁶. З 15 по 30 січня 1945 р. в залах музею російського мистецтва в Києві демонструвалася виставка проєктів, серед яких були праці й архітекторів РРФСР.

У 1944—1945 рр. створювалися проєкти забудови центральних районів Харкова, Ворошиловграда, Дніпропетровська, Сталіно й ряду інших міст. Їх авторами були співробітники організованого наприкінці Великої Вітчизняної війни Київського філіалу Академії архітектури СРСР¹⁷. У липні 1945 р. на його основі було створено Академію архітектури УРСР.

Активну підтримку ЦК ВКП(б) дістало прагнення ряду працівників мистецтва братніх республік працювати у визволених районах країни. До Управління у справах мистецтв при РНК РРФСР надходили сотні листів від акторів і режисерів з проханням залучити їх до справи відродження радянської культури у містах і селах, визволених від фашистських окупантів. Завдяки цьому патріотичному рухові діячів мистецтва Москви, Ленінграда, Новосибірська, Куйбишева було багато в чому полегшено розв'язання завдання відновлення українських театрів. Напередодні 27-ї річниці Великого Жовтня в республіці вже працювало 87 театрів¹⁸.

Відродженню культурних закладів Української РСР сприяли численні гастрольні поїздки до її міст і сіл у 1944 р. таких відомих діячів мистецтва, як Е. Гілельс, С. Лемешев, О. Лепешинська, Г. Уланова, Тамара Ханум, В. Яхонтов, і багатьох інших. Свою високу майстерність показали українському глядачеві колективи ансамблів пісні і танцю Узбецької РСР, Грузинської РСР, Державного російського народного хору ім. Пятницького, ансамблю пісні й танцю Червоної Армії тощо¹⁹.

На допомогу кіностудіям союзних республік направлялися відомі майстри радянського кіно. Зокрема, Московська, Ленінградська, Ташкентська і Свердловська кіностудії допомогли кінематографістам України в роботі над художніми і документальними фільмами²⁰. Творчі удачі українських кіностудій були відзначені у квітні 1945 р. на нараді секретарів ЦК Компартій союзних республік і працівників кіно в Центральному Комітеті ВКП(б), на якій обговорювалася робота республіканських кіностудій^{20а}.

На заклик Комуністичної партії радянська інтелігенція з допомогою всієї громадськості активно відновлювала бібліотеки, музеї, клуби. Згідно з рішенням ЦК ВКП(б) від 9 лютого 1943 р. в країні розгорнувся широкий патріотичний рух за створення Державного фонду літератури для відбудови зруйнованих фашистами бібліотек²¹. Всі партійні комітети прийняли спеціальні рішення про організацію республіканських і обласних філіалів Державного книжкового фонду. До його створення залучалися широкі кола інтелігенції. Установи Наркомату

¹⁶ Г. В. Головки. Архитектура Советской Украины, М., 1973, стор. 43.

¹⁷ «Литература и искусство», 17 червня 1944 р.

¹⁸ «Литература и искусство», 28 жовтня 1944 р.

¹⁹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 272.

²⁰ Там же, стор. 281.

^{20а} История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, М., 1970, стор. 426.

²¹ Там же, стор. 432.

освіти РРФСР, зокрема, зібрали по 20—25 тис. книжок для кожної обласної бібліотеки України, по 5 тис. — для міських і по 2 тис. — для районних бібліотек²². Тільки учителі Московської, Горьковської, Івановської, Ульяновської і Саратовської областей та Чуваської і Мордовської АРСР зібрали 31 тис. томів книжок, що більш як у 6 разів перевищувало встановлені партійними комітетами завдання²³. Учителі активно залучали до цієї роботи піонерів і школярів. Так, у с. Шрома Махарадзівського району Грузинської РСР учні зібрали й відправили для бібліотеки колгоспу с. Рівне Генічеського району Херсонської області 485 книжок²⁴. Піонерські дружини шкіл № 25 і № 22 м. Ашхабада налагодили зв'язок з учнями двох шкіл Чернігівської області і надіслали їм посилки з книжками й шкільним приладдям²⁵. Члени піонерської дружини № 3 Кіровокаанського району й вихованці Єреванського палацу піонерів зібрали 80 тис. крб. грошей і 3 тис. томів художньої літератури для Харківського палацу піонерів²⁶.

Особливу увагу громадськість братніх республік приділяла Донбасу. Населення Колими добровільно зібрало для трудящих Донбасу 1185 тис. крб. грошей і 40 875 книжок. На відновлення культурних закладів краю 100 тис. крб. надіслали учасники художньої самодіяльності шахт Карагандинського вугільного басейну. Підтримка друзів допомогла трудящим Донбасу протягом півтора року, що пройшов після визволення від фашистських окупантів, відновити й пристосувати для проведення культурно-освітньої роботи 13 палаців культури і 311 червоних куточків. За цей же час було встановлено 47 радіовузлів, 94 кіноапарати і 58 кінопересувок, організовано 240 бібліотек з загальним фондом 235 тис. книжок.

Ефективну допомогу діставали музейні працівники Української РСР від своїх колег з інших союзних республік. Так, москвичі і лєнінградці допомогли відновити Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна. Вони передали у Київ 16 картин і панно, багато скульптур, книжок, журналів, брали безпосередню участь у створенні деяких експозицій, допомогли повністю відновити в копії кабінет В. І. Леніна в Кремлі. Вірменські художники брали участь в оформленні експозиції «Український народ у Великій Вітчизняній війні». Народний художник Білоруської РСР В. К. Біляницький-Біруля написав для музею ряд картин, присвячених діяльності В. І. Леніна²⁷.

Важливим напрямом діяльності Комуністичної партії була організація допомоги радянській інтелігенції у відновленні наукових закладів і установ республіки. Це завдання в досліджуваний період розглядалося як невідкладна народногосподарська проблема. Спрямовуючи зусилля наукових працівників на завершаючому етапі Великої Вітчизняної війни, Комуністична партія неухильно керувалася лєнінською вказівкою про те, що найважливішим завданням учених є вироблення «плану реорганізації промисловості і економічного піднесення країни»²⁸.

²² Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 271.

²³ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 28, спр. 13, арк. 112.

²⁴ І. З. Захаров. Дружба, закалена в боях, М., 1970, стор. 197.

²⁵ ЦА ВЛКСМ, арк. 29. Довідка про участь комсомольців і молоді Туркменістану в Великій Вітчизняній війні.

²⁶ Советская Армения в годы Великой Отечественной войны (1941—1945). Сборник документов и материалов, Ереван, 1975, стор. 322.

²⁷ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 272.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 217.

У роки Великої Вітчизняної війни партія робила все максимально можливе для збереження в радянському тилу наукових кадрів України. З визволенням території республіки повернулися з евакуації й приступили до роботи 21 установа АН УРСР, 16 науково-дослідних інститутів і лабораторій Наркомзему й Наркомату охорони здоров'я республіки, 71 вуз²⁹. Активну допомогу науковцям республіки у розробці питань відбудови господарства і культури подали вчені Академії наук СРСР. Ще у квітні 1943 р. Президія АН СРСР ухвалила постанову про оголошення подяки академікам О. О. Скочинському, О. М. Терпигореву, Л. Д. Шевякову, члену-кореспонденту АН СРСР О. С. Іллічову, професору О. О. Співаковському та інженеру О. Д. Судоплатову за дослідження «Основні напрями технічної політики при відновленні виробничої потужності Донецького басейну»³⁰. Слідом за наступаючими військами у вересні 1943 р. на Україну виїхала група вчених АН СРСР на чолі з академіком І. П. Бардіним для того, щоб допомогти науковим працівникам республіки у складанні плану відбудовних робіт³¹.

У березні 1944 р. повернулася з евакуації Академія наук УРСР. У республіці було створено ряд філіалів і відділень всесоюзних науково-дослідних інститутів. Зокрема, для розв'язання наукових проблем розвитку металургії Придніпров'я на Україні було відкрито філіал Всесоюзного інституту проектування металургійних заводів³². За пропозицією Сталінського обкому КП(б)У вчені Москви, Ленінграда й Свердловська провели ряд конференцій разом з працівниками науково-технічних організацій Донбасу³³. В одній із таких конференцій взяло участь 600 делегатів від науково-технічних, партійних і господарських організацій Сталіно, Дніпропетровська, Харкова та інших міст. Учасники конференції заслухали і обговорили доповідь академіка О. М. Терпигорева «Генеральний план відновлення шахт Донбасу і перспективи дальшого розвитку басейну». Обком КП(б)У і керівництво Сталінського вугільного комбінату вважали, що вжитий захід є вагомим вкладом у справу дальшого відновлення вугільної промисловості Донбасу і розв'язання найважливіших господарських завдань, що постали перед країною у зв'язку з переможним завершенням Великої Вітчизняної війни³⁴.

Відновлення й активізація діяльності наукових установ були тісно пов'язані з посиленою підготовкою кадрів кваліфікованих спеціалістів. ЦК ВКП(б) підтримав ініціативу профспілки працівників вищої школи і наукових закладів, члени якої у травні 1944 р. створили в Москві спеціальну комісію для керівництва шефством над вузами визволених районів³⁵. Управління пропаганди і агітації та відділ шкіл ЦК ВКП(б) доручили колективам найбільших університетів та інститутів країни допомогти у налагодженні наукової і навчальної роботи у вузах визволених районів. Так, колектив Московського університету подав всебічну допомогу Харківському університету. Для практичного розв'язання завдань організації наукових досліджень і викладання ряду предметів до Харкова виїжджала затверджена парткомом спеці-

²⁹ М. В. Коваль. Все — для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941—1945, К., 1970, стор. 141.

³⁰ Подвиг трудового Урала, Свердловск, 1965, стор. 98.

³¹ «Труд», 15 вересня 1943 р.

³² «Уральский рабочий», 24 жовтня 1943 р.

³³ Б. В. Левшин. Академия наук СССР в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), М., 1966, стор. 95.

³⁴ Там же, стор. 95—96.

³⁵ «Комсомольская правда», 28 травня 1944 р.

альна комісія у складі провідних учених МДУ³⁶. Москвичі передали в дарунок харків'янам 9 тис. книжок і журналів, понад 5 тис. приладів, багато географічних та історичних карт³⁷. Цінне обладнання відправив своїм колегам у Харків Ленінградський педагогічний інститут ім. О. І. Герцена³⁸. В результаті широко організованої громадської допомоги першому з найбільших визволених вузівських центрів УРСР — Харкову кількість відновлених інститутів уже в квітні 1944 р. досягла в ньому 23³⁹.

У рекордно короткий час було відновлено роботу Київського університету. ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР виділили на ремонт зруйнованих фашистами приміщень найдавнішого на Україні вузу 25 млн. крб.⁴⁰ Під керівництвом відомих архітекторів країни було створено проект відбудови його корпусів. Московський, Уральський, Новосибірський, Тбіліський університети направили до Києва свої кращі професорсько-викладацькі кадри, допомогли обладнанням. В результаті вжитих партією заходів уже через 2 місяці після визволення столиці України — 15 січня 1944 р. почалися заняття в аудиторіях Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка⁴¹.

Розвиток культури і вищої освіти в Українській РСР у 1943—1945 рр. є яскравим прикладом соціалістичного інтернаціоналізму в дії. На фронтах війни ще точилася жорстока боротьба з ворогом, а Комуністична партія вже очолила небачене в історії за масштабами відродження культурних центрів у визволених радянських республіках, в тому числі й Української РСР. У Привітанні ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР партійним, радянським і громадським організаціям, усім трудящим РРФСР і УРСР у зв'язку з 325-річчям возз'єднання України з Росією підкреслювалося, що в братній сім'ї народів Радянського Союзу Російська Федерація і Україна, допомагаючи і підтримуючи одна одну, перетворилися в республіки з передовою наукою і процвітаючою культурою⁴². Велику роль у цьому відіграла й радянська інтелігенція — вірний помічник Комуністичної партії у всіх її починаннях.

³⁶ Московский университет в Великой Отечественной войне, М., 1975, стор. 67.

³⁷ Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет, Харьков, 1955, стор. 320.

³⁸ Высшая школа СССР за 50 лет, М., 1967, стор. 76.

³⁹ Парта́рхів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 688, арк. 22.

⁴⁰ «Учительская газета», 23 серпня 1944 р.

⁴¹ М. Р. Круглянский. Высшая школа СССР в период Великой Отечественной войны, М., 1970, стор. 115.

⁴² «Радянська Україна», 30 січня 1970 р.

* * *

УЧАСТЬ РОБІТНИКІВ ДОНБАСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОКК — РСІ (1926—1929 рр.)

Л. І. ВАЛУЙСЬКА (Київ)

Здійснення соціалістичної реконструкції народного господарства СРСР вимагало масового залучення робітників до державного і господарського будівництва, до управління суспільним виробництвом. Од-

ним з найважливіших шляхів розв'язання цього завдання була активна участь робітничого класу у діяльності органів партійно-державного контролю.

Визначаючи завдання соціалістичного контролю, В. І. Ленін особливо увагу приділяв питанням посилення ролі робітничого класу в діяльності його органів. Контроль, підкреслював він, повинні здійснювати «...кращі елементи, які є в нашому соціальному ладі, а саме: передові робітники, по-перше, і, по-друге, елементи дійсно освічені», вони мають бути «особливо перевіреними, особливо надійними», тобто людьми, «...за яких можна ручитися, що вони ні слова не візьмуть на віру, ні слова не скажуть проти совісті»¹.

У досліджуваній період неухильно зростала кількість учасників контрольних органів. Так, якщо в 1927 р. до роботи в Народному комісаріаті робітничо-селянської інспекції УРСР на громадських засадах було залучено 281 чол., то до початку 1929 р.— 25 тис. чол. Актив окружних органів партійно-державного контролю зріс у 1929 р. порівняно з 1928 р. у два з половиною рази і мав у своєму складі 126 тис. чол.².

Парторганізації Донбасу, як і всієї України, наполегливо відшукували і активно використовували найрізноманітніші форми залучення робітників до участі в роботі органів партійно-державного контролю. Однією з таких форм було поліпшення якісного складу місцевих органів ЦКК КП(б)У та НК РСІ УРСР за рахунок кращих робітників, політично переконаних, принципових. Комуністична партія була кровно зацікавлена в тому, щоб в органах соціалістичного контролю працювали кадрові робітники, робітники-більшовики, які були головною опорою Радянської держави. Розуміючи це, партійні організації Донбасу робили все можливе для висунування до контрольних комісій кращих представників робітничого класу. Так, з 33-х членів Сталінської окружної контрольної комісії (ОКК)—РСІ 31 чол. становили робітники³. 85,7% складу Луганської ОКК припадало на робітників, з яких 14,3% мали дореволюційний партійний стаж, 50% стали членами ВКП(б) в 1917—1919 рр.⁴ Участь робітників у діяльності органів партійно-державного контролю мала велике соціально-політичне значення, яке полягало в зміцненні зв'язку партії з найширшими масами трудящих, підвищенні її авторитету серед них, залученні до управлінсько-контрольної діяльності безпосередніх творців матеріальних благ.

Великого поширення в досліджуваній період набули звіти працівників органів контролю про свою роботу на зборах партосередків, засіданнях виробничих нарад, на загальних зборах робітників тощо. Так, члени Маріупольської ОКК—РСІ за 1926 р. і першу половину 1927 р. тільки на партійних зборах осередків зробили близько 40 звітів⁵. 14 разів виїжджали працівники Артемівської ОКК—РСІ у першій половині 1927 р. в міста і райони округу, де займалися не лише обстежувальною роботою, а й виступали з доповідями перед робітничими колективами⁶. За ініціативою Сталінської окружної контрольної комісії у 1926 р. було проведено обстеження умов роботи жінок на Будьо-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 370, 365.

² Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 352.

³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 291, арк. 26.

⁴ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 568, арк. 36.

⁵ «Бюлетень ЦКК КП(б)У і НК РСІ УРСР», 1928, № 6—7, стор. 23.

⁶ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 457, арк. 26.

нівському руднику. Результати обстеження обговорювалися на зборах делегаток Будонівського району⁷. Луганська ОКК — РСІ провела за цей же рік 5 виїздів своїх інспекторів і організувала 9 доповідей⁸. Під час доповідей робітники не лише знайомилися з цілями і завданнями РСІ, а й давали поради щодо поглиблення контрольних обстежень, методів їх підготовки і проведення. В результаті розширялися й зміцнювалися зв'язки колективів промислових підприємств з місцевими органами контролю, підвищувалася обізнаність робітників з характером інспекційно-обстежувальної діяльності.

Діставали поширення й інші форми залучення робітничих мас до діяльності органів партійно-державного контролю. Розширювалися зв'язки цих органів з профспілками, комсомолом. Велику роль відіграло співробітництво з виробничими комісіями, які займалися питаннями поліпшення господарської, виробничої і управлінської роботи підприємств. Ці комісії досить часто виконували функції органів партійно-державного контролю, проводили різноманітні обстеження на своїх підприємствах і звітували перед їх колективами про свою роботу. Використовувалися й інші форми зв'язків органів контролю з виробничими комісіями. Так, Сталінська ОКК — РСІ здійснювала зв'язок з виробничими комісіями шляхом прикріплення до них своїх членів, інспекторів та уповноважених, що працювали на даному підприємстві⁹. Представники Артемівської ОКК — РСІ брали участь у засіданнях виробничих комісій, використовували матеріали останніх при обстеженні роботи підприємств¹⁰.

Ці та інші форми залучення робітничих мас до діяльності органів партійно-державного контролю дали можливість партійним організаціям Донбасу ще ширше розвинути творчу активність трудящих. Величезну роль відіграли в цьому рішення XV з'їзду ВКП(б), пленумів ЦКК ВКП(б). Значну увагу участі робітничого класу, всіх трудящих у діяльності органів партійно-державного контролю приділив X з'їзд КП(б)У. Зобов'язуючи ЦКК — РСІ «будувати свою роботу на основі залучення широких трудящих мас до справи контролю над державним апаратом», з'їзд визнавав за необхідне надати РСІ «право залучати до оперативного-обстежувальної і контрольно-перевірної роботи робітників з підприємств на строк до 14 днів з оплатою їх за рахунок підприємств»¹¹.

Рішення X з'їзду КП(б)У, пленумів ЦКК КП(б)У, а також нагромаджений досвід роботи створили в Донбасі сприятливі умови для ще активнішої участі трудящих у здійсненні партійно-державного контролю. Значного поширення набуло тут залучення робітників підприємства, яке перевіряється, до обстежувальної роботи, що її проводили центральні й місцеві органи партійно-державного контролю. Ця форма мала ті незаперечні переваги, що робітники — учасники обстеження, знаючи роботу підприємств, викривали такі недоліки і виявляли такі факти, які за звичайних методів перевірки залишалися непоміченими. У 1928—1929 рр., наприклад, в Артемівському окрузі було проведено

⁷ Донецький обласний державний архів, ф. Р-129, оп. 1, спр. 8, арк. 375.

⁸ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 568, арк. 7.

⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 291, арк. 25.

¹⁰ Там же, ф. 8, оп. 1, спр. 242, арк. 18; спр. 370, арк. 149; спр. 457, арк. 11—12; ф. 9, оп. 1, спр. 291, арк. 25.

¹¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956, К., 1958, стор. 368.

81 обстеження з найрізноманітніших напрямів, до яких залучалося 1230 чол., у тому числі 694 робітники¹². У Луганському окрузі у восьми обстеженнях (з 20 лютого по 1 липня 1928 р.) взяли участь 462 робітники¹³. За період з січня 1929 р. по квітень 1930 р. в цьому окрузі було обстежено 21 питання. В обстеженні брало участь 4130 чол., з них — 2295 робітників. Результати обговорювалися на пленумах партійних комітетів і органів контролю, робітничих зборах, на виробничих нарадах та конференціях¹⁴.

Однак у роботі окружних контрольних комісій мали місце й істотні недоліки. На IV пленумі Артемівського окружного комітету партії і окружної контрольної комісії (квітень 1928 р.) відзначалося, що робітників, яких залучали до перевірки, не завжди активно використовували, а наслідки перевірки не завжди обговорювалися на робітничих зборах і виробничих нарадах¹⁵. Недостатньо залучалися до цієї роботи жінки. Так, по Артемівському округу питома вага їх у вже згадуваному 81 обстеженні становила близько 9%¹⁶. У вересні—жовтні 1928 р. Артемівська ОКК — РСІ провела обстеження 27 промислових підприємств і установ, під час яких перевірявся стан боротьби з бюрократизмом, тяганиною і протекціонізмом. В обстеженнях узяло участь 109 робітників і службовців, але з них лише 10 жінок¹⁷.

Недостатньо залучалися до діяльності органів КК — РСІ комсомольці, молодь. Так, питома вага комсомольців, залучених до контрольно-обстежувальної роботи в 1928 р., по Артемівському округу становила тільки 11%¹⁸, по Луганському — 7,4%¹⁹. Це, звичайно, обмежувало участь найширших трудящих мас у діяльності органів партійно-державного контролю і впливало на рівень роботи, що проводилася. Органи ОКК — РСІ багато зробили для того, щоб виправити становище.

Одним із найважливіших напрямів діяльності ОКК — РСІ була боротьба за режим економії в народному господарстві. Здійснення режиму економії вимагало скорочення і здешевлення державного й адміністративно-господарського апарату, раціоналізації всіх ланок управління і виробництва, встановлення контролю за витратою сировини і коштів. XV з'їзд ВКП(б) закликав радянських людей до запровадження якнайсуворішого режиму економії і зобов'язав ЦКК — РСІ контролювати його здійснення. Заклик партії дістав гарячий відгук серед радянських людей. Енергійно підтримали його й трудящі Донбасу. За рішенням окружних комітетів партії було створено окружні комісії по боротьбі за режим економії, до складу яких включалися представники партійного, радянського й профспілкового активу та органів КК — РСІ. В містах і районах створювалися міські й районні комісії. На підприємствах і шахтах також створювалися комісії у складі 5—7 чол. Така організаційна структура давала можливість місцевим органам партійно-державного контролю при проведенні обстежувальної роботи спиратися на

¹² Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 652, арк. 87, 92.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 550, арк. 158.

¹⁴ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-392, оп. 1, спр. 566, арк. 8.

¹⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 520, арк. 17, 18.

¹⁶ Там же, спр. 652, арк. 87 (Підрахунки автора).

¹⁷ Там же, спр. 570, арк. 38, 39.

¹⁸ Там же, спр. 652, арк. 85.

¹⁹ «Бюлетень ЦКК КП(б)У — НК РСІ УРСР», 1928, № 11—12, стор. 20.

широкі робітничі маси. За період з лютого по липень 1927 р. в Луганському окрузі, наприклад, до боротьби за режим економії було залучено 1700 чол., з них 510 робітників. В обговоренні результатів роботи комісій на зборах партосередків, загальних зборах робітників і робітничих конференціях взяло участь майже 20 тис. чол.²⁰

У ході копіткої обстежувальної роботи, що проводилася на шахтах тресту «Донвугілля» у 1927 р., було з'ясовано, що робоча сила використовується вкрай нераціонально. З шести годин робочого часу 77% забійник витрачав на процеси, які мали виконувати інші робітники (доставку кріпильного матеріалу і порожняку, відкидання вугілля, заміну інструментів і ламп тощо). Саночники раціонально використовували тільки 32,3% робочого часу, вагонники — 34,3, конюгони — 43—45%. Все це негативно відбивалося на продуктивності праці й собівартості продукції. Після обговорення матеріалів обстеження на робітничих зборах, нарадах інженерно-технічних працівників тресту розроблялися і здійснювалися на практиці різноманітні заходи для виправлення становища²¹.

Боротьба за режим економії включала також скорочення адміністративно-господарських витрат. «...Систематичне зменшення і здешевлення радянського апарату шляхом скорочення його, більш досконалої організації, знищення тяганини, бюрократизму і зменшення непродуктивних видатків»²² В. І. Ленін вважав найголовнішим завданням, що стояло перед молодією Країною Рад. Для успішного розв'язання цього завдання органи партійно-державного контролю активно залучали робітників, які допомагали виявляти факти існування надмірних штатів, довільного підвищення посадових окладів, оплати понаднормової роботи, витрати коштів на непотрібні відрядження. Так, при обстеженні роботи «Хімсилікаттресту» було виявлено, що тут на 46% більше адміністративно-господарських працівників, ніж їх треба. Протягом двох років робота тресту була збитковою. За пропозицією перевіркою комісії, до складу якої входили і робітники, трест було ліквідовано²³.

Перевірочні комісії, а в їх складі і робітники активно боролися за впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій і винаходів, за ліквідацію плінності кадрів, порушень трудової дисципліни. Вони рішуче виступали проти тих господарських керівників, які намагалися здійснити режим економії за рахунок скорочення необхідної для підприємств робочої сили, погіршення житлово-побутових умов трудящих і тим самим викривляли лінію партії, спотворювали саму ідею всенародної боротьби за режим економії. Боротьба за режим економії сприяла водночас підвищенню матеріального добробуту мас і зростанню їх культурно-технічного рівня.

Робітничий клас Донбасу під керівництвом комуністів досяг значних успіхів у здійсненні режиму економії. Зокрема, в Артемівському окрузі економія по 43 обстежених об'єктах за друге півріччя 1925/26 і перше півріччя 1926/27 господарських років становила понад 1,5 млн. крб.²⁴ Економія в Луганському окрузі за 1926/27 р. досягла 2,8 млн.

²⁰ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 568, арк. 132.

²¹ «Большевик Украины», 1927, № 7—8, стор. 45—58.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 296.

²³ «Кочегарка», 22 грудня 1928 р.

²⁴ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 434, арк. 17.

крб.²⁵ У 1927/28 р. колектив Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча мав економію від раціонального використання внутрішніх резервів на суму близько 3 млн. крб.²⁶

Велику роль в активному залученні робітників до роботи в органах партійно-державного контролю відіграли бюро скарг. Вони існували при окружних контрольних комісіях, а в районах — при виконкомах Рад депутатів трудящих. До їх складу входили не лише штатні працівники, а й робітники-засідателі з правом ухвального голосу, яких обирали на загальних зборах підприємств. До бюро скарг Луганської ОКК, наприклад, входило в 1929 р. 48 робітників-засідателів²⁷. Вони брали активну участь в обговоренні різноманітних питань господарської діяльності заводів, шахт, будов, прагнули своєчасно розглядати заяви і скарги трудящих. На засідання бюро запрошувалися представники і керівники трудових колективів. Крім того, проводилися виїзні засідання на підприємствах. Робітники-засідателі постійно контролювали хід виконання прийнятих постанов. Так, до бюро скарг Луганської окружної контрольної комісії з квітня 1928 р. по жовтень 1929 р. надійшло 1750 заяв із скаргами, з яких 857 викривали випадки безгосподарності на підприємствах, недбалого ставлення працівників адміністративного апарату до виконання своїх обов'язків. Із загальної кількості скарг 1005 подали робітники. Протягом року було проведено 36 засідань для розгляду скарг, з них 6 — безпосередньо на заводах. У засіданнях взяло участь 465 чол., у тому числі 304 робітники²⁸. Проведена робота дала можливість усунути багато виявлених недоліків, втілити в життя доцільні пропозиції робітників, спрямовані на поліпшення господарського управління.

Участь робітників Донбасу в діяльності органів партійно-державного контролю мала не лише велике економічне, а й політичне значення. Вона забезпечувала соціалістичний всеохоплюючий контроль, який здійснювався не окремими особами, а всіма трудящими. Зростали соціалістична свідомість і творча ініціатива мас, вироблялися по-справжньому господарське ставлення до загальнонародної власності, непримиренність до дрібнобуржуазних пережитків. Контрольно-обстежувальна діяльність робітників сприяла вихованню у них таких високих морально-політичних якостей, як відданість справі партії і народу, колективізм, державний підхід до розв'язання господарських питань, ідейна стійкість у боротьбі за торжество комуністичних ідеалів. Це підносило роль робітничого класу як провідної сили радянського суспільства.

²⁵ «Луганська правда», 18 листопада 1927 р.

²⁶ «Приазовский рабочий», 11 грудня 1928 р.

²⁷ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-392 сч., оп. 1, спр. 566, арк. 14.

²⁸ Там же, арк. 14—16; ф. Р-392, оп. 1, спр. 399, арк. 87, 88.

СПІЛЬНА БОРЬБА НАРОДНИХ МАС РОСІЇ ТА УКРАЇНИ ПРОТИ ФЕОДАЛЬНО-КРІПОСНИЦЬКОГО ГНІТУ ПІД ЧАС СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1667—1671 рр.

К. І. СТЕЦЮК (Київ)

Після Переяславської ради, на якій було прийнято історичне рішення про возз'єднання України з Росією, розпочався новий, якісно вищий етап спільної боротьби двох братніх народів, «...таких близьких,—

за словами В. І. Леніна, — і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»¹.

Яскравою сторінкою в історії цієї боротьби була селянська війна 1667—1671 рр. під керівництвом Степана Разіна проти дедалі зростаючого феодально-кріпосницького гноблення. Вона вибухнула в умовах загострення класових суперечностей у Російській державі, про що, зокрема, яскраво свідчило затвердження Земським собором «Соборного уложення» 1649 р., за яким скасовувалися так звані «заповідні» й «урочні літа», поміщикам надавалося право у будь-який час повертати селян-утікачів². Проголосивши спадковим кріпосний стан, «Соборне уложення» тим самим завершило юридичне оформлення кріпацтва. Селяни були остаточно позбавлені громадянських прав і вважалися цілковитою власністю поміщиків, які розпоряджалися не лише майном, а й життям своїх кріпаків.

Зміцнивши свою диктатуру, панівні класи увесь тягар численних податків повністю переклали на плечі селянства і міської бідноти. Посилення феодально-кріпосницького гніту викликало вибух незадоволення народних мас, що знайшло вияв у ряді повстань. Найбільшими з них були повстання міської бідноти у Москві — так званий «мідний бунт» 1662 р., селянсько-козацькі виступи 1666 р. під керівництвом Василя Уса, Переяславське повстання 1666 р. Вони передували селянській війні 1667—1671 рр., яка охопила величезну територію — Дон, Поволжжя і Слобідську Україну. Значну роль у цьому народному виступі відіграли й запорізькі козаки, яких було чимало у військах С. Разіна.

У 60-х роках XVII ст. в зв'язку з посиленням у різних частинах Російської держави феодального гніту і загостренням класової боротьби збільшилася кількість селян, які тікали на Дон і Запоріжжя. У той час на Дону, зокрема, перебувало й багато втікачів з України, які рятувалися там від сваволі польських панів, утисків козацької старшини і царських воевод. Після придушення Переяславського повстання 1666 р. частина його учасників опинилася на Запоріжжі, а багато хто з них втекли і на Дон, який на той час теж став осередком гострих соціальних конфліктів. Втікачі брали активну участь у спільній боротьбі запорізьких і донських козаків проти агресивних дій кримських та османських феодалів-завойовників. Усе це сприяло зміцненню дружніх контактів між російським і українським народами³.

Перший етап селянської війни під керівництвом С. Разіна охопив 1667—1669 рр.⁴ У цей час козацька голота Дону під проводом С. Разіна здійснила походи на Волгу, Яїк (Урал) і до персидського берега Каспійського моря. У Дербенті, Баку, Фарабаті повстанці розгромили загони перських і татарських військ, на чолі яких стояли феодалі, визволили багато невільників — росіян і українців і захопили значні трофеї. До них приєдналися і загони запорізьких козаків на чолі із Сергієм Кривим і отаманом Бобою⁵.

Повернувшись у 1669 р. з походів знову на Дон, С. Разін збудував на острові між ріками Тишиною та Іловлею поблизу м. Кагальника укріплений «городок», який став центром розгортання антифео-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

² Уложение Алексея Михайловича, СПб., 1913, глава XI, § 42.

³ Докладніше про це див.: В. В. Панашенко. Спільна боротьба запорізьких і донських козаків проти кримських та османських феодалів-завойовників (XVI — перша половина XVII ст.). — «УІЖ», 1979, № 4, стор. 37—46.

⁴ Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв. Проблемы, поиски, решения, М., 1974, стор. 14.

⁵ Акты исторические, т. IV, СПб., 1842, док. № 202, стор. 392—393.

дального руху. Сюди прибував пригноблений люд з центральної Росії, а також з України. Сюди ж прибув Василь Ус із загонами донських козаків, який в 1666 р. діяв у південних повітах Російської держави. Звістка про відважного атамана С. Разіна швидко рознеслася по всій Росії. Ім'я його стало для експлуатованого селянства символом волі і кращого життя.

Безперечно, Разін, як й інші керівники селянських рухів доби феодалізму, не мав чіткої політичної програми, поділяв царистські ілюзії. Водночас, за словами відомого радянського історика А. Н. Сахарова, це була людина, яка не побоялася кинути сміливий виклик гнобителям, стати на захист принижених і пригноблених⁶.

Навесні 1670 р. відбувся другий похід на Волгу семитисячного війська під проводом С. Разіна, який знаменував собою початок другого етапу селянської війни, що характеризувався розгортанням антифеодального руху на великій території Росії. Степан Разін і його сподвижники Василь Ус, Федір Шелудяк, Іван Черноярць вирішили йти від Волги далі на «Русь», тобто на Москву, для того, щоб «из Московского государства вывести изменников-бояр и думных людей и в городах воевод и приказных людей» і «чорным людям дать свободу»⁷. В травні 1670 р. повстанське військо захопило Царицин, а у червні — Астрахань⁸.

Через місяць (наприкінці липня 1670 р.) С. Разін з десятитисячним загonom вирушив по Волзі до Саратова і Самари, які здалися без бою. Перемоги повстанців над регулярними військами сприяли розширенню масштабів селянського руху. В боротьбу проти гнобителів активно включалися широкі народні маси Поволжя: чуваші, мордва, марійці, татари.

Селянська війна 1667—1671 рр. справила великий вплив і на Україну, що зумовлювалося спільними класовими інтересами трудящих обох братніх народів. У тогочасних документах міститься чимало фактів про участь у бойових діях на боці С. Разіна селян і козаків з України. Багато українців були керівниками повстанських загонів. Найвідоміші з них — це Олекса Хромий, якого на Дону називали Лексою Черкашеніним⁹, Ярема Дмитренко з м. Острога, козак з Лютенської сотні Нестор Самбуленко, житель Кролевеця (на Чернігівщині) Даниленко та інші. За свідченням піддячого Наума Колесникова, в Астрахані у війську Разіна була «большая половина меж донскими хохлачей черкас»¹⁰. Показовим був і той факт, що деякі грамоти С. Разіна підписані від імені Війська Донського, Яїцького і Запорізького¹¹.

4 вересня 1670 р. основна маса повстанського війська оточила Симбірськ, а деякі його загопи направилися в різні частини країни на допомогу місцевим повстанцям. Спільно з російським селянством і козацтвом проти гнобителів боролося мордовське, татарське, чуваське і марійське селянство. Особливо прославилися загопи під керівництвом

⁶ Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв., стор. 157.

⁷ Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов, т. I, М., 1954, док. № 171, стор. 235.

⁸ Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов, т. II, ч. 1, М., 1957, док. № 12, стор. 192; т. II, ч. 2, М., 1959, док. № 1, стор. 7; т. III, М., 1962, стор. 261.

⁹ ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, кн. 9, арк. 210, 376—379.

¹⁰ Акты исторические, т. IV, док. № 202, стор. 415.

¹¹ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 1, док. № 207, стор. 252; док. № 221, стор. 270.

марійця М. Мумаріна, чуваша А. Атимова і мордвинів П. Єлашова та Мурзакайки¹².

Однак замість швидкого просування в центр Росії С. Разін довго простояв під оточеним Симбірськом, давши тим самим можливість царському уряду перекинути туди великі сили.

Якщо в перших боях регулярні війська, очолювані воеводою Ю. Борятинським, зазнали поразки, то, одержавши підкріплення, в жовтні 1670 р. у жорстокому бою на річці Свіязі вони перемогли повстанців. Тяжко поранений Степан Разін з тритисячним загonom змушений був відступити від Симбірська¹³. Незважаючи на це, повстання охопило все Поволжя і знаходило відгук на півдні і в центрі Росії. У жовтні 1670 р. селянські заворушення почалися в Коломенському повіті (під Москвою).

У той час як на великих просторах країни розгорталося повстання, С. Разін із своїм загonom прибув на Дон, у Кагальницький «городок», плануючи зібрати нові сили для дальшої боротьби.

Як уже зазначалося, селянська війна під керівництвом С. Разіна справила великий вплив, зокрема, на Слобожанщину. В 1670 р. тут спалахнуло велике антифеодальне повстання, викликане посиленням кріпосницького гніту. С. Разін і його отамани були добре обізнані з настроями народних мас Слобідської України і сподівалися на активну підтримку з їх боку. Ще в 1668 р. полковник Острогозького полку Іван Дзиковський встановив зв'язки з повсталими донськими козаками, постачав їм хліб та інші харчі, домовлявся з С. Разіним про спільний виступ. Пригноблені маси Слобожанщини з нетерпінням чекали приходу загонів С. Разіна, сподіваючись з їх допомогою звільнитися від гноблення козацької старшини і царських воевод. Їм були близькі заклики С. Разіна і його отаманів знищувати бояр, дворян і всіх «мирских кравапивцев».

На початку серпня 1670 р. кілька повстанських загонів виступили з-під Царицина на Слобідську Україну¹⁴. Організаторами повстання на Слобожанщині стали найближчі сподвижники С. Разіна — його брат Фрол, Яків Гаврилов, Фрол Мінаєв, названий брат С. Разіна — український козак Олекса Хромий (Лекса Черкашенін), Федір Колчев на прізвисько Шадра (Рябий)¹⁵. Визначна роль у повстанні належала полковнику І. Дзиковському.

Повстання на Слобідській Україні почалося 9 (19) вересня 1670 р. в м. Острогозьку, куди прибув передовий загін на чолі з Федором Колчевим (Шадрою)¹⁶. Тут на них уже чекали, і за наказом полковника І. Дзиковського загін було пропущено у місто через потайний хід.

Увійшовши в місто, разінці за допомогою місцевих козаків захопили воеводу Мезенцева, приказного Горелкіна і митних відкупників. Приказного і відкупників одразу було страчено, а долю Мезенцева вирішував козацький «круг», зібраний Дзиковським і прибулими повстанцями¹⁷. «Круг» постановив: воеводу Мезенцева за вчинені ним

¹² В. И. Лебедев. Крестьянская война под предводительством Степана Разина, М., 1955, стор. 112, 127, 128.

¹³ Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв., стор. 191.

¹⁴ К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., К., 1960, стор. 325.

¹⁵ Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв., стор. 304.

¹⁶ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 20, стор. 27—29; док. № 33, стор. 42—45.

¹⁷ ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 687, арк. 70—78; К. І. Стецюк. Вплив повстання Степана Разіна на Україну, К., 1947, додаток № 1.

злочини стратити, а його майно конфіскувати. У той же день було скликано ще один «круг» з участю населення Острогозька, на якому оголошено «преlestною грамоту» С. Разіна із закликом приєднатися до повстання і знищувати «мирських крававиццев» — воевод і поміщиків¹⁸.

Рушійною силою повстання в Острогозьку були козаки, селяни, міська біднота, до яких приєдналася частина російських стрільців. Повстання очолив І. Дзиковський. Для охорони порядку в місті він виділив спеціальну варту, а для розширення території, охопленої повстанням, — загін із 400 козаків під керівництвом полкового писаря Марка Жуковцева, сотників Василя Григор'єва, Якова Чекмеза та обозного Микити Волнянки. Цей загін разом з прибулими козаками та повсталим населенням Острогозька на чолі з обраним ним отаманом — російським стрільцем Федором Наугольним вирушив на Ольшанськ. За деякими даними, існувала домовленість про те, що після Ольшанська слід наступати на Новий Оскол, а звідти — на Тулу й далі на Москву, куди через Симбірськ і Казань мав намір йти і сам С. Разін¹⁹.

10 вересня острогозькі повстанці прибули до Ольшанська, де їх радісно зустріло місцеве населення. Ольшанського воеводу Беклемішева повстанці стратили і, захопивши гармату та порох, повернулися в Острогозьк. Щоб налякати царських воевод, І. Дзиковський свідомо перебільшував сили повстанців, поширюючи чутки, ніби на допомогу слобожанцям ідуть донські козаки — «многие люди»²⁰.

11 вересня повстанці зібралися на «круг» в Острогозьку і вирішили наступати на Коротояк²¹. Але недостатня організованість і непослідовність дій керівників повстання була використана ворожими силами. Налякано розмахом антифеодальної боротьби народних мас вище духовенство, острогозькі купці, російські поміщики разом з реакційною верхівкою козацької старшини на чолі з наказним острогозьким полковником Г. Карабудом організували змову. 11 вересня 1670 р. Г. Карабуд за допомогою воеводського гарнізону і козацького загону, зненацька напавши на повстанців, захопив Дзиковського та його помічників — обозного, сотників і разінського отамана, а також частину рядових повстанців²².

Дружина полковника Євдокія Дзиковська зробила спробу врятувати керівників повстання. Вона послала острогозького козака на Дон до Разіна з проханням прибути якнайшвидше, щоб визволити острогозьких повстанців²³. Але посланець потрапив до рук царських воевод. Для придушення повстань в Острогозьку і Ольшанську було надіслано каральні царські загани. Зокрема, в Острогозьк прибув з військом коротояцький воевода, на допомогу якому воронезький воевода Бухвостов виділив 300 козаків та 100 солдатів, озброєних списками²⁴. Воево-

¹⁸ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 1, док. № 53, стор. 65; т. II, ч. 2, док. № 20, стор. 28.

¹⁹ Там же, т. II, ч. 2, док. № 24, стор. 32—33; док. № 33, стор. 43—44; Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв., стор. 302.

²⁰ К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 329.

²¹ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 9, стор. 14—15; док. № 10, стор. 15—16; док. № 19, стор. 25—26.

²² Там же, док. № 16, стор. 21—22; док. № 18, стор. 24; док. № 22, стор. 30—31.

²³ Дополнение к «Актам историческим», т. VI, СПб., 1857, док. № 12, стор. 61.

²⁴ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 15, стор. 19—20.

ді Ромодановському також було наказано негайно прибути з військами до Острогозька і Ольшанська і вчинити там розправу над повстанцями. Щоб виявити всіх причетних до повстання, цар наказав вжити якнайсуворіших заходів — «пытать накрепко и огнем жечь..., а которые в том воровстве по сыску объявятся пушье заботчики и тех всех велети казнить смертию...»²⁵.

29 вересня 1670 р. керівники повстання в Острогозьку і Ольшанську полковник І. Дзиковський, полковий писар М. Жуковцев, обозний М. Волнянка, сотники Я. Чекмез, В. Григор'єв «кажнены смертию... на площади разстреляны из мушкетов»²⁶. Майно І. Дзиковського та його однодумців було конфісковано.

Через місяць дружина І. Дзиковського була страчена, а діти керівників та учасників повстання були заслані на вічне поселення в Сибір. Рядовим учасникам повстання — козакам, селянам, «гулящим» і «робітним» людям після нелюдських катувань відрубували руки і ноги. Їх вишали на шибеницях, поставлених навколо міста і по обох берегах річки Тиха Сосна.

Але навіть найлютіші каральні заходи не змогли загасити вогонь повстання, який і після смерті його керівників палав у більшості міст Слобідської України. Козацтво і селянство Слобожанщини взяли участь у боротьбі пригноблених мас Росії проти феодально-кріпосницького гніту. Вже наприкінці вересня 1670 р. повстання охопило міста Коротояк, куди прибув брат С. Разіна — Фрол, Тор, Маяцьк, Цареборисів, Балаклію, Зміїв. Загони Фрола Разіна, в яких налічувалося понад тисячу чоловік, висадилися поблизу коротояцького земляного валу і оточили місто²⁷. На міста Маяцьк і Цареборисів наступав загін під командуванням О. Хромого, що прибув з Дону. В ньому було чимало запорізьких козаків, які брали активну участь у селянській війні під проводом С. Разіна.

1 жовтня 1670 р., захопивши Маяцьк і Цареборисів²⁸, повстанці ліквідували місцеву воеводську владу і призначили своїх отаманів, у розпорядженні яких були залишені гарнізони, що складалися з пішого козацького війська. Забезпечивши таким чином безпеку свого тилу, разінці розгорнули наступ на Балаклію, Зміїв і Чугуїв. Разом з ними виступили в похід «робітні люди», які на Торських озерах виварювали сіль і були найбільш пригнобленою верствою населення Слобідської України.

Після захоплення повстанцями Цареборисова їм відкрився шлях на Валуйки, Валки та інші міста Слобідської України²⁹. Белгородський воевода Г. Ромодановський надіслав до Валуйок полк рейтарів під командуванням М. Дромонта, а в Белгород — 200 солдатів з різних полків та загін московських стрільців, безпосередньо ж для боротьби проти повсталих у Чугуїв, Цареборисів, Маяцьк — рейтарів полковника М. Гопти, козаків сумського полковника Г. Кондратьєва, донських козаків отамана А. Волкова, а також гетьманське військо під командуванням генерального осавула М. Гвинтовки³⁰.

²⁵ Там же, док. № 28, стор. 37.

²⁶ ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 670, арк. 50—53; К. І. Стецюк. Вплив повстання Степана Разіна на Україну, додаток № 2.

²⁷ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 39, стор. 50—51; док. № 41, стор. 52—53.

²⁸ Там же, док. № 44, стор. 56—58; док. № 49, стор. 61—62; док. № 53, стор. 66—67.

²⁹ Там же, док. № 61, стор. 75; док. № 90, стор. 119—120.

³⁰ Там же, док. № 82, стор. 108—110; док. № 89, стор. 117—119.

Опорним пунктом для придушення повстання було обрано м. Чугуїв, де перебував воевода і зосереджувалися чималі військові сили. До Чугуєва мали також прибути війська під командуванням полковників Кондратьєва і Гопти, де їх уже чекав харківський полковник Донець. Проте коли Кондратьєв і Гопта 16 жовтня ввійшли у містечко Печеніги, їм стало відомо, що Донець з Чугуєва спішно відступив до Харкова «для того, государь, як писав воевода Ромодановський царю, что де в Харькове в народе почели быть шатости великие»³¹. У жовтні 1670 р. повстання охопило Чугуїв, Мерефу, Колонтаїв і ряд інших міст. Ще 15 жовтня виникли заворушення в Богодухові. Сюди прибули 4 посланці Разіна на чолі з Петром Івановим. Місцеві власті схопили їх і посадили під варту. Однак жителі міста, зібравшись на раду, визволили разінців³².

Невеликі загони повстанців побували і на Лівобережній Україні. Зокрема, один з них діяв у Седневі і Конотопі³³. Поширювалися чутки про те, що із Запоріжжя вийшли багато козаків для спільних дій з разінцями. Отаман О. Хромий направляв своїх посланців у різні населені пункти з «прелестными грамотами», які закликали до повстання. У другій половині жовтня повстанці почали наступ на Мерефу, Колонтаїв і Опішню. Воевода Ромодановський повідомляв цареві, що О. Хромий збирається йти на Опішню «для того, что де он, Алешка, бывал житель опошенской и жена его ныне в Опошне и чтобы де ему, идучи черкасскими городами, собрать войска и итить войною под твои великого государя украинные города»³⁴.

Захопивши Зміїв, повстанці зробили його своїм опорним пунктом для наступу на інші міста Слобожанщини. Звідти О. Хромий надіслав листа населенню Харкова із закликом приєднатися до повсталих і боротися «за всю чернь»³⁵. Народні маси Харкова і навколишніх міст співчували повстанцям. Тому, боячись заворушень, царський уряд надіслав сюди додаткові війська.

Восени 1670 р. більшість міст Слобідської України була охоплена повстанням. Царський уряд кинув проти повсталих великі сили. В цій справі активна роль відводилася козацькій старшині Слобожанщини і Лівобережжя на чолі з гетьманом Многогрішним. Гетьман направив проти повстанців добірні загони під командуванням свого брата Василя і полковника М. Гвинтовки³⁶. У листах до царя і воеводи Г. Ромодановського Многогрішний від імені гетьманської адміністрації запевняв їх, що буде кров проливати і голови класти «на всяких воинских местах», не зупиняючись перед тим, щоб села і міста, охоплені повстанням, знищувати «вогнем і мечем», а повстанців «карати горлом»³⁷.

Великі бої між повсталими і царськими військами відбулися на початку листопада 1670 р. Загін отамана О. Хромого змушений був відступити від Маяцька до річки Жеребця (притоки Сіверського Донця). Кінноті повстанців удалося вирватися з оточення, а решту загону

³¹ ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 687, арк. 406—408; К. І. Стецюк. Вплив повстання Степана Разіна на Україну, додаток № 5.

³² Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 44, стор. 78.

³³ Там же, док. № 97, стор. 130.

³⁴ Там же, док. № 67, стор. 82.

³⁵ ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 687, арк. 398.

³⁶ Крестьянская война под предводительством Степана Разина, т. II, ч. 2, док. № 86, стор. 113—114; док. № 89, стор. 117—119; док. № 91, стор. 121—122; док. № 96, стор. 128—129.

³⁷ Там же, док. № 92, стор. 122—123.

на чолі з отаманом Чортотликом, які пливли на стругах і везли на Дон запаси продовольства, оточили урядові війська. На Сіверському Донці в Рипинському урочищі 5 листопада сталися вирішальні бої. Мужньо і хоробро билися 500 повстанців, але перевага була на боці царських військ, що й зумовило їх остаточну перемогу. Отаман Чортотлик загинув у бою ³⁸.

Після листопадних боїв у Рипинському урочищі повстання на Слобідській Україні пішло на спад. Царизм жорстоко розправлявся з повсталими. Щоб уникнути кари, багато з них тікало на Дон.

Але мордуючи і знищуючи сотні й тисячі людей, воеводи Белгородської лінії не могли бути спокійними, оскільки загроза повстання ще палала на великих просторах Росії і не виключалася можливість приходу з Дону нових повстанських загонів.

Царському уряду було відомо, що С. Разін, лікуючись на Дону від ран, збирав сили для нового походу на «украинные городы» і на Москву, який він планував здійснити навесні 1671 р. Однак козацька старшина Дону, відкрито перейшовши на бік царського уряду, скористалася тим, що С. Разін з частиною козаків направився в Царицин, щоб домовитись з астраханськими татарами і калмиками про спільний похід на Слобідську Україну. Напала на Кагальник, де перебувало повстанське військо. В бою загинув названий брат Разіна, організатор походів на Слобідську Україну О. Хромий (Лекса Черкашенин) ³⁹. Сім'ї С. Разіна і його брата Фрола були захоплені в полон.

Після повернення С. Разіна на Дон, 14 квітня 1671 р., козацька старшина оточила Кагальник, захопила його в полон і видала царському уряду разом з братом Фролом. 6 червня 1671 р. у Москві на Красній площі відбулася прилюдна страта С. Разіна. В той день Лобне місце було полите кров'ю борця за свободу народу. В. І. Ленін у промові на відкритті пам'ятника С. Разіну 1 травня 1919 р. високо оцінив його боротьбу проти самодержавства і кріпосництва. Він говорив: «...Лобне місце нагадує нам, скільки століть мучилися й тяжко страждали трудящі маси під ярмом гнобителів... Цей пам'ятник представляє одного з представників бунтівливого селянства. На цьому місці поклав він голову в боротьбі за свободу» ⁴⁰.

Протягом 1671 р. селянську війну було жорстоко придушено. Вона зазнала поразки тому, що селянству в силу його соціального становища були властиві стихійність, відсутність чіткої реальної політичної програми.

Однак селянська війна під керівництвом С. Разіна мала важливе історичне значення. Боротьба селянства проти гнобителів гартувала сили народу, розхитувала основи феодального ладу і полегшувала перемогу нових виробничих відносин.

Спільна боротьба російського й українського народів проти феодально-кріпосницького гніту, однією із знаменних подій якої була селянська війна 1667—1671 рр., створювала певні революційні традиції, що розвивалися та зміцнювалися в майбутньому.

³⁸ Там же, док. № 68, стор. 84—85; док. № 96, стор. 128—129; док. № 97, стор. 129—131.

³⁹ Там же, док. № 76, стор. 100.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 316.

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НАРОДНОЇ ПОЛЬЩІ

О. Р. СИМОНЕНКО (Львів)

Народна Польща виникла у вогні найжорстокішої з воєн, що будь-коли знало людство, в ході боротьби СРСР проти авангардних сил міжнародної реакції. «Біла джерел Народної Польщі, — наголошується в тезах ЦК ПОРП до 30-річчя Польської Народної Республіки, — знаходиться історична перемога Радянського Союзу та його армії над гітлерівськими загарбниками, перемога, яка врятувала польський народ від знищення й відкрила перед ним можливість самостійно вирішувати свою долю»¹.

Роки війни та окупації стали для всіх політичних партій та угруповань Польщі вирішальним випробуванням, з якого з честю вийшли тільки справді патріотичні сили, що згуртувалися навколо Польської робітничої партії (ППР). Ці сили, об'єднані в національному демократичному фронті, й прийшли до влади у Польщі, яку визволяла Радянська Армія разом з народним Військом Польським.

ППР розробила програму боротьби за нову, сильну, незалежну й демократичну Польщу, програму національного і соціального визволення польського народу на основі союзу й братерства з СРСР. Для втілення її в життя необхідно було покінути із зовнішньополітичними орієнтаціями, які базувалися на короткозорих розрахунках, пов'язаних з агресивною політикою капіталістичних держав щодо Радянського Союзу, з вузьокласовими інтересами польської буржуазії та поміщиків. Безкомпромісна лінія комуністів на розрив із старим зовнішньополітичним курсом вимагала рішучого викриття правого крила руху Опору Польщі.

Класові суперечності всередині польського суспільства продовжували зберігати гостроту і під час німецько-фашистської окупації, що проявлялося у боротьбі сил демократії та реакції за керівництво національно-визвольним рухом, у різних концепціях відновлення польської державності й майбутнього місця Польщі на міжнародній арені, зокрема в системі європейської безпеки, а також в існуванні двох урядів — Польського комітету національного визволення (ПКНВ) та емігрантського в Лондоні. Нерівноцінні за своєю реальною вагою, вони займали протилежні позиції в питаннях соціально-політичного розвитку країни.

Створення ПКНВ було закономірним результатом корінних зрушень, які відбулися під час війни у польському суспільстві, провідної ролі ППР в національному демократичному фронті, що об'єднував усіх послідовних борців проти гітлерівських загарбників, за відродження незалежної демократичної Польщі. Емігрантський уряд, навпаки, представляв сили, які збанкрутували в ході національно-визвольної боротьби, відстоювали відкинутий народом внутрішньо- і зовнішньополітичний курс післяверсальської Польщі, орієнтувалися на противників співробітництва з Радянським Союзом у правлячих колах Великобританії та США.

Польський комітет національного визволення здійснював зовнішньополітичну лінію національного демократичного фронту. Саме на час діяльності ПКНВ і припадає період становлення принципово нової зовнішньої політики Польщі. Ця проблема вже привертала увагу ра-

¹ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы, М., 1974, стор. 614.

дянських і польських учених, однак цілий ряд її аспектів досліджено ще недостатньо.

Автор цього повідомлення, спираючись на опубліковані праці, збірники документів та на архівні матеріали, прагнула показати перші кроки народної Польщі на міжнародній арені.

Основоположник соціалістичної зовнішньої політики В. І. Ленін наголошував, що зовнішня і внутрішня політика держави мають спільні глибокі корені². «Виділяти «зовнішню політику» з політики взагалі або тим більше протиставити зовнішню політику внутрішній, — писав він, — є в корені неправильна, немарксистська, ненаукова думка»³.

Значні зрушення у суспільно-політичному житті країни, які відбулися під час національно-визвольної боротьби польського народу проти гітлерівської Німеччини, вимагали проведення нової зовнішньої політики відроджуваної Польської держави. «В ті трагічні переломні роки (в роки другої світової війни. — О. С.), — підкреслював Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек на урочистому засіданні Сейму ПНР 6 листопада 1978 р., присвяченому 60-й річниці незалежності Польщі, — позицію найширших верств польського суспільства визначала, з одного боку, безкомпромісна воля до боротьби, а з другого, — загальне, хоч вельми диференційоване переконання в необхідності глибоких змін у структурі й політиці майбутньої Польської держави. Цей стан громадської свідомості становив вихідний пункт для аналізу ситуації, а згодом для програмної платформи, яку запропонувала народові польська лівиця»⁴.

Вже в перших документах Польської робітничої партії зазначалося, що однією з головних умов відродження сильної і незалежної Польщі є добросусідські, дружні відносини з СРСР⁵. Ця ідея стала провідною і в програмних документах національного демократичного фронту⁶. Досвід спільної з радянським народом боротьби проти фашизму, докорінні зміни в свідомості й настроях польської громадськості зробили закономірним те, що перший уряд трудящих мас Польщі — ПКНВ — назвав основним принципом своєї зовнішньої політики тісний союз з СРСР⁷.

Висновок, зроблений Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим у доповіді «П'ятдесят років великих перемог соціалізму», про те, що зовнішня політика СРСР «виросла з соціалістичної революції»⁸, точно й глибоко визначає також природу й характер зовнішньої політики інших країн соціалістичної співдружності, у тому числі й Польщі. Протягом п'яти місяців діяльності ПКНВ (22 липня — 31 грудня 1944 р.), що були часом становлення народної влади, головне завдання зовнішньої як і внутрішньої політики відроджуваної Польщі, полягало в закріпленні революційних перетворень у країні.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 309.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 89.

⁴ „Trybuna Ludu”, 7 листопада 1978 р.

⁵ Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1945. Wybór materiałów i dokumentów, Warszawa (далі — W.), 1958, стор. 11—15, 93—96, 140—159.

⁶ Див.: Документи и материалы по истории советско-польских отношений (далі — Документи и материалы...), т. VII (1939—1943 гг.), М., 1973, стор. 442—446; Archiwum Ruchu Robotniczego, t. II, W., 1975, стор. 5—62.

⁷ Документи и материалы..., т. VIII (январь 1944 г.—декабрь 1945 г.), М., 1974, стор. 143.

⁸ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 115.

Зовнішня політика нової Польщі виросла з народно-демократичної революції, у яку переросла національно-визвольна антифашистська боротьба польського народу.

Перед зовнішньою політикою країни стояли важливі завдання — добитися визнання на міжнародній арені нового співвідношення сил у польському суспільстві, забезпечити ставлення до відновленої Польщі як до рівноправного учасника антигітлерівської коаліції, взяти активну участь у створенні системи колективної безпеки на європейському континенті.

25 липня 1944 р. державам антигітлерівської коаліції (СРСР, Великобританії, США, Чехословаччині, Французькому комітетові національного визволення, Національному комітетові визволення Югославії) через їх офіційних представників у Радянському Союзі були надіслані ноты, в яких повідомлялося про створення ПКНВ. «Польський Комітет Національного Визволення», — говорилося в цьому документі, — визнав своїм першим завданням посилення боротьби польського народу проти німецьких окупантів, яку він буде вести разом з усіма народами, що об'єдналися під керівництвом Великих Союзників — Великобританії, СРСР і США, а також встановлення відносин з об'єднаними націями в дусі дружби і тісного співробітництва»⁹. Реакція союзників на цю ноту була неоднаковою. Уряди США та Великобританії, підтримуючи соціально і класово близькі їм сили польського суспільства, негативно поставилися до створення ПКНВ.

Ключ до розуміння позиції Радянського Союзу в польському питанні дає визначення товаришем Л. І. Брежнєвим характеру зовнішньої політики країни Великого Жовтня. «Наша зовнішня політика, — наголошував він, — інтернаціональна, бо інтереси радянського народу збігаються з інтересами трудящих мас в усіх країнах світу. Вона пройнята духом солідарності з революційними, прогресивними силами в усьому світі і являє собою активний фактор класової боротьби на міжнародній арені»¹⁰.

Радянський уряд вважав ПКНВ «ядром для створення тимчасового польського уряду з демократичних сил»¹¹, вбачав у ньому «добрий початок для об'єднання поляків, дружньо настроєних щодо Великобританії, СРСР і Сполучених Штатів, та для подолання протидії з боку тих польських елементів, які не здатні на об'єднання з демократичними силами»¹².

ПКНВ виник на платформі національного демократичного фронту, що передбачала консолідацію всіх справді патріотичних сил польського народу для боротьби проти німецько-фашистських окупантів, за незалежність Польщі та встановлення в країні народної влади. У листі уповноваженого Крайової Ради Народової (КРН) — верховного законодавчого органу національного демократичного фронту — Е. Осуб-ки-Моравського і голови Головного правління Спілки польських патріотів у СРСР В. Василевської від 15 липня 1944 р. до глави Радянського уряду Й. В. Сталіна про необхідність утворення тимчасового польського уряду зазначалося: «Створення тимчасового польського уряду ми мислимо на основі Крайової Ради Народової, розширеної на першому етапі за рахунок представників Спілки польських патріотів, а потім і

⁹ Документи и материалы..., т. VIII, стор. 149.

¹⁰ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 115.

¹¹ Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. (далі — Переписка...), т. I, М., 1976, стор. 288.

¹² Там же, стор. 293.

представників інших демократичних організацій у країні та за кордоном»¹³. Враховуючи це, для виконавчого органу КРН було підібрано й відповідну назву — Польський комітет національного визволення, що відбивала наміри народної влади при створенні тимчасового уряду співробітничати з усіма демократичними силами як у самій країні, так і в еміграції.

Позиція народної Польщі дістала підтримку Радянського Союзу, який діяв, дотримуючись чіткої програми згуртування всіх антифашистських сил на боротьбу з гітлерівською Німеччиною. В заяві Народного комісаріату закордонних справ СРСР від 26 липня 1944 р. Польща визнавалася суверенною, дружньою, союзною державою¹⁴. Яскравим підтвердженням братерського ставлення й глибокої поваги Країни Рад до волелюбного польського народу стала «Угода між Урядом СРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про відносини між Радянським Головнокомандуючим і Польською Адміністрацією після вступу радянських військ на територію Польщі»¹⁵. «Ми не хочемо і не будемо створювати своєї адміністрації на території Польщі, бо не хочемо втручатись у внутрішні справи Польщі, — наголошував глава Радянського уряду Й. В. Сталін відразу після створення ПКНВ — 23 липня 1944 р. — у листі до англійського прем'єр-міністра У. Черчилля, — ...Тому ми визнали за потрібне встановити контакт з Польським Комітетом Національного Визволення... У Польщі ми не знайшли будьяких інших сил, що були б спроможні створити польську адміністрацію»¹⁶. Радянському Союзу належала вирішальна роль не тільки у визволенні Польщі, а й у підтримці сил, які в тяжкій боротьбі з фашистськими окупантами та власною реакцією завоювали довіря народу й прийшли до влади у відроджуваній країні. Ця підтримка виявилася, зокрема, й під час переговорів між делегацією Крайової Ради Народової та представниками лондонського уряду, які проходили в два етапи у серпні та жовтні 1944 р. в Москві. На переговорах, у ході яких особливо чітко простежувалася різниця між зовнішньополітичними програмами нової, народної і старої, буржуазно-поміщицької Польщі, зіткнулися дві концепції створення об'єднаного польського тимчасового уряду — уряду національної єдності.

«Виходячи з найглибших патріотичних почуттів»¹⁷, представники національного демократичного фронту прагнули досягти домовленості із силами, які згурпувалися навколо лондонського уряду. Компроміс у питанні про створення уряду національної єдності забезпечував розширення соціальної бази національного демократичного фронту, консолідацію внутрішньополітичного життя країни, стабілізацію міжнародного становища Польської держави¹⁸. Цей компроміс не означав, однак, відступу від курсу на соціальну революцію, оскільки домовленість мала базуватися на ідеологічній платформі національного демократичного фронту — Маніфесті ПКНВ від 22 липня 1944 р.

¹³ Документи и материалы..., т. VIII, стор. 130; Archiwum Ruchu Robotniczego, т. II, стор. 150.

¹⁴ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы, т. II (1 января — 31 декабря 1944 г.), М., 1946, стор. 154—155.

¹⁵ Там же, стор. 156—159.

¹⁶ Переписка..., т. I, стор. 287—288.

¹⁷ Г. Яблоньский. От союза революционеров до братства государств и народов СССР и Польши. — «Вопросы истории КПСС», 1978, № 12, стор. 26.

¹⁸ В. С. Парсаданова. Формирование Национального фронта в Польше (1944—1945), М., 1972, стор. 106; K. Kersten. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. 22.VII.—31.XII. 1944, Lublin, 1965, стор. 74; T. Walichnowski. Z historii zwalczania wrogiego podziemia w Polsce Ludowej. — Akademia Spraw Wewnętrznych, W., 1975, стор. 99.

Делегація народної Польщі запропонувала сформувати уряд національної єдності на основі ПКНВ, що реально відображало б ті зміни, які відбулися в польському суспільстві під час війни та окупації, нове співвідношення сил. Але буржуазні політики, силкуючись заперечити видатну роль ППР у формуванні національного демократичного фронту, життєвість програми польських комуністів, вимагали створити уряд національної єдності на базі емігрантського лондонського уряду. Спочатку вони вирішили навіть вести переговори з «позиції сили», розраховуючи при цьому на повстання проти гітлерівських окупантів у Варшаві, що було задумане як військова підтримка делегатам лондонського уряду в Москві, як політична демонстрація сил, підвладних «лондонцям». Розпочатий 1 серпня 1944 р. без відома радянського командування, в умовах, коли Червона Армія не могла швидко прийти на допомогу повсталим варшав'янам, цей провокаційний захід обернувся для польського народу великою національною трагедією¹⁹.

Відповіддю на конкретні пропозиції представників національного демократичного фронту став меморандум лондонського уряду від 29 серпня 1944 р., який був адресований урядові СРСР і не містив навіть згадки про ПКНВ²⁰. Його зміст свідчив про наміри польських буржуазних діячів і надалі ігнорувати нову, демократичну владу в Польщі. Меморандум викликав обурення прогресивної польської еміграції, представники якої вважали, що при формуванні уряду національної єдності слід віддати перевагу тим, хто під час війни вів боротьбу проти фашизму в окупованій країні²¹. Невдачу переговорів у Москві демократична еміграція цілком і повністю справедливо віднесла на рахунок буржуазних політиків²², які, розраховуючи на підтримку правлячих кіл Великобританії та Сполучених Штатів, зволікали із створенням уряду національної єдності. Повернувшись до Лондона, прем'єр емігрантського уряду С. Миколайчик заявив, що переконався в «неможливості співробітничати» з представниками ПКНВ²³. Тільки під тиском своїх імперіалістичних захисників, які боялися встановлення у Польщі народної влади (вони називали перехід влади до рук народу «радянізацією» або «комунізацією» Польщі)²⁴, представники правлячих класів довоєнної Польщі йшли на переговори з національним демократичним фронтом. Уряди Великобританії і США, з тривогою спостерігаючи за розвитком подій та зростаючим впливом ленінської політики Радянсь-

¹⁹ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. II, стор. 342—343; Переписка..., т. I, стор. 302—303; т. II, М., 1976, стор. 165—166; Archiwum Akt Nowych, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (далі — AAN, PKWN) 1/95A, k. 348—350; Archiwum Ruchu Robotniczego, t. I, W., 1973, стор. 349—352, т. II, стор. 164—193, 194—235; A. Przygoński. Udział PPR i AL w powstaniu warszawskim, W., 1970; Z. Żalowski. Czterdziesty czwarty. Wydarzenia, obserwacje, refleksje, W., 1975; A. Skarżyński. Polityczne przyczyny powstania warszawskiego, W., 1964; А. Я. Манусевич. О Варшавском восстании 1944 г. — «Новая и новейшая история», 1970, № 3, стор. 113—125; А. Пшигонський. Варшавское восстание 1944 г. — «Советское славяноведение», 1970, № 3, стор. 26—39.

²⁰ Документы и материалы..., т. VIII, стор. 206—208.

²¹ „Demokratyczna Polska”, липень 1944 р., стор. 10; „Listy do Przyjaciół”, 31 січня 1944 р., стор. 4.

²² „Jedność i Czyn”, серпень 1944 р., стор. 2; „Listy do Członków i Sympatyków Organizacji Zjednoczenie Polskie”, 25 серпня 1944 р.

²³ AAN, PKWN, 1/95, k. 112.

²⁴ Public Record Office, London, War Ministry, 1944, CAB 65/47, арк. 22 (можливість користування матеріалами військового кабінету уряду Великобританії надав автору відомий польський історик В. Т. Ковальський, за що ми приносимо йому щирю подяку); Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta 1945, Washington, 1955, стор. 204—205, 211.

кого Союзу на настрої польського суспільства, намагалися будь-що забезпечити повернення своїх ставлеників до Польщі. Так, напередодні другого етапу переговорів У. Черчілль погрожував позбавити «польський Лондон» допомоги Великобританії, якщо той відмовиться продовжувати консультації у Москві²⁵.

Московські переговори ще раз показали класовий егоїзм польської буржуазії, її небажання визнати нове співвідношення політичних сил у країні.

Але час працював на нову владу. Польський комітет національного визволення почав здійснювати накреслену липневим Маніфестом програму. Діяльність ПКНВ зміцнила його становище у польському суспільстві, сприяла стабілізації життя в країні, консолідації всіх патріотичних сил Польщі у національному демократичному фронті. Своєю політикою Польський комітет національного визволення здобув повагу й авторитет широких народних мас, які розглядали його як «справжній уряд польського народу»²⁶. Зовсім іншим було ставлення трудящих до емігрантського уряду та його представництва в країні — Делегатури, зрадницька політика яких поставила Польщу під загрозу громадянської війни²⁷.

Дії польського емігрантського уряду дедалі більше розходилися з прагненнями і надіями народу. Якщо внутрішня політика Польського комітету національного визволення зумовила підтримане народом перетворення його на Тимчасовий уряд²⁸, то результатом діяльності «лондонців» були урядова криза, реорганізація кабінету С. Миколайчика і включення до нього представників найбільш реакційних кіл польської буржуазії.

В умовах близької остаточної перемоги над гітлерівською Німеччиною неконструктивний підхід польського емігрантського уряду до переговорів з силами національного демократичного фронту вимагав від КРН та ПКНВ вжиття негайних заходів, що забезпечили б народній Польщі належне місце на міжнародній арені під час розв'язання найважливіших питань повоєнного устрою світу.

З великих держав антигітлерівської коаліції лише СРСР привітав створення Польського комітету національного визволення й висловив готовність обмінятися з ним представниками (нота НКЗС СРСР від 1 серпня 1944 р.²⁹). 2 серпня 1944 р. Народний комісаріат закордонних справ СРСР повідомив перший уряд трудящих мас Польщі про створення представництва Радянського уряду при Польському комітеті національного визволення³⁰.

Після обміну представниками між Радянським урядом і ПКНВ (обов'язки представника останнього в СРСР з 14 серпня 1944 р. виконував С. Єндріховський³¹) місію Австралії в СРСР було повідомлено «про неможливість зберігати надалі за урядом Австралійського Сою-

²⁵ У. Черчілль. Вторая мировая война, т. VI. Триумф и трагедия, М., 1955, стор. 220, 223.

²⁶ AAN, PKWN, 1/12, к. 81.

²⁷ Там же, арк. 82.

²⁸ Див.: AAN, PKWN, 1/12. Przekształcenie PKWN w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej. 1944.

²⁹ Документы и материалы..., т. VIII, стор. 175.

³⁰ I. I. Kostiuszko. Polityka Związku Radzieckiego wobec Polski w latach 1943—1945.— 20 lat ludowego Wojska Polskiego. II sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwoleniczej narodu polskiego 1939—1945, W., 1967, стор. 494.

³¹ Див.: Документы и материалы..., т. VIII, стор. 191—193.

зу право захищати інтереси Польщі, оскільки це право взяв на себе представник Польського Комітету Національного Визволення»³².

Визнання Радянським Союзом ПКНВ відкривало перспективи дальшого зміцнення міжнародних позицій відроджуваної Польщі. Як слушно зазначив польський історик Р. Халяба, на той час це було «принциповою формою політичної допомоги» молодій народній владі Польщі³³.

Представництво ПКНВ у Москві виконувало важливі функції, пов'язані не лише з радянсько-польськими відносинами. Через нього як єдине офіційне представництво визволеної Польщі на міжнародній арені вирішували важливі питання й уряди інших країн антигітлерівської коаліції — Сполучених Штатів, Франції, Чехословаччини, Югославії, Норвегії та Голландії³⁴, а також Швеції, Туреччини, Італії.

Розвиток подій примусив навіть посольство США вести кореспонденцію з представництвом Польського комітету національного визволення³⁵. А Французький комітет національного визволення (ФКНВ) і ПКНВ навіть обмінялися представниками³⁶. Цьому передували переговори між представництвами обох країн у Москві про репатріацію громадян Франції з Польщі, на яких французька сторона висловила думку, що для успішного проведення репатріації бажана присутність у Польщі військового представника ФКНВ³⁷. Питання про встановлення дипломатичних відносин між Польщею і Францією було вирішено при значній допомозі уряду СРСР на радянсько-французьких переговорах у Москві (грудень 1944 р.)³⁸. У дипломатичному паспорті першого західного дипломата, який 26 грудня 1944 р. прибув до Польщі, було записано: «Майор Христіан Фуше, представник *de facto* Французької Республіки при Польському комітеті національного визволення»³⁹.

Та, хоч обмін представниками між ПКНВ і Францією відбувся *de facto*, а не *de jure*, він став першим кроком до офіційного визнання західними державами нової Польщі.

Югославія і Чехословаччина, зв'язані союзними відносинами й спільною антифашистською боротьбою з Радянським Союзом, тепло зустріли створення Польського комітету національного визволення. Так, Національний комітет визволення Югославії визнав ПКНВ «справжнім представництвом демократичної Польщі», а посол Чехословаччини в СРСР З. Фірлінгер привітав голову ПКНВ Е. Осубку-Моравського з

³² Документи и материалы..., т. VIII, стор. 203. Після ноти Радянського уряду від 25 квітня 1943 р. про рішення перервати дипломатичні відносини з польським емігрантським урядом (див.: Документи и материалы..., т. VII, стор. 356—357; функції захисту інтересів польського народу в СРСР тимчасово взяло на себе посольство Великобританії (див.: Документи и материалы..., т. VII, стор. 369—370), а з 18 травня 1943 р. (постійно) — місія Австралії (див.: Документи и материалы..., т. VII, стор. 378).

³³ Р. Халяба. Братская помощь СССР в создании и укреплении народной власти в Польше.— СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность, т. 2, М., 1978, стор. 179.

³⁴ AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych.

³⁵ Там же.

³⁶ Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów (далі — Sprawa polska...), W., 1965, стор. 566, 661.

³⁷ AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych; Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Документы и материалы, М., 1959, стор. 353; Oczym polskiego dyplomaty. Rozmowa ze Stefanem Jędrzychowskim.— „Polityka”, 10 березня 1979 р., стор. 14.

³⁸ Див.: Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 352—354, 358—359, 361, 373, 380—382; Oczym polskiego dyplomaty, стор. 14.

³⁹ Świadectwo dyplomaty. Rozmowa z Christianem Fouchet.— „Polityka”, 27 січня 1979 р., стор. 15.

початком визволення польських земель і висловив надію на створення радянсько-польсько-чехословацького союзу ⁴⁰.

Багато країн шукали контактів з новою Польщею. Зокрема, антифашистський уряд Італії, а також уряди Норвегії та Голландії виявили інтерес до роботи польської комісії по розслідуванню гітлерівських злочинів. Представник Італії при Радянському уряді П. Квароні запропонував звернутися до італійських військовополонених, які перебували на території Польщі, із закликом приєднуватися до польських партизанських загонів і сам написав текст звернення. Крім того, він просив, щоб ПКНВ взяв під свою опіку італійських громадян, які опинилися під час війни на польській землі. Уряд Швеції через свого посла в Москві С. Седерблума виявив інтерес до налагодження економічних зв'язків з Польщею ⁴¹.

Наведені факти дають підстави для висновку, що становлення й розвиток зовнішньополітичних зв'язків народної Польщі відбувалися завдяки величезній допомозі з боку Радянського Союзу. Відомий польський історик В. Т. Ковальський зазначив з цього приводу, що для зовнішньої політики Польщі Москва була справжнім вікном у світ ⁴².

На представництво ПКНВ у СРСР покладалася ще одна важлива ділянка роботи — через нього здійснювалося керівництво закордонними філіалами першого агентства преси народної Польщі «Польпрес», що також знаходилося у Москві.

«Польпрес» мав два відділи. Один з них видавав спеціальний бюлетень, а другий — так звана «закордонна редакція» — забезпечував щоденною політичною інформацією дипломатичні представництва ПКНВ і філіали «Польпресу» за кордоном, постачав їм книги, газети та інші матеріали ⁴³.

Кореспондентами «Польпресу» були головним чином польські емігранти, які підтримували програму ПКНВ ⁴⁴. На листопад 1944 р. відділення «Польпресу» існували в Нью-Йорку, Лондоні, Парижі, Римі, Стокгольмі, Стамбулі, Тегерані, Монтевідео. Вони поширювали правдиву інформацію про становище у Польщі, брали участь у підготовці репатріації польських громадян з інших країн тощо. Але найважливішим їх обов'язком було викриття зрадницької політики емігрантського уряду ⁴⁵.

Для того, щоб успішніше протистояти антинародній діяльності буржуазного лондонського уряду на міжнародній арені, ПКНВ 7 жовтня 1944 р. прийняв рішення про створення в Лондоні свого неофіційного представництва на чолі з С. Віляновським ⁴⁶. Неофіційний характер діяльності представництва ПКНВ у Лондоні зумовлювався тією обставиною, що Великобританія, як і Сполучені Штати, продовжувала визнавати польський емігрантський уряд, повернення якого до Польщі відповідало її планам відновлення старої буржуазно-поміщицької держави. Але, враховуючи політичну ситуацію, уряд Великобританії дозволив відкрити в Лондоні і представництво нової, народної Польщі ⁴⁷.

⁴⁰ Sprawa polska..., стор. 545, 565—566.

⁴¹ Див.: AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych.

⁴² Wł. T. Kowalski. Polityka zagraniczna RP. 1944—1947, W., 1971, стор. 10.

⁴³ AAN, PKWN, 1/13, k. 156; Ministerstwo Informacji i Propagandy, 176, k. 4, 9, 21.

⁴⁴ AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych; Związek Patriotów Polskich, 716, k. 117.

⁴⁵ AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych.

⁴⁶ Там же, AAN, PKWN, 1/10, k. 60.

⁴⁷ „Polska Niepodległa”, січень 1945 р., стор. 11.

Діяльність представництва була спрямована на консолідацію прогресивної частини польської еміграції у Великобританії на платформі національного демократичного фронту. При цьому велика увага приділялася як пропаганді практичних досягнень ПКНВ, обговоренню його програми відбудови країни, так і викриттю антинародної політики «лондонців»⁴⁸.

В деяких країнах функції неофіційних представництв ПКНВ певною мірою виконували демократичні організації польської еміграції (у Швеції — Спілка польських патріотів у Стокгольмі, у Франції — Польський комітет національного визволення у Франції). Наприклад, ПКНВ у Франції — «національне представництво еміграції, що стоїть на патріотичній та демократичній платформі» — щиро привітав створення уряду народної Польщі й визнав усі його розпорядження обов'язковими для поляків, які жили в цій країні⁴⁹. Діячі згаданої організації прагнули заручитися підтримкою прогресивних сил Франції у справі визнання народної Польщі. Багато зробила в цьому напрямку Комісія польсько-французьких відносин при ПКНВ у Франції (голова А. Длуський). Вона мала спеціальне видання «Service de documentation» («Служба інформації»), яке інформувало читачів про події в Польщі⁵⁰.

Авторитет першого уряду трудящих Польщі на міжнародній арені неухильно зростав. Цьому, зокрема, сприяв і зовнішньополітичний курс, що його проводила народна влада, курс, в основу якого було покладено дружбу і співробітництво з Радянським Союзом, активну боротьбу за мир та створення надійної системи безпеки на європейському континенті. Перші кроки народної Польщі на міжнародній арені засвідчили принципово новий характер її зовнішньої політики, основні риси та напрями якої закономірно впливали з корінних зрушень, що відбулися в країні під час війни.

Багато зробив для міжнародного визнання відновленої Польщі і ставлення до неї як до рівноправного учасника антигітлерівської коаліції СРСР. Постійна щира і безкорислива допомога країни Великого Жовтня народній владі у Польщі мала вирішальне значення для боротьби польського народу за право самому вирішувати свою долю. «Основна передумова, що визначає місце нашої країни у світі, — підкреслював Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек на ювілейному засіданні Сейму ПНР, присвяченому 30-річчю Польської Народної Республіки, — класовий та загальнонародний союз з Радянським Союзом. Він є міцною і надійною гарантією всіх життєвих інтересів Польщі, дає можливість їй відігравати важливу роль у гарантуванні міжнародної безпеки й миру, підвищує її авторитет. Ми можемо пишатися цим союзом, інтернаціональними узами, що об'єднують нас з великою Радянською державою, яка поклала початок ері соціалізму в сучасній історії людства і першою прокладає шлях до нового»⁵¹.

Становлення зовнішньої політики народної Польщі відбувалося в тяжких умовах воєнного часу, в процесі створення нового, справедливого суспільного ладу. Нині Польська Народна Республіка разом з іншими країнами соціалістичної співдружності активно бореться за мир, розрядку міжнародної напруженості та дальший соціальний прогрес.

⁴⁸ AAN, PKWN, nie opracowane materiały Resortu Spraw Zagranicznych.

⁴⁹ Grupy polskie Francuskiej Partii Komunistycznej podczas okupacji hitlerowskiej. Materiały programowe (VIII. 1941—VIII. 1944 r.).— Archiwum Ruchu Robotniczego, t. I, стор. 325, 336—338.

⁵⁰ K. Maj. Polskie Komitety Wyzwolenia Narodowego we Francji (luty 1944—lipiec 1945).— „Z pola walki”, 1974, № 2 (66), стор. 110.

⁵¹ Э. Герек. Избранные статьи и речи, М., 1975, стор. 275.

Замітки

Г. П. БЕНЬКО (Дніпропетровськ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ ПО ВІДБУДОВІ
СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ
НА УКРАЇНІ (1943—1950 рр.)**

Відбудова і розвиток середньої спеціальної школи на Україні в 1943—1950 рр. займають особливе місце в історії середньої спеціальної освіти в нашій країні. Завдяки братерській допомозі всіх народів Радянського Союзу і насамперед

великого російського народу трудящі республіки під керівництвом бойового загону КПРС — Компартії України протягом короткого історичного періоду відновили народне господарство, охорону здоров'я і культуру.

Програма відродження визволених від німецько-фашистських окупантів районів України була визначена постановою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» і рішеннями VI сесії Верховної Ради Української РСР (березень 1944 р.)¹ Відбудова і розвиток системи середньої спеціальної освіти на Україні в 1943—1950 рр. являла собою одну з її складових частин.

Робота по відновленню діяльності середніх спеціальних навчальних закладів у населених пунктах республіки починалася одразу ж після їх визволення. Так, колектив Кадіївського гірничого технікуму приступив до роботи на третій день після визволення міста, а 23 вересня 1943 р. було оголошено про початок набору учнів². 25 квітня 1944 р., через 15 днів після визволення міста, відновило свою діяльність Одеське художнє училище³. З дальшим визволенням території республіки кількість діючих спеціальних навчальних закладів весь час збільшувалася. Якщо на початку 1943 р. на визволеній території республіки працювало 8 технікумів, то на 1 грудня 1943 р. їх було вже 90, а наприкінці 1943/44 навчального року — 120⁴.

Багато технікумів і училищ починали свою роботу в дуже складних умовах, оскільки більшість їх приміщень було зруйновано. Так, у Сталінському металургійному технікумі заняття проходили у двох учілих

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 8-е изд., т. 6, М., 1971, стор. 65—104; Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт, Київ — Харків, 1944.

² ЦДАНГ СРСР, ф. 8706, оп. 1, спр. 166, арк. 18.

³ «Среднее специальное образование», 1977, № 7, стор. 26.

⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 3, К., 1975, стор. 288; Д. И. Павлов, Г. П. Захаревич. Среднее специальное образование в Украинской ССР, К., 1976, стор. 51.

кімнатах однієї із шкіл міста та ще двох кімнатах приватної квартири⁵. Навчання в Київському педагогічному технікумі відновилося в березні 1944 р. в приміщенні однієї із шкіл, де не було ні вікон, ні дверей, ні парового опалення⁶.

У зв'язку з цим відбудові приміщень навчальних закладів, обладнанню їх навчальних корпусів, майстерень партійні організації республіки надавали першорядного значення. 24 жовтня 1943 р. бюро Дніпропетровського, а 12 листопада 1943 р. бюро Сталінського обкомів Компартії України розглянули питання про надання приміщень для середніх спеціальних навчальних закладів. Постанови бюро зобов'язали різні установи й організації звільнити всі зайняті ними приміщення училищ і шкіл⁷. Такі ж заходи були вжиті Запорізьким і Київським обкомами Компартії України⁸.

Партійні органи постійно вишукували можливості забезпечення навчальних закладів необхідними приміщеннями під класи і майстерні. Так, враховуючи винятково важкі умови роботи Запорізького машинобудівного технікуму, обласний комітет КП(б)У запропонував передати технікуму будинок, у якому перебувала до цього військова частина⁹. Приміщення для занять і гуртожиток були виділені згідно з рішенням Чернівецького обкому Компартії України міському технікуму політосвіти¹⁰. Значну увагу налагодженню роботи середніх спеціальних навчальних закладів приділили Харківський та Дніпродзержинський міськкоми КП(б)У¹¹.

Партійні організації середніх спеціальних навчальних закладів налагоджували ділові стосунки з партійними організаціями підприємств і спільними зусиллями розв'язували питання відбудови і ремонту навчальних корпусів, майстерень, гуртожитків. У 1944—1945 рр., наприклад, у Харківському технікумі промислового транспорту було проведено ряд нарад за участю адміністрації і секретарів партійних організацій заводів «Червоний Жовтень» і «Світло шахтаря», на яких обговорювався хід ремонтно-відбудовних робіт. Допомога підприємств і активна участь усього колективу технікуму у проведенні цих робіт дали можливість до початку 1944/45 навчального року здати в експлуатацію навчальний корпус і гуртожиток¹². Згідно з рішенням Сталінського міськкому партії від 20 квітня 1945 р. Донбасводтрест достроково закінчив відбудову навчального корпусу металургійного технікуму¹³. Рутченківський і Сталінський коксохімічні заводи подали допомогу в ремонтно-відбудовних роботах Сталінському гірничому й будівельному технікумам, фельдшерсько-акушерській школі й технікуму політосвіти¹⁴.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 9396, оп. 7, спр. 42, арк. 183.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 1905, арк. 43.

⁷ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 2, арк. 17; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 388, арк. 98.

⁸ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 102, оп. 1, спр. 305, арк. 6; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 395, арк. 34.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 8080, оп. 1, спр. 2094, арк. 2.

¹⁰ ІІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 16, спр. 394, арк. 35.

¹¹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 564, арк. 271; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 1023, арк. 303; спр. 1024, арк. 86.

¹² Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 1142, оп. 1, спр. 2, арк. 7, 38.

¹³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 18, оп. 5, спр. 41, арк. 195.

¹⁴ Там же.

Велику допомогу у відновленні роботи середніх спеціальних навчальних закладів подали Українській РСР союзні республіки. З Москви, Свердловська, Тбілісі та інших міст Радянського Союзу надходили підручники, наочні посібники, різноманітне приладдя. Так, в обладнанні майстерень і лабораторій Київського будівельного технікуму суттєву допомогу подали москвичі¹⁵. Львівський шляхо-механічний технікум одержав велику кількість книжок, надісланих Саратовським автошляховим інститутом та Московським автошляховим технікумом¹⁶. Навчальні заклади Російської Федерації та Азербайджанської РСР виділили Харківському електромеханічному технікуму папір, зошити, гас, бавовняну тканину і 2 тис. підручників¹⁷.

Завдяки постійній турботі Комуністичної партії про відновлення системи середньої спеціальної освіти на Україні мережа технікумів і училищ у 1945 р. майже досягла довоєнного рівня. На початку 1945/46 навчального року в республіці працювало 532 середні спеціальні навчальні заклади¹⁸. У 1940/41 навчальному році їх налічувалося 693. Деяке скорочення кількості середніх спеціальних навчальних закладів сталося за рахунок ліквідації шкіл медичних сестер з дворічним строком навчання, яких перед початком Великої Вітчизняної війни було 120¹⁹.

Партійні організації республіки, спираючись на зростаючі матеріальні можливості у роки четвертої п'ятирічки, значно активізували роботу по зміцненню навчально-матеріальної бази технікумів і училищ. Але повністю потреби середніх спеціальних навчальних закладів у корпусах для навчання все ще не були забезпечені. Так, на кінець 1945/46 навчального року з 47 промислових технікумів республіканського підпорядкування власні приміщення мали 29, із 129 сільсько-господарських — 123, із 128 педагогічних, мистецтва й політосвіти — 110²⁰. У зв'язку з цим на 1946/47 навчальний рік державою було виділено 12,5 млн. крб. на ремонт і обладнання їх приміщень²¹.

Обкоми, міськкоми і райкоми партії розробили заходи, спрямовані на зміцнення навчально-матеріальної бази, конкретно по кожному навчальному закладу. Так, 12 серпня 1948 р. бюро Дніпропетровського обкому Компартії України, проаналізувавши стан забезпечення технікумів області приміщеннями, обладнанням для лабораторій, кабінетів і майстерень, зобов'язало підприємства, які шефствували над тим чи іншим технікумом чи училищем, допомогти їм інструментами, в ремонті лабораторій і кабінетів²². Виконуючи постанову бюро обкому, партійні організації технікумів також посилили увагу до проведення ремонтних робіт. За ініціативою комуністів і комсомольців Дніпропетровського технікуму залізничного транспорту, наприклад, було створено учнівські ремонтні бригади. Учні своїми силами відремонтували аудиторії, читальний зал, ряд кабінетів. Між бригадами розгорнулося змагання за кращу якість роботи²³. Активну участь у розширенні й

¹⁵ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 2199, оп. 1, спр. 1, арк. 18, 20, 25.

¹⁶ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 8, спр. 444, арк. 75, 76.

¹⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 8080, оп. 1, спр. 2081, арк. 8.

¹⁸ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР, К., 1973, стор. 149.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 16, спр. 936, арк. 11, 12.

²⁰ Там же, оп. 32, спр. 267, арк. 16, 17.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 14, арк. 174.

²² Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 7, спр. 65, арк. 112.

²³ Там же, спр. 428, арк. 32.

зміцненні навчально-матеріальної бази технікумів і училищ взяли, зокрема, учні й викладачі Одеси. Партійні й комсомольські організації очолили відбудовні й ремонтні роботи. На будівельних об'єктах створювалися комсомольські штаби²⁴.

З року в рік розширювалася допомога середнім спеціальним навчальним закладам з боку підприємств і установ. Завдяки цьому було добре обладнано лабораторії і кабінети Дніпропетровського індустріального, Артемівського кераміко-механічного, Нікопольського металургійного, Київського геологорозвідувального та будівельного технікумів²⁵.

Поряд із збільшенням кількості середніх спеціальних навчальних закладів здійснювалося упорядкування їх мережі, спеціалізація приводилася у відповідність з потребами народного господарства і культури.

Багато було зроблено для відбудови і розвитку середніх спеціальних навчальних закладів у західноукраїнських областях. Протягом 1945—1950 рр. було відкрито Мукачівське, Хустське, Ужгородське, Бориславське і Бродівське педагогічні училища²⁶. Значно зросла за цей період і мережа технічних, сільськогосподарських та медичних середніх спеціальних навчальних закладів. У 1950/51 навчальному році в західних областях УРСР налічувалося 114 технікумів і училищ проти 82 у 1945/46 р.²⁷

Мережа середніх спеціальних навчальних закладів у республіці розширювалася за рахунок тих технікумів і училищ, профіль підготовки спеціалістів у яких був тісно пов'язаний із завданнями відбудовного періоду, з роботою у провідних галузях народного господарства і розвитком культури. Значно збільшилася, зокрема, кількість середніх технічних навчальних закладів. Величезний обсяг будівельних робіт забезпечувала кадрами мережа будівельних технікумів. У 1949/50 навчальному році на Україні працювало вже 147 технікумів промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку²⁸. Кількість педучилищ зросла до 82 проти 77 у 1945/46 навчальному році²⁹. Всього на Україні в 1950/51 навчальному році працювало 584 середні спеціальні навчальні заклади, тобто за 7 років розвитку народного господарства їх кількість зросла в 6,5 раза. Це дало можливість охопити середньою спеціальною освітою 227,8 тис. чол., або на 31,6 тис. чол. більше, ніж у 1940/41 навчальному році³⁰.

Отже, за роки відбудовного періоду середня спеціальна школа Української РСР — складова і невід'ємна частина радянської системи підготовки кадрів, народної освіти і економіки — зробила важливий крок у своєму розвитку, внесла вагомий вклад у справу відбудови народного господарства республіки.

²⁴ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 87, спр. 83, арк. 67.

²⁵ ЦДАНГ СРСР, ф. 8875, оп. 47, спр. 597, арк. 5; ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 2261, арк. 2; спр. 2295, арк. 6.

²⁶ Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР, К., 1967, стор. 276.

²⁷ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР, стор. 170; ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 2512, арк. 51.

²⁸ Г. М. Кравченко, В. І. Герасименко. Робота Комуністичної партії по відбудові і дальшому розвитку технічних навчальних закладів республіки в роки четвертої п'ятирічки. — Наукові праці з історії КПРС, вип. 79, К., 1975, стор. 55.

²⁹ Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР, стор. 176, 275.

³⁰ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР, стор. 149.

С. В. КУШИНСЬКА (Київ)

**РУХ СОЛІДАРНОСТІ ТРУДЯЩИХ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
З ПОВСТАЛИМИ ГІРНИКАМИ АСТУРІЇ
(1934 р.)**

На початку 30-років Іспанія була аграрно-індустріальною країною із значними залишками феодалізму. Світова економічна криза, що почалася в 1929 р., призвела до погіршення її економічного становища: значно зменшилося промисло-

ве і сільськогосподарське виробництво, ціни на предмети першої необхідності зростали, а реальна заробітна плата іспанських трудящих різко впала. Величезних розмірів набуло безробіття. Згідно з офіційними даними, на початку 1934 р. загальна кількість безробітних в Іспанії досягла 666 628 чол.¹ Аналогічна картина спостерігалася й у сільському господарстві.

Монархічний режим, що захищав інтереси поміщицької аристократії та фінансової олігархії, тримався за допомогою військової диктатури. Засилля реакції, яке, неухильно зростаючи, викликало глибоке обурення народних мас Іспанії, вилилося врешті-решт у могутню хвилю страйків, демонстрацій і селянських виступів. Перед країною постали завдання буржуазно-демократичної революції: ліквідація монархії та встановлення республіки, демократизація суспільно-політичного життя, здійснення аграрної реформи та ін., в яких були заінтересовані іспанські трудящі. Очолити боротьбу широких народних мас у країні міг тільки робітничий клас, керований Комуністичною партією Іспанії. Однак у той час більша частина іспанського пролетаріату йшла за соціалістами і анархо-синдикалістами, які вважали, що гегемоном революційного руху може бути тільки буржуазія, оскільки в Іспанії ще нібито не розв'язані завдання буржуазно-демократичної революції². Тому мета республіканської буржуазії, яка боялася революційних дій народу, зводилася до того, щоб захопити владу в країні та ослабити рух народних мас.

У квітні 1931 р. під тиском масових політичних виступів трудящих в Іспанії відбулися муніципальні вибори, під час яких 70% виборців проголосувало за республіканський блок. Король був змушений залишити країну, а до влади прийшов уряд з представників буржуазних партій і соціалістів. Згідно з конституцією 1931 р. Іспанія проголошувалася «демократичною республікою усіх класів», з однопалатним парламентом — кортесами. Було декларовано демократичні свободи, церкву відокремлено від держави³.

Проте становище народних мас не поліпшилося. Командні висоти в економіці країни належали, як і раніше, експлуататорським класам. Реакція почала скасовувати ті нечисленні реформи, які були проведені нею після встановлення республіки. Найменший вибух невдоволення з боку трудящих жорстоко придушувався.

Наступ реакції спричинив загострення політичного становища в країні. Народні маси вимагали дальшого розвитку революції. Організовані робітниками страйки нерідко супроводжувалися вуличними боями. Селяни захоплювали поміщицькі землі, худобу, сільськогосподарський реманент, створювали на селах селянські комітети. Серед трудящих зростав вплив Комуністичної партії Іспанії (КПІ). Комуністи активно

¹ Е. М. Тепер. Пламя над Овьедо, М., 1969, стор. 27.

² Б. М. Лейбзон, К. К. Шириня. Поворот в политике Коминтерна, М., 1975, стор. 80—81.

³ Испания 1918—1972. Исторический очерк, М., 1975, стор. 56—66.

боролися за пролетарську єдність, за союз робітничого класу і селянства. Вийшовши в 1931 р. з підпілля, КПІ зміцнювала свої лави⁴.

Налякані могутнім розмахом народної боротьби і рішучістю трудящих перетнути шлях фашизму, реакційні сили перейшли в наступ. Вони вирішили прискорити встановлення в країні фашистської диктатури. З цією метою у жовтні 1934 р. до складу уряду було введено трьох представників з профашистської організації Іспанська конфедерація автономних правих (СЕДА), що об'єднувала клерикально-поміщицькі партії і організації⁵.

У відповідь на цю провокацію реакції в країні вибухнув загальний політичний страйк, який в окремих місцях, зокрема Мадрид, Каталонії та Країні басків, переріс у збройні повстання.

Найрішучіша сутичка з силами контрреволюції відбулася в Астурії — основному гірничо-промисловому районі Іспанії, де озброєні загони гірників захопили владу в свої руки, створили єдиний фронт з участю комуністів, соціалістів і анархістів. На місцях виникали революційні комітети. Робітники організували 20-тисячну армію.

Щоб придушити повстання, уряд кинув проти робітників і селян іноземний легіон і марокканські частини. Астурійський пролетаріат чинив героїчний опір, але через відсутність єдиного революційного керівництва в країні, розкол робітничого класу в масштабі країни, відсутність чіткої програми і необхідної організованості антифашистське повстання гірників зазнало поразки. Почалися жорстокі репресії. Вся провінція Астурія була оголошена на воєнному становищі. Згідно з офіційними даними, під суд військового трибуналу було передано 7347 чол., понад 60 тис. чол. було заарештовано⁶.

Незважаючи на поразку, жовтневі бої в Іспанії (1934 р.) мали велике значення для дальшого розвитку революційної боротьби в країні, а також показали, що для здобуття перемоги над фашизмом необхідна насамперед єдність усіх антифашистських сил. «Ми не повинні забувати, — відзначав тодішній генеральний секретар ЦК КПІ Хосе Діас, — що там (в Астурії) наші брати, наші герої билися разом і тому перемогли»⁷.

Героїчна боротьба гірників Астурії проти фашизму в Іспанії знайшла широкий відгук серед трудящих і прогресивної громадськості в усьому світі. В авангарді руху солідарності з іспанськими патріотами йшли комуністи. 10 жовтня 1934 р. Комінтерн звернувся до всіх трудящих світу і керівництва Соцінтерну із закликом розгорнути боротьбу проти спроб міжнародної реакції подати правлячим колам Іспанії економічну і політичну допомогу і негайно розпочати широку кампанію на підтримку жертв фашистського терору в Іспанії⁸. Виконком Комуністичного Інтернаціоналу запропонував керівникам Соцінтерну почати спільні дії щодо подання матеріальної допомоги і моральної підтримки іспанському пролетаріатові, гірникам Астурії в їх революційній боротьбі. У зверненні підкреслювалося, що події, які відбуваються в Іспанії, «вимагають прийняття рішення якомога швидше»⁹.

⁴ Долорес Ибаррури. Единственный путь, М., 1962, стор. 200—203.

⁵ Война и революция в Испании 1936—1939, т. I, М., 1968, стор. 43—44.

⁶ Из истории международной пролетарской солидарности. Сборник V, М., 1961, стор. 241; «МОПР за работой», 1934, № 11, стор. 4.

⁷ Хосе Гарсиа. Испанский народ в борьбе за свободу и демократию, против фашизма (1931—1939 гг.), М., 1956, стор. 68.

⁸ Е. М. Тепер. Назв. праця, стор. 120—121.

⁹ «Бюллетень Исполкома Коминтерна молодежи», 1934, № 17, стор. 18—19.

Прогресивна громадськість світу і насамперед Радянського Союзу негайно відгукнулася на події в Іспанії. 28 листопада 1934 р. в «Правде» та інших газетах було опубліковано звернення Іспанської секції МОДР «До трудящих, які переможно будують соціалізм в СРСР». У ньому, зокрема, зазначалося: «Іспанська секція МОДР звернулася до трудящих усього світу і звертається нині особливо до вас, щоб ви закликали трудящі маси до революційної пролетарської солідарності, до подання дійової допомоги жертвам іспанської буржуазії»¹⁰.

Звернення Іспанської секції МОДР глибоко схвилювало народи Радянського Союзу, в тому числі й трудящих УРСР. Зокрема, у Хмельницькій, Вінницькій та Одеській областях вивчення звернення супроводжувалося проведенням бесід про події в Іспанії, про значення подання допомоги іспанським пролетарям¹¹. Вінницький обком Компартії України звернувся до всіх райкомів партії області з листом, в якому зобов'язав їх забезпечити через МОДР широку популяризацію звернення Іспанської секції МОДР¹².

Одним з яскравих свідчень братерської солідарності трудящих мас України з повсталими гірниками Астурії були грошові надходження у фонд допомоги їм та їхнім сім'ям. Зокрема, під час проведення загальноміських зборів модрівської організації м. Кам'янця-Подільського (на той час Вінницької області) з участю партійних, профспілкових і комсомольських організацій міста обговорювалося питання про подання матеріальної допомоги жертвам фашизму в Іспанії¹³. «Для надходження коштів у фонд допомоги жертвам іспанського фашизму,— зазначалося у спільному зверненні райпрофради і районного комітету МОДР Кам'янця-Подільського району до всіх профкомів, завкомів, місцевкомів та модрівських осередків підприємств району,— необхідно організувати інтернаціональні суботники або денні відрахування від місячної заробітної плати, стипендії»¹⁴.

У постанові об'єднаного засідання президії Харківської обласної ради професійних спілок і обкому МОДР, прийнятій 2 грудня 1934 р., пропонувалося всім райкомам і міськкомам, а також усім районним уповноваженим м. Харкова і області організувати на підприємствах, в установах, колгоспах, радгоспах і учбових закладах під час обідніх перерв або після роботи мітинги і збори. Крім того, рекомендувалося провести вечори інтернаціональної солідарності і створити спеціальний фонд допомоги жертвам фашистського терору в Іспанії¹⁵.

Під час зборів і мітингів трудящі Радянської України, як і всього Союзу РСР, висловлювали тверду впевненість у тому, що поразка іспанського пролетаріату — явище тимчасове. У прийнятих резолюціях та рішеннях вони закликали своїх братів по класу продовжувати боротьбу за встановлення в Іспанії диктатури пролетаріату. «Тисячі кращих синів робітничого класу і трудящого селянства,— зазначалося, зокрема, в цих документах,— загинули у нерівному бою. Десятки тисяч політв'язнів знемагають у застінках фашистських бастій Іспанії, де їх щоденно катують. Героїчне повстання пролетарів і трудящих селян

¹⁰ «Правда», 28 листопада 1934 р.

¹¹ Хмельницький обласний державний архів (далі — ХмОДА), ф. Р-1508, оп. 1, спр. 39, арк. 10, 15, 16.

¹² ХмОДА, ф. Р-9086, оп. 1, спр. 3, арк. 45.

¹³ ХмОДА, ф. Р-1508, оп. 1, спр. 39, арк. 15.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Харківський обласний державний архів (далі — ХОДА), ф. Р-1606, оп. 1, спр. 191, арк. 46.

Іспанії зазнало поразки, але воно не переможене. Пролетарська революція в Іспанії живе»¹⁶. Такі збори відбулися, зокрема, на київських підприємствах «Укркабель», «Ленінська кузня»¹⁷, «Більшовик»¹⁸, харківських — електромеханічному, «Серп і молот»¹⁹, Роменському механічному заводі²⁰ та багатьох інших. Водночас повсюди проводилося збирання коштів у фонд допомоги іспанським гірникам. Зокрема, робітники та інженерно-технічні працівники київського заводу «Укркабель»²¹, студенти та співробітники Конотопського педагогічного технікуму²² відрахували 1% від місячного заробітка і стипендій, а робітники Чернігівської пекарні і Липовецького цукрозаводу — $\frac{1}{2}$ денного заробітку²³. Збір коштів проводився у Харкові — на 223 підприємствах та установах міста, Одесі — на 60, Вінниці — на 37, Чернігові — на 34²⁴. За короткий період лише у Вінницькій області було зібрано і переведено на поточний рахунок ЦК МОДР УРСР 3715 крб.²⁵, а в містах Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Жмеринка, Шепетівка, Проскурів і Бердичів — 3096 крб.²⁶ Загалом народи Союзу РСР зібрали і передали до фонду «Червоної допомоги» іспанським пролетарям понад 3 млн. крб.²⁷, з них близько 300 тис. крб. внесли трудящі Радянської України²⁸.

Висловлюючи гнів і обурення з приводу звірячої розправи реакціонерів над повсталими гірниками Астурії, подаючи їм значну матеріальну допомогу, трудящі Країни Рад підтримували водночас бойовий дух політ'язнів, зміцнювали їх віру у світле майбутнє. З цією метою багато модрівських організацій України брали шефство над іспанськими політ'язнями — учасниками жовтневих подій в Іспанії. Як свідчать документи, трудящі Дніпропетровської, Одеської та Донецької областей шефствували над політ'язнями, що знемагали у тюрмах Барселони²⁹, надсилали їм листи, в яких висловлювали своє захоплення їх мужністю і відвагою, розповідали про щасливе життя на радянській землі та ін. У відповідь трудящі Радянської України одержували десятки і сотні листів з Іспанії, в яких висловлювалася повага і любов до єдиної в світі соціалістичної країни.

З метою поліпшення листування трудящих Радянської України з іспанськими політ'язнями Всеукраїнський ЦК МОДР опублікував 8 серпня 1935 р. звернення «До шефів політ'язнів тюрем Іспанії. До всіх обласних комітетів МОДР». У ньому повідомлялося, що іспанська секція «Червоної допомоги» звернулася до ЦК МОДР СРСР з проханням активізувати листування з політ'язнями, підкреслюючи його велике значення³⁰. Звернення Всеукраїнського ЦК МОДР значною мірою сприяло поживленню листування між трудящими республіки та іспан-

¹⁶ Там же, арк. 45.

¹⁷ «Комуніст», 2 грудня 1934.

¹⁸ «Пролетарская правда», 2 грудня 1934 р.

¹⁹ «Комуніст», 2 грудня 1934 р.

²⁰ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 28, арк. 284.

²¹ Там же, оп. спр. 30, арк. 326.

²² «Комуна», 5 грудня 1934 р.

²³ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 30, арк. 101; спр. 43, арк. 46.

²⁴ Там же, спр. 27, арк. 421.

²⁵ ХмОДА, ф. Р-3086, оп. 1, спр. 3, арк. 47.

²⁶ Підраховано автором згідно з даними ХмОДА, ф. Р-3085, оп. 1, спр. 3, арк. 47—48.

²⁷ Е. Шевелева. На что расходуются средства, собираемые МОПР, М., 1936, стор. 8.

²⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 91, арк. 631.

²⁹ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 27, арк. 300—301.

³⁰ Там же, оп. 2, спр. 43, арк. 27.

ськими політв'язнями. В одному з листів, надісланих політв'язнями з тюрми у Валенсії, висловлювалася глибока вдячність радянському народові за матеріальну допомогу і моральну підтримку. В листі говорилося, зокрема, що правлячі кола Іспанії проводять в країні жорсткий терор, тримають тисячі пролетарів у тюрмах, переслідують їх сім'ї з тим, щоб примусити робітників капітулювати. Однак це їм не вдається зробити, висловлювали впевненість автори листа, оскільки іспанських борців проти фашизму надихає солідарність всього міжнародного пролетаріату і насамперед солідарність трудящих СРСР³¹.

Таким чином, братерська допомога українського народу, як і всіх народів нашої багатонаціональної Країни Рад, зміцнювала міжнародну пролетарську солідарність трудящих в їхній боротьбі за мир, проти фашизму і війни.

³¹ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 25, арк. 66.

Г. М. БОЖИЧ (Київ)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ
І ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ
КОНТРОЛЬНИХ КОМІСІЙ
НА УКРАЇНІ (1921—1925 рр.)**

В усій багатогранній діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу партійний контроль виступає як важлива складова частина її політичного керівництва.

Питання створення і діяльності ЦКК РКП(б) знайшли певне висвітлення в історико-партійній літературі, зокрема в монографічних працях С. Н. Іконнікова, А. В. Краснова, І. Г. Рябцева, А. Ф. Юденкова, К. В. Гусева¹. В цих працях ЦКК та її місцеві органи розглядаються в плані здійснення партійно-державного контролю по удосконаленню радянського апарату. У книжці І. М. Москаленко² аналізується ряд важливих положень В. І. Леніна про створення ЦКК, її роль в боротьбі партії проти антипартійних груповань. В певній мірі ці питання знайшли висвітлення в працях українських істориків, зокрема в монографії В. П. Горшкова³.

Однак в цих та інших працях початковий період організації і діяльності ЦКК та її місцевих органів висвітлено недостатньо. У даній публікації зроблена спроба показати створення і діяльність контрольних комісій на Україні в 1921—1925 роках.

Об'єктивна потреба у створенні цілісної системи органів партійного контролю була викликана історичними умовами, в яких працювала партія в перехідний період від капіталізму до соціалізму, а саме: наявністю багатокладності в економіці країни, введенням непу, що супроводжувалося деяким пожвавленням буржуазної ідеології і психології, загостренням класової боротьби. Все це позначилось і на внутрі-

¹ С. Н. Иконников. Создание и деятельность органов ЦКК-РКИ в 1923—1934 гг., М., 1976; А. В. Краснов. ЦКК—РКИ в борьбе за социализм (1923—1934 гг.), Иркутск, 1973; Ленинская система партийно-государственного контроля и его роль в строительстве социализма (1917—1932 гг.) (под редакцией А. Ф. Юденкова, К. В. Гусева, И. Г. Рябцева), М., 1965.

² И. М. Москаленко. ЦКК в борьбе за единство и чистоту партийных рядов, М., 1973.

³ В. П. Горшков. Здійснення ленінських принципів партійного будівництва на Україні (1921—1925 рр.), К., 1973.

партійному житті. За роки громадянської війни та іноземної інтервенції помітно змінився склад РКП(б), відбулося деяке зменшення представників робітничого класу і збільшення вихідців з непролетарських верств населення. Останні до X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.) становили 58,7% від загальної кількості комуністів, в КП(б)У — 51,6%⁴. Крім того, у складі РКП(б) було близько 7% вихідців з інших партій, в КП(б)У — 18,6%, а в окремих організаціях, наприклад Чернігівській і Одеській — 30 і більше процентів⁵. Це певною мірою послабило ідейну монолітність партійних рядів. Вихідці з непролетарських верств та інших партій внесли в партійні ряди елементи дрібнобуржуазних поглядів і психології, політичної нестійкості і коливання, що сприяло активізації антипартійних угруповань.

Успішне виконання завдань відбудовного періоду вимагало від партії посиленої уваги до питань ідейно-політичної єдності партійних рядів. В цих умовах В. І. Ленін висунув ідею про створення постійно діючих органів партійного контролю. Були створені Центральна Контрольна Комісія та її органи на місцях. В основу їх будівництва і діяльності були покладені ленінські організаційні принципи і норми внутріпартійного життя. За задумом В. І. Леніна ЦКК мала стати «...справжнім органом партійної і пролетарської совісті»⁶.

Обґрунтувавши необхідність створення в системі керівних органів партії контрольних комісій, В. І. Ленін розробив і визначив їх основні завдання і функції. Це — здійснення контролю за суворим дотриманням всіма комуністами Програми і Статуту партії; турбота про зміцнення єдності і авторитету партії; боротьба з усіма нездоровими явищами в її рядах. Ці завдання визначили основні напрями всієї діяльності ЦКК, її найважливіші функції (контроль за діяльністю організацій по виконанню партійних рішень і подання допомоги їм в цьому; виховання у комуністів відповідальності за виконання статутних обов'язків, очищення партійних рядів від елементів, недостойних звання комуніста).

Визначаючи основні принципи побудови і якісний склад партійних контрольних комісій, В. І. Ленін відзначав, що члени ЦКК повинні скласти згуртовану групу, яка забезпечить партійний контроль до всіх без винятку партійних органів, до всіх осіб незважаючи на їх посади⁷. Володимир Ілліч підкреслював, що контрольна комісія повинна будуватися так, щоб не було «...ні найменшого сумісництва у членів ЦКК ні з яким наркоматом, ні з яким окремим відомством і ні з яким органом Радянської влади...»⁸.

Організаційна самостійність ЦКК в партії забезпечувалась тим, що вона обиралась і звітувала тільки перед з'їздом партії і загальнопартійною конференцією. Все це дозволяло їй надавати значну допомогу Центральному Комітетові і місцевим партійним комітетам у здійсненні партійної лінії, у зміцненні єдності і згуртованості комуністів в боротьбі проти антиленінських угруповань. Ці ленінські положення про контрольні комісії лягли в основу рішень IX Всеросійської партконференції (вересень 1920 р.), X і наступних з'їздів партії щодо керівництва робо-

⁴ Всероссийская перепись членов РКП(б) 1922. Вып. 4, М., 1922, стор. 37; Справочник Контрольных Комиссий РКП и органов РКП, М., 1923, стор. 7.

⁵ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 4, М., 1970, стор. 17; «Известия ЦК КП(б)У», 1922, № 11, стор. 5.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 375.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 367.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 190.

тою цих органів. За рішенням IX партконференції була створена Центральна Контрольна Комісія у складі семи чоловік⁹.

Згідно з рішенням IX партконференції на місцях створювались контрольні комісії. Так, на V Всеукраїнській конференції КП(б)У (листопад 1920 р.) була обрана ЦКК КП(б)У у складі шести чоловік¹⁰, а пізніше були створені губернські контрольні комісії (ГКК). Першою була створена у грудні 1920 р. Одеська ГКК¹¹.

Остаточного питання про створення контрольних комісій було вирішене X з'їздом партії (березень 1921 р.). В резолюції з'їзду «Про контрольні комісії» вказувалося, що вони «...організуються в центрі, областях і губерніях шляхом виборів на з'їзді, обласних і губернських конференціях... і складають звіт перед відповідними конференціями і з'їздом»¹². В документах з'їзду визначався кількісний склад ЦКК, а також партстаж її членів (для членів і кандидатів ЦКК — не менше 10 років, для обласних КК — не менше 5 років, для губернських — з Лютевої революції 1917 р.)¹³.

Керуючись рішеннями X з'їзду партії, VI конференція КП(б)У (грудень 1921 р.) обрала ЦКК у складі 7 чол., звернула особливу увагу на зміцнення КК на місцях¹⁴.

Уся наступна діяльність партії була спрямована на удосконалення структури, поглиблення і розширення функцій контрольних органів. Так, на початок 1923 р. на Україні функціонували ЦКК КП(б)У, 9 губернських КК і уповноважені ГКК в 103 повітових парторганізаціях¹⁵. На VII конференції КП(б)У (квітень 1923 р.) було обрано ЦКК у складі 18 чол., на VIII конференції КП(б)У (травень 1924 р.) — 65 чол., з них 9 чол. мали партстаж до 1905 р., 36 — до жовтня 1917 р., решта — з жовтня 1917 р.¹⁶. У досліджуваний період кількісний склад ЦКК збільшився з 5 до 69 членів¹⁷, що сприяло посиленню її впливу на внутріпартійне життя, розвитку лєнінського принципу колективного керівництва.

Дійовим заходом у розвитку колективних начал в роботі ЦКК була участь її членів в обговорюванні важливих питань внутріпартійного життя на засіданнях об'єднаних пленумів ЦК і ЦКК, Політбюро ЦК і Президії ЦКК, розширених пленумів ЦК, на яких вони виступали з промовами і з доповідями з актуальних партійно-державних питань. Це дозволяло їм бути у курсі загальнопартійного життя, а також позитивно впливати на роботу місцевих партійних комітетів, забезпечувати цілеспрямовану роботу всіх ланок партії.

На розширеному жовтневому (1923 р.) Пленумі ЦК КП(б)У, наприклад, брали участь 28 членів і кандидатів в члени ЦК, серед яких було 11 членів ЦКК КП(б)У. На Пленумі обговорювались внутріпартійні питання: про партдисципліну, мораль, етику комуністів, про ставлення до безпартійних. В резолюції Пленуму було чітко визначено завдання ЦКК та місцевих КК щодо забезпечення виконання партійних рішень¹⁸.

Перший об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК КП(б)У у грудні 1925 р. роз-

⁹ КІПРС в резолюціях..., т. I, стор. 479.

¹⁰ Бюллетень V Всеукраїнської конференції КП(б)У, X, 1920, № 4, стор. 12.

¹¹ В. П. Горшков. Назв. праця, стор. 110.

¹² КІПРС в резолюціях..., т. I, стор. 500—501.

¹³ Там же, стор. 500.

¹⁴ Бюллетень VI Всеукраїнської конференції КП(б)У, X, 1921, № 4, стор. 184.

¹⁵ В. П. Горшков. Назв. праця, стор. 111—112.

¹⁶ Бюллетень VII Всеукраїнської конференції КП(б)У, X, 1923, № 2, стор. 74—75; *Ітоги работы ЦКК и Рабкрима на Украине за 1924—1925 гг.*, X, 1925, стор. 2.

¹⁷ В. П. Горшков. Назв. праця, стор. 115.

¹⁸ Там же, стор. 114.

глянув ряд питань партійного і загальнодержавного значення, обрав Політбюро, Оргбюро, Президію ЦКК¹⁹.

Значну роль ЦКК відіграла у налагодженні зв'язків з партійними масами шляхом виїздів на місця. Це дозволяло членам контрольних органів вивчати стан справ, контролювати виконання партійних рішень, подавати практичну допомогу парткомам. Тільки з березня по вересень 1922 р. члени ЦКК КП(б)У разом з членами Харківського губкому, наприклад, побували в 45 парторганізаціях. В період між VII і VIII партконференціями КП(б)У (квітень 1923 р. — травень 1924 р.) члени ЦКК обстежили роботу 24 округів, 28 районів та парторганізацій²⁰.

Велику допомогу членам ЦКК на місцях подавали партзасідателі, які обирались згідно з рішенням XIII з'їзду партії (травень 1924 р.) на загальних зборах виробничих партосередків з числа членів партії — робітників від верстата. Партзасідателі брали активну участь при розгляді справ комуністів на засіданнях КК з правом ухвального голосу. Так, Харківська ГКК з січня 1924 р. по червень 1925 р. за участю партзасідателів провела 113 засідань, Київська — 20²¹. Будучи поінформованими через партзасідателів про стан справ у партосередках, члени ЦКК вживали заходів по усуненню недоліків і зміцненню низових ланок партії.

Важливою формою зв'язків членів ЦКК з партійною масою була також їх періодична інформація про свою роботу на губернських, окружних партконференціях. Це дозволяло ЦКК не тільки поліпшувати свою роботу, а й подавати парторганізаціям на місцях допомогу, ліквідовувати недоліки в їх повсякденній роботі. У 1924 р. такі інформаційні повідомлення були зроблені членами ЦКК на всіх губернських і 7 окружних партконференціях, а напередодні IX з'їзду КП(б)У — на всіх окружних і вперше на 75 районних, а також на більшості сільських партконференціях²². Ці форми активної участі ЦКК у роботі керівного центру партії, а також в низових парторганізаціях значно підвищував її авторитет при здійсненні своїх конкретних функцій в партійних і державних установах.

Провідну роль відіграла ЦКК у боротьбі з троцькізмом, який у 1923—1924 роки свою діяльність спрямував головним чином проти ленінських організаційних принципів, єдності партії, проти вчення про партію. Особливо важливу роль у викритті меншовицької суті троцькістських виступів відіграли об'єднані пленуми ЦК і ЦКК; спільні засідання Політбюро ЦК і Президії ЦКК; розширені пленуми губкомів і контрольних комісій; розширені засідання парткомітетів; партконференції, партактиви. Так, на об'єднаному жовтневому (1923 р.) Пленумі ЦК і ЦКК РКП(б) Центральна Контрольна Комісія зайняла рішучу позицію щодо меншовицьких поглядів.

Все це сприяло виробленню конкретних заходів по зміцненню єдності партії. Керуючись рішеннями жовтневого Пленуму, об'єднане засідання Політбюро ЦКК і Президія ЦКК КП(б)У у грудні 1923 р. прийняли резолюцію «Про партбудівництво»²³, в якій була дана принципова оцінка демагогічним виступам проти партапарату і старих більшовицьких кадрів.

¹⁹ Там же, стор. 115.

²⁰ «Знамя коммунизма», 1924, № 4, стор. 7.

²¹ Итоги работы партколлегии, I. 1924—VI. 1925, X., 1925, стор. 43.

²² Отчет ЦКК КП(б)У и РКК УССР за октябрь—декабрь 1924 г., X., 1925, стор. 90.

²³ П. Бачинський, О. Бородин. Борьба КП Украины против троцкизма: за единство рядов партии (1918—1927 гг.), К., 1968, стор. 87.

Беручи активну участь в роботі розширених пленумів губкомів, члени ЦКК відстоювали лінію партії, закликали комуністів розгорнути широку критику опозиційної платформи, що знаходило втілення в рішеннях цих пленумів, зборів, активів та ін. Так, партактив Старобільської міської організації від 18 грудня 1923 р. засудив фракційні дії опозиції зазначивши, що «...виступ Троцького є політичною помилкою. Актив визнав, що поворот, який відбувається в партії в бік робітничої демократії в формулюванні ЦК і ЦКК є своєчасним»²⁴.

Резолюції розширених пленумів, конференцій, партактивів свідчили про непохитну єдність партійних рядів, про непримиренність до будь-яких проявів фракційності, груповщини, проти всього що завдавало шкоду партії, її монолітній згуртованості. Одночасно ці резолюції зобов'язували контрольні комісії проявляти максимум уваги до випадків порушення партійної етики в окремих парторганізаціях. Про це йшла мова, наприклад, у рішенні VIII Бахмутської партконференції від 3 січня 1924 р.²⁵

Як показали підсумки розширених пленумів губкомів і КК КП(б)У, партконференцій, партактивів, зборів 99,9% всіх виробничих партосередків на Україні схвалили лінію ЦК в ході дискусії²⁶. Так, розширений пленум Донецького губкому і ГКК КП(б)У у рішенні від 7 січня 1924 р. відзначив, що «Донецька парторганізація, як і вся українська організація, висловились за повне схвалення політичної лінії ЦК і резолюції Політбюро ЦК і ЦКК про партбудівництво і засудила наміри порушити єдність партії і основи ленінізму»²⁷.

У ході дискусії 1924 р., в якій троцькісти відкрито виступили проти ленінізму, члени ЦКК вели значну роз'яснювальну роботу, виступали на партконференціях, активах, в періодичній пресі, націлювали партійні маси на глибоке вивчення ленінізму, виступали проти розкольніцьких дій опозицій. IX Харківська губпартконференція у березні 1925 р. відзначала: «В області збереження і зміцнення партійної дисципліни конференція ставить перед Харківською ГКК завдання на основі широкого вивчення ленінізму знищити в корені усі спроби його викривлення і підміни, і зберегти єдність партії»²⁸.

Діяльність ЦКК КП(б)У у боротьбі з троцькізмом була схвалена IX з'їздом КП(б)У (грудень 1925 р.). «В період найгостріших ускладнень в партії — взагалі і в нашій українській організації, зокрема, — вказувалося в резолюції з'їзду, — ЦКК виступала згуртовано на захист лінії ЦК...»²⁹.

Необхідність постійного поліпшення якісного складу партійних рядів, підвищення активності комуністів вимагала від партії і контрольних органів проводити періодичне очищення її рядів від тих, хто своєю поведінкою ганьбив високе звання комуніста. З перших днів своєї діяльності ЦКК брала активну участь у чистці 1921 р. У наступні роки вона вела повсякденну боротьбу з порушниками партійної дисципліни, з проявами нездорових явищ. У 1922 р. ЦКК і контрольні комісії республіки виключили з рядів КП(б)У понад 3 тис. чоловік³⁰.

У тих випадках, коли дрібнобуржуазний вплив глибоко проникав у

²⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 11, спр. 203, арк. 227.

²⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 2-а, арк. 8.

²⁶ Бюллетень VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У, стор. 179.

²⁷ «Всероссийская кочегарка», 10 січня 1924 р.

²⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1138, арк. 155.

²⁹ Девятый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. Стенографический отчет, Х., 1926, стор. 173.

³⁰ Бюллетень VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У, стор. 35—40.

парторганізацію і діяльність чужих елементів розладнювала її роботу, контрольні комісії вживали з санкції вищестоящих парторганів перевірку окремих організацій. Так, у липні 1923 р. за рішенням ЦК КП(б)У губернська контрольна комісія провела перевірку і чистку Балтської і Шепетівської окружних парторганізацій. В ході цієї роботи тільки в Балтській організації КП(б)У із 443 комуністів 84 було виключено або переведено в кандидати партії. Керівництво організації було зміцнено авторитетними комуністами з числа місцевих робітників-комуністів, працівників ЦК і Одеського губкому КП(б)У. В Шепетівському окрузі було виключено з партії 13% складу організації, з них 70% кандидати в члени партії³¹.

Для вдосконалення роботи усіх парторганізацій, державного апарату, а також для налагодження міцних зв'язків партійних і радянських організацій згідно з рішенням XIII з'їзду РКП(б) була проведена чистка невиробничих осередків. Перед контрольними комісіями було поставлене завдання очистити ці осередки від тих елементів неробітничого складу, які за час свого перебування в рядах партії не проявили себе як комуністи в справі поліпшення роботи і не мали безпосереднього зв'язку з робітничими і селянськими масами³². В результаті проведеної роботи ЦК КП(б)У за 1924 р. і перше півріччя 1925 р. виключила з рядів партії 2449 чол.³³ Підсумки перевірки невиробничих партосередків на Україні підбив IX з'їзд КП(б)У, який відзначив, що «ЦКК в своїй роботі прагнула поліпшити, спростити... державний апарат і тим самим допомогти партії і нашим державним органам більш правильно, більш детально, більш безпомилково розв'язувати питання, що стоять перед нею»³⁴.

Таким чином, створена за ініціативою В. І. Леніна ЦКК була помічником партії в боротьбі за ідейну і організаційну єдність її рядів. Важливим напрямом її діяльності було забезпечення справжньої дисциплінованості, виконання комуністами партійних рішень, очищення партійних рядів від чужих елементів, ліквідація фракційності, груповщини. ЦКК відстоювала принципіальну позицію більшовицької партії, постійно підтримувала зв'язок з низовими партійними організаціями. Її досвід творчо використовується в роботі партійного контролю і сьогодні.

Головне завдання партійних контрольних комісій на сучасному етапі, як зазначено в матеріалах XXV з'їзду КПРС, є «...суворе дотримання партійної і державної дисципліни»³⁵. Досвід ЦКК, нагромаджений у боротьбі за єдність і чистоту партійних рядів, успішно використовується і братніми марксистсько-ленінськими партіями, де діють контрольні органи, за змістом своєї роботи близькі ЦКК. Це свідчить про історичне значення ленінських ідей, рішень КПРС, III конгресу Комінтерну з питань створення в усіх легальних комуністичних партіях контрольних комісій.

³¹ Отчет ЦКК КП(б)У и ЦК РКИ УССР за период с VII по VIII партконференции КП(б)У. (Апрель 1923 г.—апрель 1924 г.), Х., 1924, стор. 125—126.

³² КПРС в резолюциях..., т. II, стор. 28.

³³ КП(б)У в цифрах, Х., 1925, стор. 57; Итоги проверки членов и кандидатов РКП(б) непроезженных ячеек, М., 1925, стор. 33.

³⁴ Девятый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, стор. 162.

³⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 78.

О. М. ЗАВАЛЬНЮК (Київ)

**СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ
ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ТА ВСТАНОВЛЕННЯ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
[жовтень 1917—січень 1918 рр.]**

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції в російському селі існували численні пережитки кріпосництва, головним з яких було поміщицьке землеволодіння.

Завоювання пролетаріатом Росії політичної влади дало змогу водночас розв'язати завдання буржуазно-демократичного перетворення аграрного ладу. Збулося ге-

ніальне передбачення В. І. Леніна, який ще у 1907 р. писав: «Здійснити аграрний переворот селянство не може без усунення старої (буржуазно-поміщицької.— О. З.) влади, постійного війська і бюрократії, бо все це — найвірніші оплоти поміщицького землеволодіння, зв'язані з ним тисячами ниток»¹.

Вже в одному з перших декретів молодої Радянської держави «Про землю» зазначалося: «Поміщицька власність на землю скасовується без будь-якого викупу»². Згідно з цим декретом поміщицькі, удільні, монастирські і церковні землі разом з усім інвентарем та будівлями до скликання Установчих зборів переходили у розпорядження волосних земельних комітетів і повітових Рад селянських депутатів, які повинні були передати їх трудівникам села.

Після обнародування декрету «Про землю» селяни Правобережної України, як і всієї Росії, приступили до його здійснення. Але проти революційного розв'язання аграрного питання виступила буржуазно-націоналістична Центральна рада. Підступно захопивши наприкінці жовтня 1917 р. владу, вона засудила збройне повстання в Петрограді і наказала своїм комісарам нещадно придушувати революційні виступи. Глибоко антинародна за своєю суттю, Рада відстоювала класові інтереси буржуазії, поміщиків та куркульства і не збиралася ліквідовувати приватну власність на землю. Однак, щоб заспокоїти трудящі маси, її керівники демагогічно обіцяли вирішити питання про землеволодіння в недалекому майбутньому. За таких умов більшовики, а також передові робітники промислових центрів і солдати закликали селян до революційної боротьби за землю.

Ліквідація поміщицького землеволодіння вимагала від трудящих, як підкреслював В. І. Ленін, «...революційної енергії і революційного розмаху, який досягав би ступеня, небаченого ще в історії»³. І дійсно селянський рух на Правобережній Україні у досліджуваний період набув значного розмаху. Всупереч вказівкам буржуазних націоналістів «не виконувати і не допускати виконання» Декрету про землю, а чекати «того близького часу, коли земельне питання буде вирішене і земля буде передана трудовому народу Установчими зборами»⁴, трудяще селянство рішуче виступило за передачу йому поміщицьких земель. За нашими підрахунками, тільки в листопаді 1917 р. на Правобережній Україні відбулося 612 селянських виступів. А протягом наступних двох місяців ця цифра зросла майже вдвічі і становила 1217. 929 виступів (76,3%) були спрямовані проти поміщиків та орендарів, а решта — 288 (23,7%) — проти куркулів, цукрозаводчиків, лісопромисловців, духовенства тощо.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 306.

² Второй Всероссийский съезд Советов, М.—Л., 1928, стор. 98.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 241.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1390, оп. 1, спр. 19, арк. 29.

Селянські виступи умовно можна поділити на три групи: 1) спрямовані на негайну ліквідацію всієї поміщицької власності (захоплення та розгроми маєтків); 2) спрямовані на поступову ліквідацію господарств експлуататорів (захоплення та розподіл їх худоби, реманенту, землі, лісів, заготовленого палива і лісоматеріалів, зерна і продуктів харчування, млинів і ставків, самовільні вирубки лісів, заборона рубати і вивозити дрова і будівельний ліс тощо); 3) виступи сільськогосподарських робітників (припинення польових робіт, вимоги підвищення заробітної плати).

Однак незалежно від різноманітності форм усі селянські виступи були підпорядковані одній меті — знищити поміщицьке землеволодіння. Особливе місце серед них займали виступи, які закінчувалися захопленням і розгромом маєтків. Їх висока питома вага — 41,2% — свідчила про велике поширення цих найбільш рішучих форм боротьби. З 502 виступів, віднесених до першої групи, 118 закінчилося конфіскацією економії, 384 — їх розгромами.

Найчастіше (понад 35% виступів від загальної їх кількості) захоплювали поміщицькі господарства селяни Подільської і Волинської губерній, тобто районів гострого малоземелля і великих поміщицьких латифундій. Центрами селянського руху, спрямованого на розгром поміщицьких маєтків, у Волинській губернії стали повіти: Житомирський, Кременецький і Овруцький; у Подільській — Кам'янецький, Гайсинський, Гроскурівський, Ольгопільський і Ушицький.

Рекордна кількість виступів — 162, що закінчилися цілковитим розгромом господарств експлуататорів, відбулася в листопаді, коли на селі дізналися про повалення Тимчасового уряду і встановлення влади робітників і селян. У наступні місяці їх число зменшується. Так, у січні питома вага цієї форми боротьби на Поділлі і Київщині зменшилася порівняно з листопадом у середньому на 80%. Це пояснювалося зростанням революційної свідомості трудящего селянства, поразкою сил контрреволюції і встановленням на місцях Радянської влади. Проте на Волині, де влада Центральної ради зберігалася найдовше, найбільше поміщицьких маєтків було розгромлено в січні 1918 р. Однак з другої половини місяця й тут кількість подібних селянських виступів різко зменшилася, а на початку лютого вони майже припинилися, поступившись місцем конфіскації і організованому розподілу серед бідноти під керівництвом органів Радянської влади майна експлуататорів.

Розгроми приватновласницьких господарств відіграли прогресивну роль, оскільки були важливим засобом ліквідації економічної основи панування поміщиків, підірвали могутність контрреволюції, відкривали можливості для дальшого революціонування села. Сільська буржуазія, яка брала участь у знищенні поміщицьких господарств, завдяки цьому збагачувалася і обмежувала можливості трудящего селянства щодо задоволення його потреб у землі, реманенті, худобі тощо. Це загострювало суперечності між полярними групами сільського населення, сприяло активізації боротьби бідноти проти куркульства.

704 селянські виступи, які відбулися в досліджуваний період, слід віднести до другої групи. За своєю структурою вони поділялися на однотипні або прості (наприклад, захоплення землі) і різнотипні або комбіновані (вирубка лісу і захоплення реманенту тощо). Отже, в рамках даної групи один виступ не збігається з однією формою виступу. Тому за основу аналізу беруться форми боротьби.

Однією з основних її форм було захоплення поміщицької землі. Вона охопила понад $\frac{2}{3}$ повітів Правобережної України. На Поділлі її

питома вага становила 10,8% усіх виступів селян, Київщині — 6,2%. Це свідчило про велику революційну активність безземельного і малоземельного селянства, яке становило переважну більшість сільського населення. Апогей боротьби за землю припав на листопад, коли повсюди став відомий Декрет про землю. В цей час у Подільській губернії було зареєстровано майже половину всіх випадків захоплення землі на Правобережжі. Не випадково 16 листопада 1917 р. місцеві власті скликали нараду для обговорення причин посилення селянських виступів. Як відзначив у доповіді голова губернської продовольчої управи, селяни почали усвідомлювати, що «землю треба негайно забирати собі власними силами». Це сталося, пояснював доповідач, внаслідок «вузького» розуміння селянами «декрету» про землю, виданого урядом Народних Комісарів⁵. Таким чином, аграрний рух на Правобережній Україні розвивався під впливом земельного закону, прийнятого РНК РСФРР, що не могли приховати навіть представники контрреволюційного табору.

Важливе місце в боротьбі за землю належало революційним селянським комітетам, які були створені після Лютневої революції 1917 р. переважно з ініціативи сільських трудівників. Перебуваючи під впливом більшовиків, їх члени виступали проти аграрної політики Центральної ради, організовували бідноту на ліквідацію поміщицького землеволодіння. Так, у листопаді 1917 р. при допомозі селянських комітетів була відібрана земля у частини поміщиків і куркулів Балтського, Ольгопільського, Проскурівського повітів Подільської губернії, Каневського повіту Київської губернії⁶. За словами В. І. Леніна, ці комітети були безпосередньою підмогою селянського руху⁷.

Конфіскація приватновласницьких та інших земель часто здійснювалася після винесення зборами села чи представників волості відповідних ухвал. Так сталося, зокрема, у Хотовській волості Київського повіту. На волосному сході селяни проголосували за негайну передачу їм казенних і монастирських земель. Обрана на сході комісія розподілила конфісковані землі між бідняками⁸.

Щоб не допустити переходу землі в руки трудящих селян, губернські і повітові земельні комітети, які були менш демократичні, ніж волосні земелькоми⁹, чинили їм всілякі перешкоди. На Київщині і Поділлі, наприклад, члени цих комітетів разом з поміщиками виробили план створення земельних орендних фондів під посів 1918 р., розрахованих на мінімальне задоволення наділами безземельного і частини малоземельного селянства. Його суть зводилася до того, що бідняки, одержавши в оренду невеликі ділянки, припинять боротьбу за землю. Поміщики ж, хоч і втрачали деяку частину землі, проте, по суті, залишалися її власниками. Однак маневр захисників поміщицького землеволодіння не вдався. Трудівники села знали, що Декретом про землю скасовувалася приватна власність на землю і вона передавалася селянам. Тому й не могли погодитися з тим, що земля залишалася у поміщиків, а самі вони мають бути орендарями. 22 січня 1918 р. на засіданні Гайсинського повітового земельного комітету голова Кінянського волосного земельного комітету заявив, що населення волості не довіряє теперішньому складу повітової земельної управи і обурене

⁵ Київський обласний державний архів (далі — КОДА), ф. 1777, оп. 1, спр. 36, арк. 85 зв.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 57-6, арк. 420, 386; спр. 49, арк. 282; спр. 50, арк. 104; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, К., 1928, стор. 302.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 339.

⁸ КОДА, ф. 1777, оп. 1, спр. 58, арк. 17, 18.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 409.

постановою комітету від 15 грудня 1917 р. про встановлення орендної плати за поміщицьку землю¹⁰.

Внаслідок активної боротьби в руках селян опинилася значна частина землі. Так, на початок 1918 р. лише в Кременецькому повіті Волинської губернії селяни мали 42,5 тис. га поміщицької землі¹¹. Наступний крок до знищення кріпосницького землеволодіння полягав у тому, щоб позбавити поміщиків основних засобів праці: худоби і реманенту. Захоплення цієї частини поміщицької власності набрало особливо широкого розмаху і охопило 24 повіті Правобережної України. Найінтенсивніше цей рух відбувся у Подільській губернії, на яку припадало 43,8% всіх випадків захоплення худоби та реманенту. Питома вага вищезгаданих форм класової боротьби селянства в правобережних губерніях у середньому становила понад 12%.

У класових битвах на селі важлива роль відводилася боротьбі за хліб і продукти харчування. Як відомо, внаслідок безземелля і малоземелля на Правобережжі постійно голодували десятки тисяч селянських сімей. Солдат С. Городюк, побувавши на початку грудня 1917 р. у ряді повітів Київської губернії, повідомляв у губпродуправу, що «безземельне населення в селах голодує»¹². В той же час засіки поміщицьких і куркульських господарств були заповнені зерном. За даними статистичного відділу Київського губпродкомітету, наприкінці 1917 р. в губернії налічувалося понад 18 млн. пудів хлібних надлишків¹³. Цієї кількості зерна вистачило б для забезпечення голодуючих, а також посіви́ним матеріалом усіх бідняцьких господарств. Однак його власники вважали за краще вигідно збувати продукцію спекулянтам і торговцям, а останні перепродували її на чорному ринку за цінами, які перевищували рівень твердих, у чотири рази і більше¹⁴. Створилася складна обстановка: з одного боку, держава запровадила в країні хлібну монополію, завдяки чому підірвала на селі позиції дрібних торговців, а з другого — загальна дорожнеча і невпинне зростання ринкових цін позбавляли можливості широкі маси трудящих задовольняти свої потреби в хлібі. Єдиний вихід з цього біднота бачила в реквізиції у поміщиків та куркулів хліба та розподілі його між неімущими.

Вже протягом листопада 1917 р. селяни розбили хлібні комори і магазини 64 економій. Особливо активно діяли селяни Київської і Волинської губерній. За три місяці вони реквізували хліб і продукти харчування у 68 приватновласницьких господарствах. Питома вага даної форми боротьби становила на Правобережжі понад 6%.

Великого поширення в досліджуваному районі набули самовільні вирубки селянами приватновласницьких і державних лісів (15% від загальної кількості виступів). Така висока питома вага порубок свідчала про гостру потребу сільського населення в паливі. Поштовхом до посилення боротьби за ліси стали відмова поміщиків продавати селянам дрова, а також масовий розпродаж лісових угідь промисловцям. Цьому сприяла й антинародна позиція з даного питання, яку зайняли повітові земельні комітети. Маючи право розпоряджатися використанням лісів, вони, однак, не лише не задовольняли більшості прохань бідних селян про допомогу в придбанні палива, а й намагалися вико-

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1390, оп. 1, спр. 103, арк. 1—1 зв.

¹¹ В. Богайчук. Боротьба трудящих Тернопільщини проти соціального і національного гніту за возз'єднання з УРСР (1900—1920 рр.), Станіслав, 1961, стор. 31.

¹² КОДА, ф. 1777, оп. 1, спр. 119, арк. 91—92.

¹³ Там же, спр. 49, арк. 53 зв.

¹⁴ Там же, спр. 129, арк. 6.

ристати паливну кризу для боротьби з аграрним рухом. Так, рада Гайсинського повітового земельного комітету, розглянувши заяву бідняків с. Нижчий Ташлик, винесла таку ухвалу: «Позаяк громадяни (с. Нижчий Ташлик.— О. З.) займаються грабуванням народного добра* і не чекають видання закону про маєтки і не виконують постанов державних інституцій, совіт задовольнити їх прохання не вважає за можливе»¹⁵. В обставині, що склалася, селянству не залишалось іншого шляху, крім самовільного захоплення лісів. У відповідь на це українські буржуазні націоналісти зчинили галас про зростання на селі «анархії і руйнівництва», вимагаючи застосувати проти «бунтівників» каральні заходи, а також збільшити кількість військ, виділених для охорони лісів. Центральна рада негайно почала надсилати в розпорядження повітових комісарів козачі сотні, підрозділи українізованих частин, формування контрреволюційного «вільного козацтва». Проте розправитись з революційним селянством їй не вдалося.

Українські есери і меншовики продовжували проводити угодовську лінію, намагаючись примирити селянство з поміщиками. Для досягнення цієї мети широко використовувався численний агітаційно-пропагандистський апарат і Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, в яких вони ще зберігали більшість. Однак спроби есеро-меншовицьких агітаторів утримати маси від боротьби проти їх класових ворогів зазнавали краху. Про це, зокрема, свідчив лист поміщика з с. Печенок Ямпільського повіту губернському комісарові від 15 листопада 1917 р., в якому вказувалося, що військові депутати з Тульчина не змогли заспокоїти місцевих селян і припинити організовану ними вирубку лісу¹⁶. Різновидністю боротьби проти власників лісів було й припинення заготівлі палива і лісоматеріалів. Ця форма аграрного руху була спрямована проти поміщиків, купців і лісопромисловців, які нещадно експлуатували лісові багатства з метою одержання високих прибутків. Часто до комісарів Центральної ради від адміністрації цукрових заводів надходили скарги про самочинні дії селян. У зв'язку з тим, що в роки війни основним видом палива для цукрових заводів стали дрова, площі лісів, особливо на Правобережній Україні, де в 1917 р. діяли 123 таких заводи, значно скоротилися¹⁷. Знищуючи сотні десятин лісу, власники згаданих підприємств не враховували запасів місцевих паливних ресурсів. Лісоохоронні комітети, створені в кожному губернському центрі, не протидіяли ліквідації лісових багатств. Тому революційне селянство змушене було само охороняти ліси. Виконуючи постанови сільських сходів, революційних селянських комітетів, селяни стежили за тим, щоб у навколишніх лісах не велася порубка. У тих місцях, зокрема в Подільській губернії, де лісозаготівники неодноразово порушували ці рішення, селяни утворювали спеціальні пікети, члени яких затримували порушників¹⁸.

Найрадикальнішою формою боротьби за ліси була їх конфіскація. На відміну від попередньої форми, при якій селяни брали участь лише у розв'язанні питань, пов'язаних з експлуатацією лісу, цей захід був більш прогресивним, оскільки все лісове господарство повністю переходило в розпорядження селянських комітетів, що давало змогу при-

* За повідомленням повітового комісара губернському від 20 грудня 1917 р., селяни с. Нижчий Ташлик забрали з поміщицького маєтку кукурудзу і різне майно (ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 43, арк. 332).

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1390, оп. 1, спр. 22, арк. 14 зв.

¹⁶ Там же, ф. 1792, оп. 1, спр. 51, арк. 348.

¹⁷ ЦДІА УРСР, ф. 579, оп. 2, спр. 41, арк. 1—136 (підрахунки автора).

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 43, арк. 212.

пинити розкрадання лісу представниками поміщицької економії, куркулями і спекулянтами. Зокрема, коли членам Вербовецького волосного земельного комітету (Кременецький повіт) стало відомо, що у володіннях графа Ржевуського, поміщиків Пігловського, Бухаріної, Джуса, Бережецької та інших мали місце неодноразові випадки розкрадання лісових багатств і спекуляції ними, була прийнята ухвала про конфіскацію лісів. На початку грудня мешканці сіл Вербівці, Корначівці, Мосурівці, Чайчинці, Маневи і Лопушани виконали це рішення земельного комітету¹⁹.

Було встановлено правила заготівлі палива в конфіскованих лісах, виконання яких контролював волосний земельний комітет. Це давало можливість задовольняти потреби в дровах бідняцько-середняцької частини села і водночас зберігати лісові багатства.

Аграрний рух набирав й інших форм. Серед них слід виділити захоплення млинів і кормів.

Третя група селянських виступів — найменшчисленніша (11 виступів), адже в цей час сільськогосподарські робітники виступали разом з селянами. Пролетаріат і напівпролетаріат села активно проводив у життя ленінський Декрет про землю, був ударною силою антипоміщицької боротьби.

У ході аграрного руху трудящі дедалі більше переконувалися в антинародному характері політики Центральної ради і рішуче виступали проти неї. Цьому сприяла й широка агітаційно-пропагандистська діяльність більшовиків. Уже наприкінці грудня 1917 — на початку січня 1918 р. з сіл Київщини та Волині повідомляли, що місцеве населення влади Центральної ради не визнає²⁰. Селяни заявляли: «Зараз влада народу, тобто села, а тому ніяких інших розпоряджень, крім постанов... сходу, виконувати не будемо»²¹. Усвідомивши контрреволюційну суть аграрної політики Центральної ради, сільські трудівники починали розуміти необхідність її повалення.

У січні 1918 р. на Правобережній Україні розпочався широкий наступ революційних сил. Трудящі встановлювали на місцях Радянську владу, приступали до здійснення глибоких соціально-економічних перетворень, зокрема ліквідації поміщицького землеволодіння. З 15 млн. десятин поміщицької, державної, удільної та церковної землі, близько 600 тис. коней, 80 тис. голів великої рогатої худоби, які за Декретом про землю передавалися трудящому селянству України²², значну частину одержали сільські трудівники правобережних губерній. Крім того, селянство звільнялося від щорічної орендної плати та інших повинностей на користь поміщиків і від сплати за раніше куплену землю. Таким чином, як підкреслював В. І. Ленін, «тільки Жовтневий переворот, тільки перемога робітничого класу в містах, тільки Радянська влада дала змогу на ділі очистити всю Росію, з кінця в кінець, від болячки старої кріпосницької спадщини, старої кріпосницької експлуатації, від поміщицького землеволодіння і гніту поміщиків над селянством в цілому, над усіма селянами без різниці»²³.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і прийняття ленінського Декрету про землю сприяли зростанню революційної активності трудящого селянства, мобілізації його на боротьбу за лікві-

¹⁹ Тернопільський обласний державний архів, ф. 245, оп. 1, спр. 14, арк. 41—47.

²⁰ КОДА, ф. 1777, оп. 1, спр. 86, арк. 14 зв.; Житомирський обласний державний архів, ф. Р-2275, оп. 1, спр. 16, арк. 58 зв.

²¹ КОДА, ф. 1777, оп. 1, спр. 119, арк. 65.

²² Історія Української РСР, т. 5, К., 1977, стор. 273.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 337—338.

дацію поміщицького землеволодіння. За умов панування буржуазно-націоналістичної Центральної ради аграрний рух підривав основи приватної земельної власності і прискорював її загибель. Із встановленням Радянської влади перша соціальна війна на селі припинилася.

Ю. А. ПІНЧУК (Київ)

**ПРО ТРАКТУВАННЯ
М. І. КОСТОМАРОВИМ ДЕЯКИХ ПИТАНЬ
ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ**

Буржуазно-ліберальний історик, етнограф і письменник М. І. Костомаров (1817—1885) відомий як дослідник, що «поєднував розробку питань історії Росії з вивченням історії України»¹. У ряді монографій

і статей, написаних на основі першоджерел, він висвітлив широке коло важливих питань історії України середини XVII ст., причому деякі з них розроблялися в тогочасній буржуазній історіографії вперше. До цих питань, зокрема, належить історія українсько-російських відносин².

Слід підкреслити, що погляди М. І. Костомарова на історію формувалися в період вступу Росії на шлях капіталізму та перетворення її в буржуазну монархію і не виходили в цілому за межі буржуазного лібералізму. Вони були далеко не послідовними, іноді хибними і навіть антинауковими.

Проте в деяких працях М. І. Костомаров критикував самодержавство і кріпосництво, пропагував ідеї дружби між народами, висловлював думки про прогресивне значення возз'єднання братніх російського і українського народів. Це відіграло певну позитивну роль у справі дальшого розвитку наукової і суспільної думки Росії.

Виходячи з того, що визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. була важливою міжнародною подією, М. І. Костомаров приділив увагу з'ясуванню ряду зовнішньополітичних питань того часу, зокрема простежив розвиток зв'язків між Україною і Росією з початку визвольної війни до Переяславської ради. У своїх монографіях, особливо в книзі «Богдан Хмельницький», він наводив численні факти дипломатичної, економічної та воєнної підтримки Російською державою України, розповідав про плани правлячих кіл інших країн напередодні і під час визвольної війни 1648—1654 рр. Єдиною державою, здатною захистити українські землі від загарбання шляхетською Польщею, була, на його думку, Росія.

М. І. Костомаров розумів, що мета різних верств українського суспільства у цій війні була неоднакова, а ідея возз'єднання України з Росією висувалася, насамперед, широкими народними масами. Український народ, підкреслював історик, добровільно побажав об'єднатися з російським народом³, і тільки українські магнатські роди, невелика група козацької старшини, шляхти та вищого духовенства були незадоволені цим⁴.

На підставі ряду вперше введених до наукового обігу документів, у тому числі таких, як лист Б. Хмельницького до російського царя від

¹ Историография истории СССР. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1971, стор. 237.

² Там же, стор. 246.

³ Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, К., 1928, стор. 153—154.

⁴ Етнографічні писання Костомарова, К., 1930, стор. 58.

8 червня 1648 р., М. І. Костомаров показав, що з початку народно-визвольної війни настав якісно новий етап у розвитку українсько-російських відносин. Його особливістю було те, пояснював дослідник, що вже у перші місяці війни Б. Хмельницький поставив завдання добитися у російського уряду не тільки подання військової та матеріальної допомоги, а й згоди на возз'єднання України з Росією.

У монографії «Богдан Хмельницький» автор робить особливий акцент на ті місця документальних джерел, де йдеться про висловлювання гетьманом бажання мати государем «у своїй землі» православного християнського царя (Олексія Михайловича.—*Ю. П.*) та заклик Б. Хмельницького розпочати воєнні дії проти польських магнатів і шляхти.

На підставі вивчення документальних свідчень М. І. Костомаров зобразив гетьмана Б. Хмельницького знавцем тогочасної міжнародної обстановки, який у переговорах з представниками російського уряду висунув ряд важливих пропозицій. Зокрема, історик відзначив ініціативу Б. Хмельницького щодо возз'єднання України з Росією та розв'язання такого важливого зовнішньополітичного завдання, що стояло перед Російською державою, як повернення їй Смоленська і Чернігово-Сіверської землі, захоплених шляхетською Польщею і закріплених за нею Поляновським мирним договором 1634 р.⁵ М. І. Костомаров показав, що в січні 1649 р. Б. Хмельницький відрядив до Москви посольство на чолі з полковником С. Мужилівським, який мав порушити перед російським урядом питання про подання Україні воєнної допомоги та про возз'єднання її з Росією⁶.

Спираючись на незаперечні факти, історик у своїх працях довів, що російський уряд допомагав Україні матеріально, а на міжнародній арені боровся за припинення там релігійного гніту і водночас відстоював інтереси православної церкви. Народні маси Росії сприяли боротьбі повсталого українського народу.

Проте всебічно дослідити і гідно оцінити значення розвитку й зміцнення зв'язків між Росією і Україною в 1648—1649 рр. М. І. Костомаров не зміг. До того ж він був непослідовним при висвітленні українсько-російських відносин часів визвольної війни 1648—1654 рр. Поряд з правильним викладом окремих подій і фактів у його працях часто трапляються помилкові положення, висновки та узагальнення. Зокрема, в них применшено значення того факту, що офіційне визнання Росією України в перші роки війни та подання їй всебічної допомоги значно сприяло успішному розвитку визвольної боротьби українського народу⁷.

М. І. Костомаров виявив і звів до наукового обігу значний фактичний матеріал про те, що Б. Хмельницький наполегливо добивався згоди російського уряду на возз'єднання України з Росією та вступ останньої у війну проти шляхетської Польщі. З цією метою незабаром після від'їзду з України російського посольства Г. Унковського, писав історик, у травні 1649 р. Б. Хмельницький надіслав до Москви посольство на чолі з Ф. Вешняком, якому цар організував урочистий прийом. Цим самим російський уряд продемонстрував перед міжнародною

⁵ Н. І. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. IX, СПб., 1904, стор. 178.

⁶ Там же.

⁷ Н. І. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. X, СПб., 1904, стор. 257.

громадськістю своє співчутливе ставлення до України. Проте вступати у війну він тоді не наважився. На думку М. І. Костомарова, Росія «повинна була чекати слушної нагоди»⁸.

Незважаючи на залучення великого конкретно-історичного матеріалу з цього питання, порівняння свідчень російських, українських, польських та інших першоджерел М. І. Костомарову як буржуазному досліднику не вдалося його належним чином узагальнити і зробити відповідні висновки. Відомо, що Росія, ослаблена попередніми війнами, не могла до 1654 р. відкрито подати Україні необхідну воєнну допомогу, хоч і не залишила її без істотної матеріальної і дипломатичної підтримки. Це сприяло поглибленню і розширенню масштабів боротьби українського народу за об'єднання з братнім російським народом.

Розглядаючи становище України після укладення Зборівської угоди (серпень 1649 р.), М. І. Костомаров певною мірою наблизився до розуміння того, що без підтримки Росії вона не могла б визволитися від іноземного гніту. В його працях зазначається, що Б. Хмельницький повідомляв у Москву про плани польського короля разом з татарами здійснити напад на Російську державу. Саме тому гетьман «надіслав царю реєстр свого війська, щоб засвідчити у своїй силі», і тоді ж просив його «заступництва (протекції)» над Україною⁹.

Багато уваги приділив М. І. Костомаров висвітленню дипломатичної діяльності Б. Хмельницького. Відомо, що після підписання Зборівського договору за розвитком українсько-російських відносин уважно стежили польський і турецький уряди. Поляки, писав дослідник, «стали сходитися з кримським ханом», щоб спільно боротися проти Росії, а султан намагався схилити Б. Хмельницького до підданства Туреччині. М. І. Костомаров вважав, що зближення з турецьким двором дало змогу Б. Хмельницькому впливати на підданого Оттоманської Порти — кримського хана, зокрема розірвати його союз з Польщею¹⁰. Завдяки цьому гетьману вдалося відвернути напад кримських татар на Росію і водночас добитися відновлення з ними союзу в боротьбі проти Польщі.

Зауважимо, що поряд з документальними джерелами М. І. Костомаров широко використовував фольклорно-етнографічний матеріал, з допомогою якого також доводив, що на Україні «постійною рисою народної волі» було прагнення до возз'єднання з Російською державою. «Ні в народній пам'яті, ні в народній поезії, ні в народному почутті, — писав він, — не збереглося ані найменшої тіні невдоволення до з'єднання з Росією»¹¹.

Розвиток та зміцнення економічних, у тому числі й торговельних, зв'язків між Україною і Росією значно сприяли розгортанню визвольної боротьби українського народу. Однак у працях М. І. Костомарова, як і в усій буржуазній історіографії, це питання майже не було висвітлено. Навіть у його монографії про торгівлю Росії в XVI—XVII ст. («Нарис торгівлі Московської держави в XVI і XVII ст.») використано дуже мало даних про російсько-українські економічні зв'язки, на що вже вказувалося в історичній літературі¹². Натомість дослідник докладно відобразив процес масового переселення народних мас Украї-

⁸ Н. І. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. X, СПб., 1904, стор. 354—355.

⁹ Там же, стор. 360—361.

¹⁰ Там же, стор. 354—360.

¹¹ Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, стор. 74.

¹² Ф. П. Шевченко. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст., К., 1959, стор. 460.

ни на територію Російської держави, особливо після Білоцерківської угоди (березень 1651 р.), якою було скасовано Зборівський трактат, охарактеризував заходи російського уряду щодо цих переселенців, умови торгівлі в російських порубіжних містах тощо.

М. І. Костомаров писав, що навесні 1652 р. Б. Хмельницький відрядив до Москви посольство з пропозицією «переселити всіх козаків на царську землю». Як і раніше, він настійно просив через царського посла В. Унковського та своїх посланців згоди російського уряду на возз'єднання України з Росією, але цар не поспішав виконувати свої плани¹³. Така можливість з'явилася, на думку історика, наприкінці вересня 1653 р., коли російський уряд поставив питання про возз'єднання України з Росією на обговорення Земського собору, хоча, як відомо, з цього приводу собор скликався ще раніше — у лютому 1651 р.

Про факт скликання Земського собору на початку 1651 р., за свідченням самого М. І. Костомарова, йому стало відомо лише 1883 р., коли перероблений і доповнений варіант монографії «Богдан Хмельницький» вже був зданий до друку. У примітці до її четвертого видання (1884 р.) автор повідомляв, що в грудневому номері журналу «Русская мысль» за 1883 р. опубліковано статтю І. Дитятіна «До питання про Земські собори XVII століття», де «наводилася звістка, яка знайшла б собі місце у цій монографії, якби з'явилася раніше». Історик мав на увазі повідомлення про засідання Земського собору 1651 р. і зазначив, що справді вже в той час «у Москві радились про нього (Б. Хмельницького, — Ю. П.) всією землею»¹⁴.

На відміну від буржуазних великодержавних істориків М. Данилевського і Г. Карпова, М. І. Костомаров дійшов висновку, що рішення Земського собору про возз'єднання України з Росією було результатом не доброї волі російського царя, а виявом прагнення всього російського народу подати допомогу братньому українському народові в його боротьбі з Польщею. До столиці прибували люди з різних частин держави.

З приводу возз'єднання України з Росією «були допитані по чинам окремо всі, хто був на соборі», і всі вони «прирекли, — писав М. І. Костомаров, — що государ повинен оголосити війну Польщі і Литві»¹⁵. Відповідно до цього рішення 23 жовтня 1653 р. в Успенському соборі цар оголосив про вступ Росії у війну.

Виконуючи волю українського народу та його бажання возз'єднати Україну з Росією, Богдан Хмельницький, писав М. І. Костомаров, скликав 8 січня 1654 р. «загальну раду у Переяславі». Історик розглядав Переяславську раду як козацьку, проте зазначав, що на ній були присутні «різних чинів люди»¹⁶, і, на відміну від звичайних військових чи вузьких старшинських рад, Хмельницький оголосив її відкритою для всіх — «явну всьому народові»¹⁷. На ній гетьман виголосив промову, в якій зупинився на тогочасному тяжкому становищі України, нагадав про лиха, яких український народ зазнавав від нападів кримських татар, про утиски православних у султанській Туреччині та шляхетській Польщі. Б. Хмельницький запропонував присутнім вирішити, яким шляхом йти далі: бути під владою турецького султана, кримського хана, поль-

¹³ Н. И. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. IX, стор. 484—485.

¹⁴ Там же, стор. 713.

¹⁵ Там же, стор. 550.

¹⁶ «Голос», травень 1871 р.

¹⁷ Н. И. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. XI, стор. 551.

ського короля або ж стати під руку російського царя. При цьому, підкреслював дослідник, гетьман зазначив, що, «крім його царської руки, ми не знайдемо добропристойного пристановища»¹⁸. Рада схвалила пропозицію Б. Хмельницького.

У ряді праць М. І. Костомаров показав, що для з'ясування питання про те, яким буде політичне і правове становище України після її возз'єднання з Росією, на початку березня 1654 р. до Москви прибули з «договірними статтями» послы Б. Хмельницького. При цьому історик, на відміну від С. Величка та автора «Истории Русов», висловив думку про те, що російські послы в Переяславі не підписували ніяких статей щодо збереження всіх прав та вольностей України. Такий погляд був близьким до істини¹⁹.

Визнання й обґрунтування М. І. Костомаровим російсько-українського єднання як явища історично прогресивного, висвітлення на багатому фактичному матеріалі українсько-російських контактів 1648—1654 рр. свідчило про його певний крок уперед порівняно з попередниками.

Питання про роль народних мас та особи в історії М. І. Костомаров в цілому розглядав з передових для свого часу позицій. Він сказав нове слово про значення діяльності Б. Хмельницького, якого називав виразником народних прагнень і сподівань, «обранцем народу свого, зняряддям потреб свого часу, своєї країни»²⁰. Гетьмана, писав історик, непокоїло те, «що не вдалося йому звільнити всіх земель південноруських: Волині, Поділля... та з'єднати з Московською державою»²¹.

М. І. Костомаров розглядав акт про возз'єднання України з Росією як «найвизначнішу справу Богдана Хмельницького»²². У статті «Декілька слів про пам'ятник Хмельницькому» він розвинув далі концепцію про історичну роль Б. Хмельницького. Гетьман зовсім не був «одним із тих рубак, яким необхідна була війна, як рибі глибина водяна, як птаху широчінь повітряна». Це була «людина політична, муж ідеї», писав історик, людина високих моральних якостей²³. Дослідження М. І. Костомарова спростовували антинаукові погляди на особу Б. Хмельницького ряду представників дворянської та буржуазної історіографії.

Отже, незважаючи на серйозні прорахунки, й помилки, які зумовлювалися класовою обмеженістю світогляду, зокрема щодо оцінки значення різнобічної допомоги Україні з боку Росії в перші роки визвольної війни, у з'ясуванні причин неможливості Росії оголосити до 1653 р. війну шляхетській Польщі, у перебільшенні впливу Туреччини на українську дипломатію, в недооцінці російсько-українських зв'язків, у поглядах на Переяславську раду тощо, М. І. Костомаров одним з перших в українській дожовтневій історіографії зробив спробу на основі першоджерел висвітлити історію українсько-російських відносин 1648—1654 рр., виступив з прогресивною в цілому для свого часу концепцією про історичне значення возз'єднання України з Росією та діяльності Б. Хмельницького.

¹⁸ Н. И. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 4, т. XI, стор. 552.

¹⁹ В. А. Голобуцкий. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг., К., 1962, стор. 344.

²⁰ Николай Костомаров. О причинах и характере унии в Западной России, Харьков, 1842, стор. 101.

²¹ Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, стор. 152—153.

²² Там же, стор. 152, 154.

²³ Там же, стор. 229.

На допомогу викладачу історії

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦЬ ТОВАРИША Л. І. БРЕЖНЕВА «МАЛА ЗЕМЛЯ», «ВІДРОДЖЕННЯ» І «ЦІЛИНА» У ВУЗІВСЬКОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ КПРС

Винятково важливе значення в ідейно-теоретичній діяльності Комуністичної партії, в дальшому посиленні комуністичного виховання трудящих, особливо молоді, мають книги Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Союзу РСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина», в яких висвітлено три найважливіших етапи у розвитку Радянської країни.

Книги товариша Л. І. Брежнєва — це літопис героїчних справ народів Країни Рад, хвилююча розповідь про реальний соціалізм, радянський спосіб життя, про виняткову велич духу народжених і вихованих соціалізмом людей, про найважливіші риси характеру радянської людини — полум'яного патріота й інтернаціоналіста.

Той величезний інтерес, що його викликали у нас і за рубежом книги товариша Л. І. Брежнєва, — свідчення їх важливості й актуальності. Ці книги є гострою зброєю в сучасній ідеологічній боротьбі. Весь їх дух, ідеї, численні приклади і факти завдають нищівного удару відкритим і прихованим антикомуністам, різного роду «радянологам», які вдаються до марних постійних спроб розвінчати соціалізм. Товариш Л. І. Брежнєв учить нас, як викривати ворогів соціалістичного будівництва, як пов'язувати минуле з сучасністю, як з класових позицій оцінювати будь-які намагання применшити досягнення реального соціалізму.

З виходом у світ книг товариша Л. І. Брежнєва суспільствознавці здобули ідеологічну зброю величезної сили, яка дає можливість ще вище підняти рівень викладання суспільних наук, усієї ідейно-виховної роботи. Ці книги мають принципове значення для вивчення історії КПРС найбільш складних періодів Радянської держави, героїчних справ комуністів, їх постійної готовності до подвигу і самопожертви, їх організаторської сили, вміння долати труднощі, в будь-яких умовах досягати поставленої мети.

Глибоко розкриті товаришем Л. І. Брежнєвим на сторінках його трилогії проблеми, думки, оцінки сприятимуть підвищенню рівня викладання курсу історії КПРС, ґрунтовнішому й цікавішому висвітленню багатьох питань як теоретичної, так і практичної діяльності партії на різних етапах її історії.

Величезну допомогу у розв'язанні цього важливого завдання подадуть кафедрам, викладачам історії партії доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького «Про завдання партійних організацій республіки у справі дальшого вдосконалення стилю і методів організаторської і політичної роботи, посилення партійного керівництва економікою, що впливають з положень книги товариша Л. І. Брежнєва «Відродження» і

«Творчий розвиток ленінських принципів кадрової політики у творах Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина», в яких глибоко розкрито основні проблеми, розроблені у працях товариша Л. І. Брежнєва.

«Праці Генерального секретаря ЦК нашої партії,— відзначав товариш В. В. Щербицький,— це марксизм-ленінізм у дії, це — блискучий приклад його творчого розвитку. Сьогодні не можна відповісти на жодне животрепетне питання сучасності з позицій творчого марксизму-ленінізму, не звертаючись до документів нашої партії, праць товариша Л. І. Брежнєва. З них комуністи, радянські кадри черпають колосальний досвід нашої партії, який має неминуще значення»¹.

Вивчаючи книги товариша Л. І. Брежнєва в курсі історії КПРС, необхідно, на нашу думку, зосередити головну увагу на таких основних проблемах, що дістали розробку в цих працях:

— про роль Комуністичної партії в соціалістичному перетворенні суспільства, роль і місце в цьому процесі керівника та про вимоги до нього;

— про вибір головної ланки, вміння зосередити сили на вирішальних ділянках;

— про забезпечення політичного підходу, вирішальне значення організаторської та ідейно-політичної роботи для успішного втілення в життя генеральної лінії партії на всіх етапах її революційно-перетворюючої діяльності;

— про створення повсюдно обстановки чіткості, партійної вимогливості, принципиальності і водночас поважного, доброзичливого ставлення до людей, партійних і державних кадрів, віру в них і повсякденну турботу про них;

— про ленінські принципи добору, розстановки та виховання кадрів, про ленінський стиль у роботі партійних і державних кадрів;

— про неухильне зміцнення зв'язків з масами, постійний розвиток їх творчої ініціативи;

— про необхідність об'єктивного, критичного і самокритичного аналізу досягнень і недоліків як однієї з важливих умов нашого просування вперед, виховання кадрів;

— про реальний соціалізм, радянський спосіб життя, принципи соціалістичної демократії, характер і риси радянської людини;

— про критику і самокритику;

— про значення марксистсько-ленінської теорії й освіти комуністів, пропаганди і агітації та участі в них керівних кадрів.

Ці проблеми висвітлюються у вузівському курсі історії КПРС на всіх її етапах у пожиттєвий період. Важливо при їх викладі завжди спиратися на теоретичні положення і висновки товариша Л. І. Брежнєва, пам'ятаючи, що своїм динамізмом, пристрасною, глибиною, влучністю оцінок його книги, відображаючи минуле і сучасне, спрямовані в майбутнє, що ленінські думки, які проймають ці праці, глибокі роздуми про єдність минулого і сучасного нашого народу червоною ниткою проходять крізь усі сторінки трилогії.

Книги товариша Л. І. Брежнєва — взірць того, як необхідно логічно, а не штучно пов'язувати теоретичні питання і практику минулого з сьогоdnішнім днем, з внутрішньою і зовнішньою політикою КПРС. Відносно цього наведемо тільки один приклад із праці «Відродження». Розповідаючи про те, що під час відбудови Дніпрогесу США припинили поставляти агрегати для ГЕС, товариш Л. І. Брежнєв пояснює це

¹ «Правда України», 27 грудня 1978 р.

їх рішення «холодною війною», яка активізувалася в той період, і разом з тим перекидає місток у сучасність. В небагатьох, але містких словах Леонід Ілліч оцінює нинішню політику американських правлячих кіл, не порушуючи при цьому загальної тканини розповіді. Одночасно говориться про спроби відродження «холодної війни» в наші дні. Це блискучий приклад того, як треба надавати актуальності кожному історичному фактові, що дає можливість у ході викладання історії КПРС виховувати у студентів класовий підхід до явищ міжнародного життя, показувати історично неминучу своєрідну «постійність» імперіалістів.

Розглядаючи питання про особливості історичної науки взагалі, історії КПРС як марксизму-ленінізму в дії і розвитку (вступ до курсу), слід навести положення товариша Л. І. Брежнєва про те, що «...справжнє значення історичних подій, великих політичних рішень виявляється, як правило, далеко не відразу, не по гарячих слідах, а лише пізніше, коли можна зіставити наміри з одержаними результатами, оцінити фактичний вплив цих подій і рішень на ті чи інші сторони життя. Історична дистанція, роблячи малопомітними деталі й подробиці, дає тим самим змогу краще, рельєфніше бачити головне, основне»².

При викладі питання про керівну роль Комуністичної партії в житті радянського суспільства варто використати положення «про планування людського щастя», про грандіозність і продуманість кардинальних планів партії, про героїзм — героїзм «моменту», «періодів», «буднів»³.

Висвітлюючи в лекції підтему «Джерела вивчення історії КПРС», слід акцентувати увагу студентів на необхідності глибокого, творчого вивчення праць товариша Л. І. Брежнєва, його книг «Мала земля», «Відродження» і «Цілина».

Під час розкриття питання «Розвиток В. І. Леніним учення про партію, розробка організаційних принципів більшовизму і норм партійного життя» (II тема курсу) необхідно відзначити, що для нашого часу характерне дальше підвищення керівної ролі партії в радянському суспільстві, зміцнення її зв'язків з народними масами. При цьому доцільно посилатися на положення товариша Л. І. Брежнєва, висловлене у книзі «Мала земля»: «Знову й знову переконуєшся, який правий був В. І. Ленін, вказуючи на величезне значення зв'язку з масами, спілкування з робітниками, селянами, солдатами. Скільки серйозних, масштабних висновків було зроблено в результаті зустрічей та бесід з бійцями на привалі, на відпочинку, на бойових позиціях»⁴. У книзі «Цілина» підкреслюється особлива необхідність «...вміти радитися з народом, щоб уникнути всякого роду «шарахань», скороспілих і не продуманих вольових рішень»⁵.

В IV темі курсу слід використати висловлювання товариша Л. І. Брежнєва у праці «Цілина» для характеристики переселенської політики царизму, освоєння цілини в дореволюційний час, коли воно «перетворилось у справді народне лихо»⁶. Яскраво й образно пише товариш Л. І. Брежнєв: «Мільйони знедолених, безземельних, голодуючих селян царської Росії разом з сім'ями подавались на схід, в «обітований» край, у болісній надії знайти там землю і щастя. ...Тисячі переселенців умирили в дорозі, не витримавши довгого, тяжкого шляху,

² Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, К., 1979, стор. 29.

³ Там же, стор. 35, 39—40.

⁴ Леонід Ілліч Брежнєв. Мала земля, К., 1978, стор. 46.

⁵ Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 21.

⁶ Там же, стор. 27.

голоду, хвороб. ...Не витримавши непосильних умов існування, селяни тікали, повертались назад у Росію, на Україну і в Білорусію — назустріч не менш тяжкій долі»⁷.

Товариш Л. І. Брежнєв викриває брехливі вигадки буржуазних ідеологів, які, намагаючись виправдати дії царського уряду, згладити гнітюче враження від пересування з заходу на схід і назад гігантських мас змучених людей, «...придумали цілу теорію, яка твердила, що в усьому винні... самі східні степові землі». Апологети капіталізму писали, що ці землі нібито безплідні і «через свої природні особливості просто не можуть бути будь-коли використані»⁸. В «Цілині» наведено ленінське положення про те, що непридатними ці землі були «не стільки через природні властивості..., скільки внаслідок суспільних властивостей господарства..., що прирікали техніку на застій, населення на безправність, забитість, нещасття, безпорадність»⁹.

При висвітленні ленінської програми з національного питання та її значення у зміцненні дружби народів СРСР (V тема курсу) необхідно навести висловлювання товариша Л. І. Брежнєва про національні культури і національні традиції, про самобутність і процес інтернаціоналізації. «Соціалізм,— підкреслює Леонід Ілліч,— давно довів: чим інтенсивніше зростання кожної з національних республік, тим виразніше проявляється процес інтернаціоналізації. Казахстан чи не найяскравіший приклад цього. Цілина зробила його без будь-якого перебільшення «планетою ста мов». І казахська культура розвивалася, вбираючи в себе найкраще з інших національних культур»¹⁰. Далі йде важливий висновок, який має методологічне значення в оцінці шляхів розвитку національних культур: «Всяка національна культура, замкнута в собі, неминує програти, втрачає риси загальнолюдськості»¹¹.

Викладаючи питання про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції (VII тема курсу), слід підкреслити, що Радянська влада народилася під знаком ленінського Декрету про мир. Ленінська політика миру, безпеки народів і широкого міжнародного співробітництва, яку послідовно проводять Комуністична партія і Радянський уряд, виражає корінні інтереси трудящих нашої країни, всього прогресивного людства. Як указує товариш Л. І. Брежнєв, мир «...дуже потрібний радянським людям, та й усім чесним людям землі»¹². Леонід Ілліч відзначає: «І якби спитали мене сьогодні, який головний висновок зробив я, пройшовши війну від першого до останнього дня, я б відповів: її більше не має бути. Війни не повинно бути ніколи»¹³.

Виятково важливе значення мають думки й оцінки товариша Л. І. Брежнєва при вивченні ленінської праці «Чергові завдання Радянської влади» (VIII тема курсу). У книзі «Відродження» висловлено глибокі судження про значення соціалістичного змагання, форми і методи підвищення його дієвості, про роль партійних комітетів, преси в поширенні передових методів праці. Наводячи яскраві приклади з історії відбудови «Запоріжсталі», товариш Л. І. Брежнєв пише: «Передовий досвід, яскрава доля людини, чийсь рекорд, бойові справи на якійсь дільниці — все це оперативно висвітлювалось у газетах»¹⁴.

⁷ Там же, стор. 26—27.

⁸ Там же, стор. 27.

⁹ Там же, стор. 28.

¹⁰ Там же, стор. 56—57.

¹¹ Там же, стор. 56.

¹² Леонід Ілліч Брежнєв. Мала земля, стор. 48.

¹³ Там же.

¹⁴ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, К., 1978, стор. 32.

З допомогою агітаторів і пропагандистів партійні комітети повинні досягнення ударників праці та, що особливо важливо, їх методи зробити здобутком усіх. «На скільки процентів виконала та чи інша бригада план,— підкреслює Леонід Ілліч,— вже завтра має бути відомо через пресу, через радіо, за допомогою листівок»¹⁵. І як пряма вказівка, спрямована на підвищення дієвості змагання, звучить твердження: «Нам потрібні конкретні заклики до дії, потрібні плакати, в яких були б цифри, дати, імена інженерів-новаторів, стахановців, робітників провідних професій. Причому не одних і тих самих, ...а все нових і нових — тих, хто сьогодні вирвався у змаганні вперед»¹⁶.

Розглядаючи питання про стимули змагання, товариш Л. І. Брежнєв наголошує, що їх не можна зводити тільки до матеріальних. «Ні, радянській людині,— відзначає Леонід Ілліч,— дуже багато потрібно — усвідомлення своєї причетності до великої справи, прагнення виразити себе у праці, гордість своєю майстерністю, повага товаришів, пошана»¹⁷.

При викладі лєнінських принципів управління економікою в лекції необхідно навести короткі, але винятково влучні й точні характеристики господарського керівника, дані товаришем Л. І. Брежнєвим. Керівник, підкреслює Леонід Ілліч, повинен добре знати «стратегію справи», бути «майстром тактичного керівництва», вміти «підтримати новатора і... осадити базіку», «відстоювати свою позицію принципово і твердо»¹⁸. В цій же темі слід розкрити обґрунтовані товаришем Л. І. Брежнєвим положення про необхідність зміцнення дисципліни праці, про значення планування в реалізації економічної політики партії, бережливості й економії¹⁹.

Вивчаючи питання «Партійно-політична й організаторська робота комуністів у Збройних Силах. Комісари та їх роль у зміцненні Червоної Армії» (XI тема курсу), викладач з цілковитою підставою може навести уривок з «Малої землі» про місце і роль політпрацівника в армії. «Справжній політпрацівник в армії,— сказано у праці,— це та людина, навколо якої групуються люди, він достеменно знає їх настрої, потреби, надії, мрії, він веде їх на самопожертву, на подвиг. І коли врахувати, що бойовий дух військ завжди визнавався найважливішим фактором стійкості військ, то саме політпрацівникові було довірено найгострішу зброю в роки війни. Душі і серця воїнів загартовував він, без чого ні танки, ні гармати, ні літаки перемоги нам би не принесли»²⁰. В цій лекції важливо донести до слухачів органічний зв'язок і наступність партійно-політичної роботи в період громадянської і Великої Вітчизняної воєн, що простежується в «Малій землі». В найтяжчих умовах, під час найзапекліших боїв бійці називали політпрацівників комісарами. І хоч давно вже не існував у нашій армії інститут комісарів, згадає товариш Л. І. Брежнєв, хоч давно не чули у військах і самого слова «комісар», в ті моменти воно здавалося бійцям найбільш підходящим²¹.

При висвітленні підсумків виконання першої п'ятирічки (XII тема курсу) необхідно навести яскраву оцінку місця і значення Дніпрогесу в розвитку вітчизняної індустрії, дану товаришем Л. І. Брежнєвим у «Відродженні». «Дніпрогес,— відзначає він,— це не просто одна з сотень електростанцій, збудованих за роки Радянської влади. Є сьогодні і по-

¹⁵ Там же, стор. 17.

¹⁶ Там же, стор. 18.

¹⁷ Там же, стор. 32.

¹⁸ Див.: там же, стор. 11.

¹⁹ Див.: там же, стор. 13, 14, 16, 22, 26, 37 та ін.

²⁰ Леонід Ілліч Брежнєв. Мала земля, стор. 24.

²¹ Див.: там же, стор. 42.

тужніші, досконаліші, але ця, Дніпровська, стала для нас немовби символом індустріальної могутності Країни Рад». Далі товариш Л. І. Брежнєв цитує один із записів у книзі відвідувачів музею цієї електростанції: «Дніпрогес на нашій землі — це як Пушкін у літературі, як Чайковський у музиці. Хоч би які велетні з'являлись на Волзі, Ангарі, Єнісеї, їм не затьмарити величчя патріарха радянської енергетики»²².

Принципово важливою є оцінка товаришем Л. І. Брежнєвим періоду колективізації сільського господарства. В ті роки, що дорівнюють епосі в історії країни,²³ партія і народ не просто знищували межі на селянських полях, а й здійснювали справжню соціалістичну перебудову села, перекроювали «весь тисячолітній уклад селянського життя». У книзі «Цілина» містяться цікаві дані про обговорення XVI з'їздом ВКП(б) питання про розширення зернового господарства у східних районах країни. Товариш Л. І. Брежнєв пише, що тоді в Казахстані і Сибіру почали створюватися «...перші зернові радгоспи, досвід яких допоміг нам пізніше при організації широкого наступу на цілину. Цілком зрозуміло, однак, що країна ще не могла в ті роки кинути у степові простори достатню кількість техніки»²⁴.

Характеризуючи підписання договору з гітлерівською Німеччиною про ненапад (тема XIV курсу), в лекції слід звернути увагу на те, що «...договір забезпечував нам потрібний перепочинок, давав час для зміцнення обороноздатності країни...»²⁵. Необхідно також навести висловлювання товариша Л. І. Брежнєва про особливості військово-патріотичної пропаганди після підписання цього договору, про розвиток оборонної промисловості²⁶.

При висвітленні діяльності КПРС у роки Великої Вітчизняної війни (XV тема курсу) рекомендується найширше використати матеріали книги «Мала земля». Чудовою ілюстрацією стійкості і мужності радянського народу у битвах з підступним ворогом була героїчна оборона Малої землі. В ній, як у краплині води, відобразився безсмертний подвиг партії і народу в боротьбі проти фашизму.

Гітлерівці обрушили на малоземельців не тільки шалений автомат-но-кулеметний вогонь, а й гігантську кількість снарядів і бомб. Підраховано, що на кожного захисника Малої землі припадало по 1250 кг смертоносного металу²⁷. Всьому цьому протистояли самовідданість і героїзм радянських людей, їх беззавітна любов до Батьківщини.

На прикладах героїчних подвигів бійців, що билися на Малій землі, товариш Л. І. Брежнєв показує, що головне в подвигу — це сформоване всім життям людини усвідомлення свого обов'язку перед Вітчизною, яке заглушає і почуття страху, і біль, і думку про смерть. «Значить, — підсумовує Леонід Ілліч, — не підсвідома ця дія — подвиг, а переконаність у справедливості і величчї справи, за яку людина свідомо віддає своє життя»^{28–29}. Ці сторінки спогадів товариша Л. І. Брежнєва мають величезне значення для формування патріотичної свідомості молоді.

Вся книга «Мала земля» сповнена роздумами автора про партійно-політичну роботу у Збройних Силах СРСР. В лекції треба сказати, що на фронтах Великої Вітчизняної війни смертю хоробрих полягли 3 млн. комуністів і 5 млн. радянських патріотів поповнили ряди партії у роки

²² Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 4.

²³ Див.: Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 3.

²⁴ Там же, стор. 29.

²⁵ Леонід Ілліч Брежнєв. Мала земля, стор. 8.

²⁶ Див.: там же.

²⁷ Див.: там же, стор. 10.

^{28–29} Там же, стор. 37.

війни. «Які вигоди могла мати людина, які права могла надати їй партія напередодні смертельного бою? Тільки один привілей,— пише товариш Л. І. Брежнєв,— тільки одне право, тільки один обов'язок — першим піднятися в атаку, першим рвонутися назустріч вогню»³⁰. І як зворушливо звучать слова про комуністів-фронтовиків: «Вірні сини партії, її ім'ям вони кликали бійців на смертний бій. Закликали в ім'я Батьківщини не шкодувати життя. І в бою вони першими робили те, до чого кликали інших, ведучи за собою бійців. Вони до кінця виконали ленінський наказ — особистим прикладом довели, що комуніст уміє не тільки благородно жити, але й гідно вмерти»³¹.

Очистивши рідну землю від фашистських загарбників, Радянські Збройні Сили з честю пронесли бойові знамена через територію визволених країн, здобули заслужену любов і вдячність мільйонів трудящих. При висвітленні питання «Наступ Радянських Збройних Сил узимку 1944—1945 рр. Виконання Червоною Армією свого інтернаціонального обов'язку. Визволення народів Центральної і Південно-Східної Європи від фашистського поневолення» слід навести характеристику, що її дає товариш Л. І. Брежнєв радянським воїнам-переможцям. «...Радянська людина прийшла в Європу визволителем,— відзначає він.— Важливо було нічим не принизити цієї високої гуманної місії, і наші воїни її не принизили. Всюди в них бачили безкорисливих, повних благородства, гуманних і справедливих, опалених війною людей»³².

Поряд з висвітленням ратних подвигів радянських воїнів на основі книг «Мала земля» і «Відродження» необхідно показати трудовий подвиг патріотів радянського тилу. Труднощі евакуації промислового устаткування із Запоріжжя, масштабність розв'язання цього завдання були типовими для багатьох індустріальних центрів, які опинилися під загрозою фашистської окупації. «Сорок п'ять діб наша армія героїчно утримувала лівобережжя,— пише Л. І. Брежнєв,— і за цей час тільки з «Запоріжсталі» вивезено було дев'ять тисяч шістсот вагонів найціннішого устаткування. Це був подвиг: під артобстрілами, під бомбуваннями люди демонтували найважчі стани, пакували вузли машин, вантажили їх на платформи, робили маркірування, складали монтажні схеми»³³. В найкоротші строки евакуйоване у східні райони країни устаткування було використано для випуску броні з високолегованої сталі.

Тим часом зусилля фашистів налагодити виробництво на Запорізькому алюмінієвому заводі, заводах «Дніпроспецсталь» і «Запоріжсталь» завдяки диверсіям підпільників, масовому саботажу наших робітників закінчувалися ганебним провалом. «Після багаторазових і невдалих спроб пустити мартени й домни,— говориться у книзі «Відродження»,— вони відкрили на металургійному заводі імені Петровського... мармеладну фабрику...»³⁴.

Важливе методологічне значення мають висновки товариша Л. І. Брежнєва про характер партизанського руху в тилу ворога. Уявлення про відособленість боротьби народних месників є помилковим. «Багато загонів виникали стихійно, але вони мали керований партією Центральний штаб і, бувало, проводили великі операції в цілковитій відповідності з задумами командування регулярних частин»³⁵.

У праці товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» ми знаходимо глибоку і всебічну оцінку джерел і значення перемоги Радянського Союзу

³⁰ Там же, стор. 11.

³¹ Там же, стор. 36.

³² Там же, стор. 47.

³³ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 11.

³⁴ Там же, стор. 42.

³⁵ Леонід Ілліч Брежнєв. Мала земля, стор. 14.

у Великій Вітчизняній війні. У цій книзі чітко проходить думка про те, що головним творцем нашої перемоги був великий радянський народ, очолюваний Комуністичною партією. «Історія знає чимало героїчних подвигів одиночок,— відзначає Леонід Ілліч,— але тільки в нашій великій країні, тільки керовані нашою великою партією, радянські люди довели, що вони здатні на масовий героїзм»³⁶.

Перемога над гітлерівською Німеччиною підтвердила могутність нашого суспільного і державного ладу, дружби народів, радянського патріотизму. «Наша перемога,— пише Л. І. Брежнєв,— це високий рубіж в історії людства. Вона показала велич нашої соціалістичної Вітчизни, показала всесилля комуністичних ідей, дала гідні подиву взірці самовідданості й героїзму...»^{37—38}.

Характеризуючи труднощі відбудови народного господарства після закінчення Великої Вітчизняної війни (XVI тема курсу), слід широко висвітлювати ряд положень, які висунув і обгрунтував товариш Л. І. Брежнєв у книзі «Відродження». Руйнівні наслідки окупації на території нашої країни можна показати, зокрема, на прикладах Запоріжжя і Дніпропетровська. Так, лише у Дніпропетровську гітлерівці підірвали і спалили 170 заводів, 657 великих жилих будинків, 28 лікарень. Зняли й вивезли до Німеччини 68 кілометрів трамвайної колії і понад 100 кілометрів мідного контактного проводу. Зруйнували театр опери і балету, художній музей, університет, майже всі школи і всі інститути, вкзали та залізничні мости³⁹. Колосальну шкоду було завдано і сільському господарству країни. «Неймовірних зусиль,— пише Леонід Ілліч,— після воєнної розрухи коштувало зібрати хліб на полях, зберігати цей хліб, чи не заново розвивати тваринництво на розорених, спалених фермах... Незбагненно важко було забезпечити десятки тисяч людей житлом»⁴⁰.

Відбудова народного господарства в роки четвертої п'ятирічки проходила небаченими темпами. У книзі товариша Л. І. Брежнєва «Відродження» наводяться численні приклади самовідданої праці радянських людей, які у найтяжчих умовах відроджували економіку, відбудовували міста і села. «Науки про відбудову зруйнованого не існувало, підручників, що вчили б, як піднімати з попелу спалені, розбиті, підірвані споруди, не було. Все вперше, все заново»⁴¹.

Вихованню студентів на принципах соціалістичного інтернаціоналізму служить розповідь товариша Л. І. Брежнєва про відбудову «Запоріжсталі», в якій брали участь представники різних національностей. Уся країна допомагала відбудовувати цей завод. «Поряд з будівельним майданчиком стояли палатки з написами: «Горький», «Рига», «Ташкент», «Баку», «Далекий Схід» — в них жили будівельні бригади. Наші замовлення,— відзначав Леонід Ілліч,— виконували більше двохсот заводів, що знаходилися в сімдесяти містах. З Горького йшли вантажні машини, Архангельськ постачав шпали, Ярославль — електромотори, Баку і Грозний — бітум та інші нафтопродукти. Верстати надходили до нас з Москви, рейки — з Кузнецька, ліс — з Білорусії, металоконструкції — з заводів Дніпропетровської області...»⁴².

В лекції з цієї теми необхідно висвітлити характеристику Л. І. Брежнєвим зовнішньополітичного курсу щодо Радянського Союзу в перші

³⁶ Там же, стор. 12.

^{37—38} Там же, стор. 48.

³⁹ Див.: Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 41.

⁴⁰ Там же, стор. 21.

⁴¹ Там же, стор. 28.

⁴² Там же, стор. 35—36.

післявоєнні роки капіталістичних держав і, зокрема, правлячих кіл США, які, «...покладаючи надії на наші труднощі, робили спроби диктувати нам свою волю, втручатися в наші внутрішні справи», нав'язали нам «холодну війну». Їх розрахунок, пише товариш Л. І. Брежнєв, був простий: «...нікуди комуністи не дінуться, прийдуть з поклоном, стануть на коліна...»⁴³. Ось чому завдання відродження і дальшого зміцнення економіки країни у найкоротші строки було важливим для нашої держави не тільки в господарському, а й у політичному відношенні.

Закінчуючи тему, слід відзначити, що партія і народ не злякалися труднощів, не припинили свого руху вперед. «Прорахувалися у своїй політиці заморські мудреці,— підкреслює Леонід Ілліч,— про що корисно сьогодні нагадати, оскільки це і повчально, і актуально»⁴⁴.

Важливою методологічною настановою є положення товариша Л. І. Брежнєва про різні історичні рівні, при яких відбувалося економічне змагання двох суспільно-політичних систем. Наші ідейні противники старанно замовчують, намагаються приховати той факт, що «...в цьому, за їхніми словами, «чесному» змаганні одна сторона, відгороджена океаном від ворожих навал, наживалась на будь-якій війні, а друга зазнавала безперервних провокацій, несла найважчий тягар воєн і руйнувань, змушена була починати в багатьох галузях мало не з нуля»⁴⁵. У висновку лекції з цієї теми необхідно показати, що нагромаджений у ці роки досвід використовувався і в наступні періоди, навести слова Леоніда Ілліча, що в період відбудови виявилися «...життєстійкість нашого народу, патріотизм радянських людей, організуюча воля партії... Зайвий раз показано було всьому світові невичерпні резерви соціалістичної економіки, можливості нашого планового господарства, велику могутність країни, яка може в разі потреби перегрупувати сили, сконцентрувати їх на головних напрямках»⁴⁶.

Першорядне значення для глибокого вивчення XVII теми курсу історії КПРС має книга товариша Л. І. Брежнєва «Цілина». Весь її зміст дає можливість глибше висвітлити труднощі розвитку сільського господарства в 50-і роки. В лекції доречно навести таке положення з цієї книги Леоніда Ілліча: «Рани, заподіяні нею (війною.— Авт.), ще кровоточили. Фашисти спалили і зруйнували 70 тисяч сіл, повністю розорили і пограбували 98 тисяч колгоспів, 1876 радгоспів, забрали 17 мільйонів голів великої рогатої худоби, 7 мільйонів коней. ...Техніка багато років працювала на знос, поля були запущені. І найстрашніше: скрізь не вистачало людей — мільйони трактористів, комбайнерів, шоферів, механіків, техніків, інженерів, агрономів полягли на війні»⁴⁷.

Необхідно донести до студентів положення про те, що, хоч ціною величезного напруження сил довоєнний рівень сільськогосподарського виробництва було відновлено, «...село і далі відчувало потребу в допомозі, сільське господарство не задовольняло зростаючих потреб населення в продуктах харчування, а промисловості — в сировині»⁴⁸. Серйозну тривогу викликало в ті роки становище з хлібом. «Середня врожайність зернових у країні не перевищувала 9 центнерів з гектара. У 1953 році було заготовлено трохи більш як 31 мільйон тонн зерна, а витрачено понад 32 мільйони. Нам,— пише Леонід Ілліч,— довелось тоді частково використати державні резерви»⁴⁹.

⁴³ Там же, стор. 8.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Там же, стор. 43.

⁴⁶ Там же, стор. 7, 8.

⁴⁷ Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 31.

⁴⁸ Там же.

⁴⁹ Там же, стор. 30.

При висвітленні питання «Освоєння цілинних і перелогових земель» як найбільш «відповідального завдання партії» у той період, як «великої ідеї Комуністичної партії», як школи революційного досвіду, де мільйони радянських людей продовжували рухати досвід революції, «примножували в нових історичних умовах її завоювання, творили живий досвід переможного будівництва розвинутого соціалізму», слід звернути особливу увагу студентів на те, що саме у швидкому розширенні посівних площ за рахунок освоєння цілинних земель у східних районах країни партія бачила вихід із становища, що створилося. Тут важливо підкреслити, що, освоєння цілини являло собою не просто тактичний хід, що забезпечує в разі успіху одержання протягом одного року 800—900 млн. пудів товарного зерна, а й стратегічне завдання послідовного освоєння цілинного краю. «...На цілину,— відзначає Л. І. Брежнєв,— ми йшли... не для того, щоб «урвати» її багатства, зняти вершки з її родючості і піти геть, а йшли на довгі роки»⁵⁰.

Важливо підкреслити також, що освоєння цілини було викликане не тільки економічною необхідністю. Воно мало й велике соціальне і політичне значення. «Люди ростили хліб на землі — земля ростила людей. Цілина, образно кажучи,— пише Леонід Ілліч,— дала багатющий урожай трудівників, патріотів, майстрів своєї справи»⁵¹.

Книга товариша Л. І. Брежнєва «Цілина» дає можливість глибше оцінити значення рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, показати героїзм радянських людей в освоєнні нових земель. «Партія,— говориться в цій праці,— відкрито заявила тим, кого закликала їхати на цілину: буде важко, дуже важко, передбачається важкий бій, а кожен бій вимагає подвигів. І сотні тисяч патріотів країни — майбутніх цілинників свідомо йшли на цей подвиг». Його розкрито у книзі на численних прикладах самовідданої праці учасників цілинної епопеї. Не можна без хвилювання читати про трудові звершення інвалідів Великої Вітчизняної війни І. І. Іванова і Л. М. Картаузова, загибель тракториста Д. П. Нестеренка, передсмертний лист В. Рагузова⁵².

Цілина «стала справжньою школою інтернаціонального виховання, вмістилищем мудрого досвіду, трудових навичок і рішимості представників усіх народів нашої країни перемогти». Вихованню гордості за радянських людей сприяє висвітлення в лекції масштабності цієї битви за освоєння нових земель. Вона розгорнулася на просторах Алтайського і Красноярського краю, Новосибірської і Омської областей, Поволжя і Уралу, Далекого Сходу і Північного Казахстану. Тільки площа останнього набагато перевищує територію Франції. На цьому величезному просторі, відмічає товариш Л. І. Брежнєв, «треба було зорати заново 250 тисяч квадратних кілометрів родючих степів — площу, яка перевищує розміри всієї Англії»⁵³.

Не збулися пророцтва буржуазних газет про те, що в диких умовах цілини людина не може існувати, що цілина так і лишиться неперетравленим шматком у шлунку Росії. Всупереч цьому прогнозуванню, «...віковою фортецею під назвою «цілина»,— пише Леонід Ілліч,— ми оволоділи не тривалою облогою, а навальним кидком, героїчним штурмом»⁵⁴.

На закінчення теми слід навести оцінку товариша Л. І. Брежнєва героїчної битви партії і народу за освоєння цілинних і перелогових

⁵⁰ Там же, стор. 4, 5, 26, 32.

⁵¹ Там же, стор. 43.

⁵² Див.: там же, стор. 32—33, 40—42.

⁵³ Там же, стор. 42, 10.

⁵⁴ Там же, стор. 39.

земель: «...Цілинна епопея... ще раз показала всьому світові найблагородніші моральні якості радянських людей. Вона стала символом беззавітного служіння Батьківщині, великим звершенням соціалістичної епохи»⁵⁵.

Розглядаючи в лекції з XVIII теми курсу питання про жовтневий (1964 р.) Пленум ЦК КПРС та його значення в дальшому зростанні керівної ролі партії, вдосконаленні методів її керівництва будівництвом комуністичного суспільства, треба висвітлити ряд важливих положень з трилогії товариша Л. І. Брежнєва: про ленінський стиль і методи роботи партійних організацій, про принципи добору, виховання і розстановки кадрів, про неприпустимість вольового керівництва, про виявлення уваги до кадрів, людей, непримиренність до ледарів та ін.⁵⁶

У зв'язку з вивченням рішень жовтневого і листопадового (1964 р.) Пленумів ЦК КПРС необхідно звернути увагу студентів на ті якості, які повинні бути притаманні партійному керівникові. Товариш Л. І. Брежнєв торкається цього питання в усіх книгах трилогії. Партійний керівник, говорить Леонід Ілліч, «...повинен уміти не підмінювати інших працівників, а знаходити співтоваришів, довіряти їм, ділити з ними турботи і працю, приймати відповідальні рішення колективно». Керівник з тієї хвилини, коли він прийняв керівництво, за все відповідає. «Керівник завжди на виду і тому він не може проявляти розгубленість, слабкість. Що б не було на душі, мусить бути зібраним, бадьорим і нерви повинен тримати, щоб і люди одержали від нього заряд впевненості». Вимагаючи ініціативи від людей, партійний керівник має їх у складні моменти брати під захист, приймати удар на себе. Партійний керівник повинен сприймати товаришів по роботі такими, які вони є. Знати неодмінно їх слабкості, але бачити і спрямовувати на користь справі сильні сторони; «партійний керівник, якщо не хоче відстати, повинен учитися все життя»⁵⁷. У книзі «Цілина» Леонід Ілліч підкреслює таку важливу якість керівника, як компетентність. Це не значить, «...що партійний, державний діяч повинен бути одночасно шляховиком, економістом, інженером і т. д. Ні, але він повинен володіти як законами загального розвитку, так і спиратися на конкретні наукові і практичні знання. І, в усякому разі, не може вважати себе єдиним і незаперечним авторитетом в усіх галузях людської діяльності»⁵⁸. В цій же праці товариш Л. І. Брежнєв відзначає і таку важливу рису партійного керівника, як вміння зв'язуватися з масами. «Самого «кабінетного» керівництва замало,— пише товариш Л. І. Брежнєв,— треба постійно спілкуватися з народом, виїжджати на місця, бачити на власні очі і успіхи, і труднощі, які виникають, а коли є потреба, оперативно втручатися»⁵⁹. «...Треба вміти радіти з народом, щоб уникнути всякого роду «шарахань», скороспілих і непродуманих вольових рішень»⁶⁰.

Вивчення рішень XXV з'їзду в курсі історії КПРС (тема XX) органічно пов'язане з опануванням ідейного багатства творів товариша Л. І. Брежнєва. Викладаючи питання «Економічна стратегія партії й основні особливості десятої п'ятирічки», необхідно навести вказівки Леоніда Ілліча щодо неприпустимості розпорошування сил у господарському будівництві. В нинішніх умовах, коли гігантськи зросли масштаби і складність завдань комуністичного будівництва, «дедалі настійніше постає завдання вчасної концентрації ресурсів на головних напрямках,

⁵⁵ Там же, стор. 80.

⁵⁶ Див.: Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 9, 13—15, 20—28.

⁵⁷ Див.: там же, стор. 23—24, 45, 48, 51—54.

⁵⁸ Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 21.

⁵⁹ Там же, стор. 49.

⁶⁰ Там же, стор. 21.

правильного визначення пріоритетів, тобто черговості розв'язання проблем відповідно до значення їх для народного господарства»⁶¹. Одним з головних резервів у сільському господарстві товариш Л. І. Брежнєв називає боротьбу з втратами. «...Для збереження вже виробленої продукції,— пише він,— потрібно значно менше зусиль і засобів, ніж для її виробництва. Значить, такий шлях вигідний, відповідає курсу партії на підвищення ефективності, а головне — відповідає інтересам народу»⁶². «Ключовим завданням» називає Леонід Ілліч «...ощадливе, раціональне використання всього, що ми маємо, що вироблено в країні»⁶³.

Одне з центральних місць у книгах товариша Л. І. Брежнєва займають питання постановки організаційно-партійної та ідейно-політичної роботи. Великою мірою вони повинні бути використані при викладі матеріалу розділу «Партія в умовах розвинутого соціалізму». На конкретних прикладах у цих працях розкривається значення таких важливих рис ленінського стилю керівництва, як уміння твердо оцінити обстановку, що склалася, організованість і діловитість, партійна вимогливість, уміння знайти вирішальну ланку в ланцюгу загальних завдань, і т. д. «Вміння виявити ті конкретні ланки, де ціною мінімальних затрат можна одержати найбільший і швидкий ефект,— говориться у «Відродженні»,— уміння підійти до розв'язання будь-якого завдання з точки зору кінцевих результатів — саме в цьому полягає мистецтво планування, та й взагалі господарського керівництва»⁶⁴.

Випробуванням методом подолання недоліків, виховання кадрів партія вважає розвиток критики і самокритики. «Питання про критику і самокритику настільки серйозне,— пише Леонід Ілліч у «Відродженні»,— що я вважаю за корисне спеціально зупинитися на ньому»⁶⁵. Відзначаючи, що у ст. 49 Конституції СРСР закріплене право кожного радянського громадянина критикувати недоліки в роботі, і, підкреслюючи, що переслідування за критику у нас забороняється, товариш Л. І. Брежнєв зауважує: «Той, хто перестає сприймати критику, втрачений для справи». Безперечно, критика повинна бути «...і діловою, і переконливою, і конструктивною»⁶⁶, і такою, що передбачає повагу до людини.

У книгах товариша Л. І. Брежнєва містяться глибокі думки про завдання дальшого поліпшення роботи партії з кадрами. Ці настанови необхідно використовувати при викладі в лекції питання «XXV з'їзд КПРС про завдання дальшого поліпшення роботи з кадрами». Леонід Ілліч неодноразово вказує на необхідність дбайливого ставлення до кадрів, створення обстановки партійної доброзичливості, критикує «кадрову кадрили»⁶⁷, тобто необгрунтовану змінюваність керівних працівників. По суті, мова йде про моральний кодекс партійного і господарського керівника, про виховання у радянської людини почуття відповідальності за доручену справу, розуміння свого обов'язку перед Батьківщиною.

Під час висвітлення матеріалу про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції викладач має підкреслити, що шлях, рівний століттям, наша країна пройшла в обстановці постійної протидії імперіалістичній реакції. «Мимоволі думаєш про те,— пише товариш Л. І. Брежнєв,— що зробили б ми, наскільки пішли б далі вперед і в

⁶¹ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 14.

⁶² Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 73.

⁶³ Там же, стор. 63.

⁶⁴ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 14.

⁶⁵ Там же, стор. 56.

⁶⁶ Там же, стор. 56, 57.

⁶⁷ Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 52.

соціальному, і в економічному розвитку, якби нам не заважали, не ставили палиці в колеса, не відривали від мирної праці, не змушували б гонкою озброєнь витратити великі сили і кошти на оборону країни. І яка ж сила властива радянському ладу, народові нашому, якщо, незважаючи на всі перешкоди і перепони, ми домоглися найвищого рівня економіки, науки, культури, з якими прийшли до шістдесятиріччя Жовтня!»⁶⁸.

Підбиваючи в заключній лекції курсу історії КПРС головні підсумки історичного шляху партії і народу, слід указати, що «жодному народові не довелося витримати таких випробувань, як нашому»⁶⁹. Проте всі перепони на нашому шляху ми завжди долали. «І сьогоднішня дійсність відрізняється від колишньої, як космічний корабель відрізняється від селянського воза»⁷⁰.

Червоною ниткою крізь книги товариша Л. І. Брежнєва проходить думка про наступність політики партії, про те, що ніякі відхилення (культ особи, волютаристські методи керівництва) не могли перешкодити цій наступності. Необхідно всебічно враховувати історичний досвід і здобувати з нього уроки, робити правильні висновки, чітко визначати завдання та шляхи їх розв'язання. Леонід Ілліч підкреслює «...найтісніший взаємозв'язок вчорашнього дня країни, пройденого нами шляху, з постановкою нових завдань». Рік у рік, відзначає він, «...зростають розмах наших планів, масштабність і складність проблем, і розв'язувати їх доводиться на новому рівні, по-новому. Але при цьому треба враховувати багату практику будівництва соціалізму, історичний досвід партії і народних мас»⁷¹.

Книги товариша Л. І. Брежнєва — це найцінніший внесок у героїчний літопис Комуністичної партії і Радянської держави. Радянський народ з великою радістю зустрів рішення про присудження Леоніду Іллічу за ці праці Ленінської премії. Нині вони стали об'єктом уважного вивчення з боку істориків, філософів, соціологів, громадських і політичних діячів, багатьох читачів у всіх країнах земної кулі.

Висловлюючи деякі поради у справі вивчення книг товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина» у вузівському курсі історії КПРС, автори даного повідомлення, цілком зрозуміло, не могли повністю вичерпати величезного ідейно-політичного змісту цих творів, який має бути покладений в основу всієї нашої діяльності по вдосконаленню викладання історії КПРС. Природно, що кафедри під час розробки відповідних методичних посібників на допомогу викладачам можуть і повинні доповнити дані поради ґрунтовнішими рекомендаціями.

А. Ф. ВОВЧИК (Київ),
М. О. НЕМЧЕНКО (Одеса)

⁶⁸ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 43.

⁶⁹ Леонід Ілліч Брежнєв. Цілина, стор. 38.

⁷⁰ Там же.

⁷¹ Леонід Ілліч Брежнєв. Відродження, стор. 13.

ІСТОРІОГРАФІЯ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Утворена під керівництвом В. І. Леніна Компартія України завжди була і є надійною опорою ЦК КПРС в боротьбі за торжество соціалізму і комунізму. Вивчення її історії має велике значення для узагальнення досвіду партії у здійсненні революційних перетворень та будівництві безкласового комуністичного суспільства в умовах багатонаціональної Радянської держави.

Виконуючи рішення XXIV і XXV з'їздів КПРС, постанову ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», науковці активізували роботу по дослідженню історії Комуністичної партії України. Цьому великою мірою сприяли підготовка і відзначення 50-річчя та 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, піввікового ювілею утворення СРСР, постійна допомога ЦК КПРС і ЦК Компартії України. Велике значення для дальшого розвитку історико-партійної науки має видання Повного зібрання творів В. І. Леніна, біохроніки його життя та діяльності, публікація партійних документів, праць Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

У творах товариша Л. І. Брежнєва дається аналіз діяльності Комуністичної партії не лише в загальносоюзному масштабі, а й усіх її бойових загонів, зокрема Комуністичної партії України. Наприклад, у книзі «Відродження» на основі матеріалів Запорізької і Дніпропетровської обласних партійних організацій, які товариш Л. І. Брежнєв очолював у післявоєнні роки, висвітлено різноманітні форми і методи партійного керівництва соціально-економічним розвитком і культурним будівництвом в одному з найбільших промислових регіонів України. Ленінський підхід в оцінці всієї сукупності матеріальних і психологічних факторів, діяльності і настроїв мас — складової частини історичного процесу, переконливість і глибина висновків, висока ідейність і тісний зв'язок з практикою сучасного комуністичного будівництва є характерними рисами книг товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина». Ці праці являють собою зразок марксистсько-ленінського наукового дослідження і мають велике значення для дальшого розвитку історико-партійної науки в нашій країні.

Багатогранна діяльність Компартії України як бойового загону КПРС глибоко висвітлюється у працях члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря Компартії України товариша В. В. Щербицького. В його збірнику «Избранные речи и статьи» (М., 1978) та в книзі «Радянська Україна» (К., 1978) всебічно аналізується діяльність Комуністичної партії України по здійсненню рішень XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС та пленумів її ЦК, узагальнюється досвід організаторської і політичної роботи партійної організації республіки по виконанню соціально-економічної програми партії, вихованню трудящих в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. У фундаментальній праці товариша В. В. Щербицького «Овладівати ленінським стилем роботи» (К., 1978) на матеріалах Компартії України розглядаються найважливіші питання внутріпартійної роботи: творчий підхід до справи, єдність теорії і практики, зміцнення зв'язків з масами та підтримка їх ініціативи, колективність партійного керівництва і персональна відповідальність за до-

ручену справу, добір і виховання кадрів. Праці товариша В. В. Щербицького є великим вкладом в історико-партійну науку.

Вчені республіки працюють у тісній співдружності з ученими Москви, Ленінграда, інших наукових центрів країни, використовують їх досягнення в розробці найважливіших проблем історії КПРС та її невід'ємної складової частини — Компартії України. Зразком для них є багатотомна «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу».

В обставинці загального піднесення історико-партійної науки протягом останнього десятиріччя значно зріс масштаб досліджень з історії Комуністичної партії України, розширилося коло проблем, що вивчаються, опубліковано велику кількість фундаментальних монографій, статей у журналах та збірниках. Предметом своєї уваги автор пропонованого огляду обрав праці історико-партійного плану, зокрема монографії, яким належить провідна роль у висвітленні історії Комуністичної партії України.

Важливою подією у громадсько-політичному житті республіки останніх років, зокрема у ювілейному, 1977 р., був вихід четвертого, доповненого видання «Нарисів Комуністичної партії України». Широко використавши праці В. І. Леніна, документи КПРС та міжнародного комуністичного руху, теоретичні висновки й положення, сформульовані у рішеннях XXIV і XXV з'їздів КПРС, у доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнєва, авторський колектив значно підвищив ідейно-теоретичний і науковий рівень «Нарисів». У них аргументованіше, ніж у третьому виданні, показано поширення марксизму та діяльність перших соціал-демократичних гуртків і організацій на Україні, роль В. І. Леніна, газети «Искра» у створенні більшовицької партії та її складової частини — більшовицьких організацій на Україні, ширше висвітлено діяльність більшовиків у період першої російської революції, в роки нового революційного піднесення. Порівняно з попереднім виданням у книзі глибше проаналізовано питання про національний рух на Україні після Лютневої революції, тактику більшовиків щодо буржуазно-націоналістичної Центральної ради, хід підготовки і проведення Першого з'їзду більшовицьких організацій, утворення Компартії України. В розділах, присвячених соціалістичному будівництву, краще подано історико-партійний аспект матеріалу, внесено істотні зміни в періодизацію. «Нариси» завершуються новим, XIX розділом, в якому аналізуються історичні рішення XXV з'їзду КПРС, робота XXV з'їзду Компартії України. Вся історія Комуністичної партії України висвітлюється в книзі як історія одного з найбільших бойових загонів КПРС. «Нариси» цілком заслужено здобули високу оцінку в історико-партійній пресі¹.

До 60-річчя Великого Жовтня суспільствознавці УРСР опублікували ряд фундаментальних праць, у яких широко відображено керівну роль КПРС та її невід'ємної складової частини — Комуністичної партії України в боротьбі за перемогу соціалізму і комунізму. Великим досягненням науковців Інституту історії АН УРСР є видання 8-томної «Історії Української РСР». У томах, які вже опубліковані, на обширному документальному матеріалі показано утворення на Україні більшовицьких організацій — складової частини РСДРП(б), їх керівну роль у боротьбі трудящих за повалення влади царизму, поміщиків і буржуазії, перемогу соціалізму та захист його завоювань у роки Великої Вітчизняної війни.

Колектив авторів Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС до знаменної дати видав хроніку найважливіших подій з історії більшовицьких організацій України в період підготовки Великого Жовтня². До хроніки включено понад 3300 фактів і документів, які висвітлюють партійне будівництво на Україні в умовах мирного розвитку революції

¹ «Вопросы истории КПСС», 1978, № 5, стор. 128—133.

² Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 — февраль 1918 гг. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях, ч. I, К., 1977.

і ленінського курсу на збройне повстання, багатогранну діяльність більшовицьких організацій України під час революції: викриття ними антинародної політики Тимчасового уряду і Центральної ради, буржуазних і дрібнобуржуазних партій, проведення роз'яснювальної і організаторської роботи серед широких мас робітників, солдатів і селян. У книзі відображено діяльність більшовицьких фракцій у Радах, профспілках та ін. Найважливішим сюжетом хроніки є показ керівної ролі В. І. Леніна, ЦК РСДРП(б) у революції, подання ними величезної допомоги більшовикам України.

Історики республіки підготували ювілейний збірник «Боротьба за владу Рад на Україні» (К., 1977), в якому показано керівну роль партії у здійсненні соціалістичної революції на Україні, зміцненні союзу робітничого класу з трудящим селянством, в організації боротьби народних мас проти буржуазії, поміщиків та іноземних інтервентів у 1917—1920 рр. У колективних монографіях³⁻⁴ на великому документальному матеріалі, значною мірою новому, висвітлено зростання й організаційне зміцнення більшовицьких організацій на Україні в період Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, утворення КП(б)У, як невід'ємної складової частини РКП(б), показано діяльність більшовиків України під керівництвом В. І. Леніна, ЦК партії по мобілізації всіх сил трудящих на розгром внутрішньої та зовнішньої контрреволюції.

До 60-річчя Великого Жовтня були підготовлені також ґрунтовні праці з історії побудови соціалізму в республіці. У збірнику статей «На шляхах комуністичного будівництва» (К., 1977) узагальнюється досвід партійного керівництва розвитком промисловості і сільським господарством Радянської України, підготовкою кадрів робітників, зміцненням дружби народів, боротьбою за збереження миру. У праці «Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР. 1971—1975 рр.» (К., 1977) відображено кожний день діяльності трудящих республіки та їх авангарду — комуністів — по виконанню завдань дев'ятої п'ятирічки.

Більшовицькі організації на Україні виникали і розгортали свою діяльність під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Висвітлення їх нерозривних зв'язків з усією партією, з її засновником і вождем завжди було в центрі уваги дослідників. Останнім часом з'явився ряд нових праць про керівництво В. І. Леніна, ЦК партії більшовицькими організаціями Катеринославщини, Донбасу, Одеси і всієї України⁵. Науковий рівень цих досліджень не однаковий (істотні зауваження висловлювалися на адресу монографії М. Я. Запорожець), але загалом вони є значним вкладом у розробку важливих питань історико-партійної науки, партійного будівництва.

Продовжувалася розробка таких важливих проблем, як утворення та діяльність перших соціал-демократичних організацій на Україні, перехід їх на бік ленінської «Искры»⁶; діяльність більшовицьких організацій України напередодні і в період

³⁻⁴ В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції, К., 1977; В борьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине, К., 1977.

⁵ П. Л. Варгатюк. Партії великий загін.— В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини, Дніпропетровськ, 1970; С. Мельник. Делегат більшовиків Одеси, Одеса, 1970; О. Т. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970; В. І. Ленін і більшовицькі організації України.— Наукові праці з історії КПРС, вип. 36, К., 1970; М. Я. Запорожец. Истоки великих свершений.— В. И. Ленин и парторганизация Донбасса, Донецк, 1972.

⁶ М. Доній, М. Горбунова. Ленінська «Искра» і соціал-демократичні організації України, К., 1969; Д. І. Мишко, П. М. Шморгун. Ювеналій Дмитрович Мельников, К., 1970; Б. С. Стогнут. Влияние ленинской «Искры» на рост политической борьбы рабочих и крестьян Украины в период 1901—1903 гг., К., 1973; Д. М. Щербаков. Діяльність революційних соціал-демократичних організацій України по політичному вихованню пролетаріату та керівництву робітничим рухом у передреволюційний період (1895—1904), К., Одеса, 1975.

першої російської революції, в роки столипінської реакції⁷. Вперше були опубліковані фундаментальні монографії про боротьбу РСДРП(б) і особисто В. І. Леніна, більшовицьких організацій України за зміцнення інтернаціональної єдності трудящих, за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях; про роботу більшовиків України серед селян і солдатів⁸. На великому фактичному матеріалі в них розкрито керівну роль партії більшовиків у боротьбі за повалення влади експлуататорів і утворення диктатури пролетаріату.

В піднесенні політичної свідомості трудящих та розгортанні революційного руху проти царизму, поміщиків і буржуазії винятково велика роль належала більшовицькій пресі. Це питання розглядається в цілому ряді ґрунтовних праць⁹. Автори даних праць показали, що з кожним роком зростали масштаби видання та розповсюдження на Україні нелегальних більшовицьких газет і листівок, проаналізували роль друкованих органів, особливо газети «Правда», як колективних організаторів і пропагандистів. Цілком реальною справою нині є написання узагальнюючої монографії про партійну пресу на Україні в 1895—1917 рр., з цифровими даними про чисельність підпільних друкарень та інших друкарських засобів, кількість і тираж виданої у той час літератури з визначенням основних напрямів друкованої більшовицької пропаганди на всіх етапах революційного руху.

Найістотношою прогалиною у висвітленні історії більшовицьких організацій України дожовтневого періоду є відсутність фундаментальних монографічних праць з партійного будівництва. Слід було б чітко визначити час виникнення і кількість перших комітетів РСДРП, простежити розвиток мережі більшовицьких організацій в 1903—1917 рр., зростання чисельності їх членів, основні форми партійної роботи, особливості демократичного централізму в умовах підпілля тощо. Потрібні спеціальні монографії і з таких проблем, як боротьба більшовиків України проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій, за завоювання на бік пролетаріату демократичної інтелігенції, службовців, ремісників. Поява окремих статей на ці теми в журналах і збірниках не вирішує справи.

Висвітленню керівної ролі більшовицької партії, її місцевих організацій на Україні в боротьбі за перемогу Великого Жовтня та захист його завоювань в роки громадянської війни, крім вищевказаних колективних монографій, присвячено ряд ґрунтовних індивідуальних праць¹⁰. В небачених раніше масштабах велася розробка окремих проблем цього періоду. З'явилися перші монографії про партійне будівництво на Україні в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції,

⁷ А. М. Максимов. На баррикадах (Большевики во главе рабочего движения в Донбассе накануне и в период первой русской революции), Донецк, 1973; П. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, К., 1975; його ж. Більшовики України в період реакції (1907—1910 рр.), К., 1978; М. І. Іванов-Потьомкін. У боротьбі за партію нового типу (Більшовицькі організації України між II і III з'їздами РСДРП), К., 1977.

⁸ О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905—лютий 1917 рр.), Львів, 1967; І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях, К., 1970; Т. І. Жуков. Більшовики у боротьбі за селянство у революції 1905—1907 рр., Львів, 1970; Г. О. Рубцов. Боротьба більшовиків України за армію і флот (липень 1907—березень 1917 рр.), К., 1971; И. Л. Сабядырев. Борьба большевиков за ленинскую аграрную программу на юге Украины и в Молдавии (1903—февраль 1917 гг.), Кишинев, 1972; Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях, К., 1976; В. О. Замлинський. Волинський полк іде в революцію, Львів, 1977.

⁹ П. Л. Варгатюк, П. М. Шморгун. Ленінська газета «Правда» і Україна (1912—1914 рр.), К., 1972; Л. Д. Алксеев. Печать большевиков Украины в период реакции (1907—1910), К., 1972.

¹⁰ Н. М. Якупов. Большевики во главе революционных солдатских масс, К., 1967; його ж. Партия большевиков в борьбе за армию в период двоевластия, К., 1972; його ж. Борьба за армию в 1917 году, М., 1975; Н. Г. Гончаренко, В. И. Потапов. В борьбе за власть Советов. Большевики Луганщины в период борьбы за завоевание и упрочение власти Советов (1917—1920), Харьков, 1968; Н. Г. Гончаренко. В битвах за Октябрь (март 1917—март 1918 гг.), Донецк,

про боротьбу більшовиків за Ради, селянські маси, за створення Червоної гвардії¹¹. У цих працях на базі численних першоджерел всебічно проаналізовано досліджувані питання.

У фундаментальній праці І. Ф. Кураса¹² показано керівництво більшовицької партії, В. І. Леніна національно-визвольним рухом трудящих України в Жовтневій революції, на великому документальному матеріалі викрито націоналістичний рух, контрреволюційну діяльність українських дрібнобуржуазних партій і створеної ними Центральної ради. У новій книзі цього ж автора^{12-а} глибоко проаналізовано діяльність місцевих партійних організацій по здійсненню ленінських настанов щодо забезпечення єдності трудящих України і Росії в боротьбі проти російської та української буржуазії, за встановлення і зміцнення Радянської влади. В монографії вперше всебічно простежується неминучість краху дрібнобуржуазних партій на Україні.

У дослідженні Ю. В. Шиловцева про партійне будівництво на Україні в листопаді 1917—липні 1918 р. широко проаналізовано стан партійної мережі в цей період, хід підготовки І з'їзду КП(б)У, утворення Комуністичної партії України¹³. Діяльність В. І. Леніна і місцевих більшовицьких організацій по скликанню цього з'їзду, його роботу та значення глибоко висвітлено в монографії В. Ю. Мельниченка «Бойовий загиб єдиної ленінської партії» (К., 1978).

Опубліковано спеціальні праці про більшовицьке підпілля на Україні в 1918 р. та партійне будівництво в жовтні 1918—лютому 1919 р.¹⁴, про роль ЦК РКП(б), Зафронтобюро і військового відділу ЦК КП(б)У в керівництві партійним підпіллям і повстанською боротьбою проти денікінщини восени 1919 р.¹⁵, діяльність Комуністичної партії по зміцненню тилу Червоної Армії на Україні в період розгрому врангелівщини¹⁶. Грунтовні дослідження видано з історії більшовицької преси на Україні в 1917—1920 рр.¹⁷, про діяльність іноземних комуністичних груп¹⁸.

1974; Ю. Ю. Кондуфор. Великий Жовтень на Україні, К., 1977; його ж. Створення КП(б)У—складової і невід'ємної частини ленінської партії комуністів.—«УІЖ», 1976, № 4.

¹¹ Б. Корольов. На шляху до Жовтня. З історії партійного будівництва на Україні в 1917 році, К., 1968; А. І. Смолинчук. Большевики Украины в борьбе за Советы (март 1917—январь 1918 гг.), Львов, 1969; І. В. Хміль. Трудящее селянство України в боротьбі за владу Рад, К., 1977; П. І. Гарчев. Червона гвардія України у Жовтневій революції, Харків, 1969; Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. І. Шусь. Ради України в 1917 р., К., 1974; В. М. Чуприна. Більшовики України в боротьбі за трудяще селянство (березень 1917—лютий 1918 рр.), Львів, 1974.

¹² І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції, К., 1971.

^{12-а} І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, К., 1978.

¹³ Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.), Харків, 1972.

¹⁴ Р. Я. Пиріг, Ю. В. Шиловцев. Більшовицьке підпілля на Україні.—«УІЖ», 1978, № 7—10; Р. Я. Пиріг. Партійне будівництво на Україні (жовтень 1918—лютий 1919 рр.).—«Вісник Харківського університету», 1976, № 142.

¹⁵ М. І. Супруненко. Комуністична партія—організатор і керівник масової повстансько-партизанської боротьби на Україні проти денікінців восени 1919 р.—Боротьба за владу Рад на Україні, К., 1977.

¹⁶ К. І. Позняков. Красный тыл—фронту. Деятельность Коммунистической партии по укреплению тыла Красной Армии в период разгрома врангелевщины (На материалах Украины), Харьков, 1968.

¹⁷ С. А. Цвілюк. Народжена в підпіллі, Одеса, 1968; Т. А. Скрипник. Коммунистическая партия—организатор издательского дела на Украине (1917—1920 гг.), Харьков, 1969; В. Ф. Солдатенко. Трибуна пролетарского интернационализма, К., 1977; його ж. Большевицкая пресса Украины в 1917—1918 гг. Историко-библиографический обзор, К., 1979.

¹⁸ В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні в 1918—1920 рр., К., 1977.

Разом з тим необхідно зауважити, що ряд важливих питань історії партійних організацій України в 1917—1920 рр. вивчено недостатньо. Ще нема спеціальних монографічних праць з історії військових організацій РСДРП(б), діяльності Компартії України по будівництву Червоної Армії, керівництву Радами, профспілками і комсомолом у 1919—1920 рр., про здійснення основних принципів демократичного централізму в партії в умовах революції та громадянської війни.

Двадцятиріччя між громадянською та Великою Вітчизняною війнами ознаменувалося блискучими перемогами ленінської партії в будівництві соціалізму і зростанням її керівної ролі у розвитку всіх галузей економіки та культури, підвищенням добробуту радянського народу, зміцненням обороноздатності країни. За цей час в сім разів зросли лави КП(б)У, вдосконалилися форми й методи партійної роботи. Широке коло питань організаторської та ідеологічної роботи партії на Україні в даних напрямках у 20—30-х роках проаналізовано в ряді ґрунтовних монографій¹⁹.

У період будівництва фундаменту соціалістичного суспільства Комуністична партія України, як і вся партія, вела рішучу боротьбу проти троцькістів, правих ухильників, українських буржуазних націоналістів, за чистоту та єдність своїх лав. Ця проблема широко висвітлюється у спеціальних дослідженнях²⁰. На великому документальному матеріалі, значну частину якого вперше введено до наукового обігу, автори показали, що партійні організації на Україні дали відсіч фракціонерам, одностайно підтримали політичну і організаційну лінію ЦК РКП(б).

Видано монографії про партійне будівництво²¹, в яких уперше проаналізовано весь комплекс питань про зростання та організаційне зміцнення КП(б)У, перехід до нових форм і методів партійної роботи в умовах нової економічної політики та реконструкції народного господарства.

Вирішальною ділянкою боротьби за побудову соціалізму і комунізму є економіка. Втілюючи в життя заповіді великого Леніна, в 20-х і 30-х роках партія забезпечила швидкі темпи відбудови і розвитку промисловості країни. Досвід партійного керівництва промисловістю та підготовкою інженерно-технічних кадрів для неї висвітлено на матеріалах Української РСР в ряді індивідуальних монографій²². Але найповніше це зроблено у фундаментальній праці, підготовленій колективом авторів²³. В ній проаналізовані питання про вдосконалення форм і методів партійного керівництва промисловістю, діяльність партійних організацій по залученню широких

¹⁹ В. М. Самофалов. КП(б)У у відбудовний період, К., 1969; М. А. Бесарабов. Комуністична партія України в боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного суспільства (1937 — червень 1941 рр.), К., 1971; Ю. В. Бабко. У боротьбі за соціалізм. З досвіду роботи КП України в роки другої п'ятирічки (1933—1937), К., 1974; І. І. Коломийченко. На путях социалистической реконструкции. Компартия Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию и подготовку сплошной коллективизации (1926—1929 гг.), К., 1978.

²⁰ П. П. Бачинський, О. А. Бородин. Борьба КП Украины против троцкизма, за единство рядов партии (1918—1927 гг.), К., 1968; А. В. Корнійчук. Борьба КП Украины против правого уклона в период разгортания социалистической реконструкции народного хозяйства.—Наукові праці з історії КПРС, вип. 20, 1968; В. Юрчук. Борьба КП Украины против антиленинских течий и угрупповань (історичний нарис).—«Комуніст України», 1969, № 9; В. П. Горшков. Ленінським курсом в лавах єдиних. Борьба КП Украины против антиленинских угрупповань в первые годы социалистического строительства, К., 1969; А. Я. Зінченко. Борьба КП(б)У против украинского буржуазного национализма в галузі культуры в 1921—1925 гг.—Наукові праці з історії КПРС, вип. 78, 1975.

²¹ Ю. В. Бабко. Партійне будівництво на Україні у 1933—1937 рр., Львів, 1971; В. П. Горшков. Здійснення ленінських принципів партійного будівництва на Україні (1921—1925 рр.), К., 1973.

²² М. Д. Олійниченко. Ленінське накреслення — в життя, К., 1970; Г. Я. Пономаренко. Во главе трудового подъема, К., 1971; П. О. Сидоренко. Ленінський план ГОЕЛРО і боротьба Комуністичної партії України за його здійснення, Харків, 1973; М. А. Ковальов. Вирішальна сила соціалістичної реконструкції, К., 1973.

²³ Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917—1975), К., 1976.

мас трудящих до планування та управління виробництвом, по розвитку соціалістичного змагання та трудової активності робітничого класу.

Нові досягнення є й у дослідженні важливих проблем партійного керівництва соціалістичними перетвореннями на селі, здійсненням ленінського кооперативного плану, створенням і зміцненням колгоспного ладу, технічної бази соціалістичного землеробства на Україні. Найбільш ґрунтовно ці проблеми розкрито в монографіях П. М. Денисовця, О. М. Крикуненка, Ф. Д. Піджарого та ін.²⁴

Активізувалося також дослідження керівної ролі Комуністичної партії у проведенні культурної революції і, зокрема, в розвитку середньої та вищої освіти, видавничої справи на Україні²⁵.

Однак не всі аспекти діяльності Компартії України в період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства вивчаються однаково. Так, зовсім мало праць про партійне керівництво розвитком транспорту, зв'язку, торгівлі, науково-технічним прогресом, підвищенням матеріального добробуту трудящих, створенням радянської системи охорони здоров'я і спорту. Недостатньо вивчається й ідеологічна робота партії в цей період, її керівна роль у розвитку преси, радіо, літератури, науки, всіх галузей мистецтва.

Слід більше уваги приділяти узагальненню досвіду партійного керівництва Радами, профспілками, комсомолом та іншими громадськими організаціями, а також оборонно-масовою роботою.

Чільне місце у своїх дослідженнях історики відводять діяльності Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни. Зокрема, у тритомній праці «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.» (К., 1975) глибоко розкрито роль партії в мобілізації всіх сил народу на відсіч агресору, в розгортанні партизанського руху, проведенні ідеологічної роботи у визволених від гітлерівців областях, забезпеченні всебічної допомоги фронту і відбудові зруйнованого фашистами господарства. Военно-організаторська робота партії, створення та діяльність партійного підпілля на Україні ґрунтовно проаналізовані у 7 томі історії Української РСР («Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945)» (К., 1977).

Вагомим внеском у висвітлення керівної ролі Комуністичної партії у визволенні Радянської України від фашистських загарбників є збірник матеріалів наукової республіканської конференції в Києві²⁶. Роль партії в організації боротьби проти фашистських загарбників на матеріалах УРСР всебічно досліджується також у праці, підготовленій колективом авторів²⁷. Використавши широке коло архівних і друкованих джерел, науковці висвітлили перебудову роботи партійних організацій республіки на воєнний лад, керівну роль партії в мобілізації всіх сил українського народу на відсіч ворогу, у створенні підпілля і розгортанні партизанського руху, відбудові народного господарства визволених від фашистів областей.

²⁴ О. М. Крикуненко. Боротьба Комуністичної партії України за здійснення ленінського кооперативного плану (1929—1931), Львів, 1970; Н. І. Ткач. За ленінським кооперативним планом, К., 1970; Ф. Д. Піджарий. Діяльність Комуністичної партії України по створенню і зміцненню колгоспного ладу (1927—1937 роки), Харків, 1973; Г. М. Шарлай. Боротьба робітничого класу України за створення нової технічної бази соціалістичного землеробства (1927—1932 рр.), Харків, 1974.

²⁵ Г. В. Ангелов, К. К. Зубрик, Т. А. Овчаренко. Деятельность КПСС по руководству народным образованием и культурой (На материалах Украинской ССР), Одесса, 1972; І. І. Паніотів. Комуністична партія на чолі боротьби за розвиток народної освіти (1931—1941 рр.), Харків, 1973; М. А. Бистров. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917—1937 рр.), Харків, 1974.

²⁶ Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков, К., 1975.

²⁷ Великий подвиг. КПРС — натхненник і організатор боротьби радянського народу проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. (На матеріалах УРСР), К., 1975.

В монографії про воєнно-організаторську діяльність КП України в перші роки Великої Вітчизняної війни²⁸ показано партійне керівництво перебудовою народного господарства на воєнний лад, мобілізацію людських і матеріальних ресурсів на боротьбу з ворогом. У спеціальній праці глибоко проаналізовано роль партії в розгромі суспільно-політичної діяльності трудящих Української РСР під час війни²⁹.

Створення та діяльність партійного підпілля на Україні в роки Великої Вітчизняної війни глибоко висвітлюються у ряді досліджень³⁰. На основі великої кількості архівних та опублікованих джерел підготовлено і видано монографію про партійне керівництво партизанською боротьбою в західних областях України³¹.

В ході війни Комуністична партія забезпечувала єдність фронту і тилу, була організатором трудових подвигів українського народу, керувала відбудовою народного господарства визволених областей, піклувалася про добробут народу. Ці важливі проблеми всебічно проаналізовано на матеріалах України, і зокрема Донбасу³². Спеціальні дослідження присвячені ідейно-виховній роботі партії серед трудящих визволених районів України та мобілізації їх на розгром ворога³³.

Ще недостатньо уваги приділяється вивченню таких питань, як особливості внутріпартійної роботи і демократичного централізму в роки війни, партійне будівництво, відновлення мережі партійних організацій на Україні після вигнання фашистських окупантів, партійна преса та ідеологічна робота взагалі, керівництво з боку партії відбудовою закладів науки, культури, охорони здоров'я в 1943—1945 рр.

Важливе науково-теоретичне і практичне значення має узагальнення досвіду роботи партії по відбудові народного господарства після Великої Вітчизняної війни, завершенню будівництва соціалізму, керівництву всіма галузями економіки і культури Української РСР в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Партійне керівництво відбудовою народного господарства та дальшим розвитком соціалістичного суспільства в 1945—1961 рр. найактивніше вивчалось у другій половині 60-х років. Крім перших узагальнюючих праць тоді були опубліковані монографічні дослідження, присвячені організаторській діяльності партії в галузі промисловості³⁴, сільського господарства³⁵, народної освіти і підготовки кадрів для

²⁸ М. Буцько, С. Кириченко. Воєнно-організаторська діяльність КП України в перші роки Великої Вітчизняної війни, К., 1969.

²⁹ М. В. Коваль. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны, К., 1977.

³⁰ Г. Т. Горобец. Партийное подполье на Украине (1941—1944 гг.), М., 1969; І. Мірошников. Нескорені харків'яни, К., 1969; Д. Григорович, П. Денисенко, В. Нематий. Комуністическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, К., 1976.

³¹ В. О. Замлинський. З вірою у перемогу. Комуністична партія на чолі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України 1941—1944, К., 1976.

³² М. Буцько, О. Масний. В ім'я перемоги, К., 1967; П. Денисенко. Комуністична партія України — організатор відбудови народного господарства республіки (1943—1945 рр.), К., 1968; М. Ф. Хорошайлов. Мужество Донбасса, Донецк, 1968; його ж. Суровые годы войны, К., 1977; М. З. Данилюк. Натхнення праця в ім'я перемоги. Комуністична партія України — натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в період Великої Вітчизняної війни, К., 1970; Є. І. Цимбал. Комуністи водного транспорту України у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.), К., 1971.

³³ Є. В. Сафонова. Ідейно-виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів України в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.), К., 1971; М. Д. Ющенко. Деятельность Компартии Украины по мобилизации трудящихся республики на разгром фашизма в 1943—1945 гг., К., 1977.

³⁴ В. Юрчук. Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1946—1952 рр.), К., 1965; М. М. Матвійчук. Організаторська робота партії у промисловості України (1952—1958 рр.), К., 1966; М. Ф. Хорошайлов. Возрожденный Донбасс, Донецк, 1968.

³⁵ Н. А. Лысенко. Роль Коммунистической партии в решении проблемы сельскохозяйственных кадров (1951—1958), К., 1968; В. П. Столяренко. Ленин

народного господарства³⁶. Але це був тільки початок глибокої наукової розробки історії партії в період завершення будівництва соціалізму. В доповіді «П'ятдесят років великих перемог соціалізму» Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев указував, що історія тих років, мабуть, по-справжньому ще не написана³⁷.

В наступні роки продовжувалося дослідження історії Компартії України цього періоду. Зокрема, були видані монографії про партійну роботу на залізничному транспорті Української РСР в період відбудови народного господарства³⁸, партійне керівництво підготовкою кадрів робітників і розвитком народної освіти на Україні³⁹. Було опубліковано узагальнюючу працю про Комуністичну партію України в період будівництва розвинутого соціалізму⁴⁰. В ній проаналізовано найважливіші питання організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій республіки, вдосконалення стилю і методів партійної роботи, показано зростання керівної ролі партії в процесі завершення побудови соціалізму, поживавлення діяльності первинних партійних організацій.

На вивченні діяльності Компартії України в умовах розвинутого соціалістичного суспільства зосереджено зусилля багатьох істориків. Увагу науковців привертають, насамперед, проблеми організаторської роботи партії в галузі промисловості⁴¹, партійного керівництва розвитком трудової активності робітничого класу, науково-технічним прогресом, підвищенням культурно-технічного рівня трудящих⁴². У ряді монографій на великому документальному матеріалі висвітлено керівну роль партії в розвитку сільського господарства на Україні, розгортанні трудової активності колгоспного селянства⁴³, зміцненні його союзу з робітничим класом⁴⁴. Однак партійне керівництво іншими галузями народного господарства Української РСР вивчається недостатньо. Слабо узагальнюється й досвід партійного керівництва Радами та іншими масовими організаціями трудящих. Останнім часом з'явилися перші монографічні

ським шляхом, К., 1968; С. М. Зверев. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951—1958 рр.), К., 1969.

³⁶ О. К. Зубань. Борьба КП Украины за развитие народной освіти и подготовку кадров для народного хозяйства (1945—1952 рр.), Львів, 1967.

³⁷ Див.: Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 88.

³⁸ О. М. Кисілевський. На сталевих магістралях, К., 1972.

³⁹ Л. І. Гордиенко. Деятельность партийных организаций Украины по подготовке кадров рабочего класса для тяжелой промышленности в системе государственных трудовых резервов (1943—1960 гг.), Днепропетровск, 1974; В. Д. Мойсеенко. Керівництво КПРС розвитком народної освіти, К., 1975.

⁴⁰ І. П. Кожукало. Компартия Украины в период строительства развитого социализма, К., 1976.

⁴¹ М. М. Миколаєнко. Діяльність Комуністичної партії України по розвитку чорної металургії в період розгорнутого будівництва комунізму, Харків, 1970; Л. А. Мячилов. Діяльність КПРС по удосконаленню керівництва промисловістю. 1956—1970, К., 1971; В. І. Полурез. Деятельность КПСС по повышению эффективности производства в условиях развитого социализма (На материалах Украины), К., 1974; П. С. Федорчак. Шляхом трудових подвигів, Львів, 1974; Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917—1975), К., 1976; та ін.

⁴² П. Т. Рущенко. Діяльність Комуністичної партії України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості (1959—1965 рр.), Харків, 1969; В. П. Шевчук. На вирішальному напрямі, К., 1970; В. С. Чистяков. Партийные организации Украины во главе движения новаторов промышленности (1959—1965 гг.), Харьков, 1974; І. І. Терещенко. Організаторська діяльність Комуністичної партії по підготовці робітничих кадрів на Україні, К., 1974; та інші.

⁴³ Л. Ю. Беренштейн. В авангарді трудівників села, К., 1968; Е. С. Побережной. Партийное руководство движением за коммунистический труд в колхозах Украинской ССР (1959—1965 гг.), К., 1969.

⁴⁴ І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству, К., 1971; Б. П. Ковалевський. Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма (1959—1970) (На материалах УССР), К., 1972; Союз серпа и молота, Киев—Одесса, 1977.

дослідження про партійне керівництво комсомолом України⁴⁵, але їх автори не проаналізували належно рішення партійних з'їздів у питаннях про комсомол, роль партійних комітетів в організаційно-політичному зміцненні, посиленні діяльності ЛКСМУ по вихованню молоді, розгортанню її творчої й особливо трудової ініціативи.

Активно досліджуються окремі аспекти ідеологічної роботи партії в умовах розвинутого соціалізму — керівництво ідеологічними кадрами, лекційною пропагандою, ідейно-політичною роботою в масах, удосконаленням системи народної освіти в Українській РСР⁴⁶. Але поки що відсутні монографічні розробки питань про роль партії в розвитку науки і мистецтва, розгортанні культурного будівництва.

Значних успіхів досягнуто у вивченні найважливіших питань партійного будівництва, розгортання внутріпартійної демократії, діяльності первинних організацій в умовах розвинутого соціалізму. В монографіях на ці теми⁴⁷ не лише узагальнюється досвід роботи партійних організацій республіки в даних галузях, а й наявні цінні практичні рекомендації.

У ряді спеціальних праць⁴⁸ глибоко узагальнюється досвід Комуністичної партії України по вихованню морально-політичної єдності радянських людей, соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму. Їх авторам вдалося розкрити найважливіші форми і методи організаторської та ідеологічної роботи партії по вихованню трудящих в комуністичному дусі.

Історичне значення рішень XXV з'їзду КПРС, організаційно-партійна діяльність Компартії України в роки десятиї п'ятирічки, боротьба партійних організацій республіки за здійснення соціально-економічної політики партії всебічно проаналізовані у книзі, підготовленій і виданій колективом Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС⁴⁹.

Більш дійовою і наступальною стала критика буржуазних і ревізійністських фальсифікацій історії КПРС та її бойового загону — Компартії України⁵⁰. На значному фактичному матеріалі спростовано концепції ідеологів імперіалістичної буржуазії та українського буржуазного націоналізму з питань Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни, будівництва соціалізму і комунізму в нашій країні.

У висвітленні історії Комуністичної партії України важлива роль належить міжвідомчим республіканським та вузівським науковим збірникам з історії КПРС.

⁴⁵ Д. П. Костенко. Партійное руководство комсомолом в период завершения строительства социализма. Из опыта Компартии Украины. 1946—1958 гг., К., 1978; В. Г. Врублевський. В орлиному злеті. З досвіду роботи партійних організацій України по організаційно-політичному зміцненню комсомолу в роки четвертої п'ятирічки, К., 1978; В. Ф. Литвиненко. КПРС — вихователь комуністичної ідейності молоді. З досвіду діяльності парторганізацій України, К., 1978.

⁴⁶ Г. В. Подоляк. Ідеї партії — в маси, Львів, 1970; М. Моторнюк. Виховання молодого покоління — справа партійна, К., 1974; його ж. Ленинская забота партии о школе, К., 1978; Зброєю слова. З досвіду лекційної пропаганди партійних організацій, К., 1977; И. Васильев. Партийный комитет и идеологическое кадры, К., 1977.

⁴⁷ В. М. Орлов. Золотий фонд партії, К., 1968; його ж. Организационно-партийная работа Компартии Украины, К., 1979; І. П. Кожукало. Ленінські організаційні принципи і партійне будівництво на сучасному етапі, К., 1969; Г. К. Морозов. Основа партії, Харків, 1969; В. Т. Позняк. В колективності — сила партійного керівництва, К., 1976; Г. Я. Бурняк. Дієвість партійної інформації, Одеса, 1977; Ю. В. Бабко и др. Партийное просвещение. Очерки истории, К., 1978.

⁴⁸ А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов, М., 1970; його ж. Боротьба Комуністичної партії України за інтернаціональну єдність трудящих, К., 1978; В семье единой. Из опыта работы партийных организаций соревнующихся областей Украины, России, Белоруссии и Молдавии по интернациональному воспитанию трудящихся, К., 1977.

⁴⁹ Курсом XXV з'їзду КПРС, К., 1978.

⁵⁰ Критика буржуазно-націоналістичних та ревізійністських перекручень історії КПРС, К., 1975; Л. Нагорна. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні, К., 1971.

Зокрема, видавництвом Київського державного університету за 12 років опубліковано 96 випусків міжвідомчого республіканського збірника «Наукові праці з історії КПРС». Ці випуски 70-х років мають виключно тематичний характер, вони присвячені певній історико-партійній проблемі. У переважній більшості з них досліджується історія Компартії України в період будівництва соціалізму і комунізму: організаторська та ідеологічна діяльність партії, її керівництво розвитком соціалістичної економіки, культури, масовими організаціями трудящих. В окремих випусках розповідається про партійну роботу по комуністичному вихованню трудящих (№ 84, 95).

Важливі питання історії Компартії України висвітлено у міжвідомчих республіканських збірниках «Вопросы общественных наук» (опубліковано 34 випуски) і «Питання історії народів СРСР» (23 випуски). Деякі з них цілком присвячені історико-партійній тематиці. Зокрема, до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в десятому випуску наукового збірника «Питання історії народів СРСР» (Харків, 1970) було вміщено змістовні праці про керівництво з боку В. І. Леніна боротьбою за владу Рад на Україні в період Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, про здійснення Компартією України ленінських планів соціалістичного будівництва.

Ряд питань з історії Компартії України розкрито у книгах про життя і діяльність визначних діячів партії⁵¹.

Особливо велике значення має видання Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС біографічного нарису про видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави, міжнародного комуністичного і робітничого руху Леоніда Ілліча Брежнєва⁵².

У цій книзі на основі архівних матеріалів висвітлено діяльність товариша Л. І. Брежнєва, очолюваних ним Запорізької та Дніпропетровської обласних партійних організацій по розв'язанню найскладніших народногосподарських і політичних завдань у післявоєнні роки.

Помітне місце в історико-партійній літературі належить нарисам з історії обласних партійних організацій. У 60-х і на початку 70-х років було видано нариси одинадцяти обласних організацій Компартії України: Вінницької, Волинської, Запорізької, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької і Чернігівської; в 1978 р. опубліковано нариси з історії Донецької партійної організації. В них простежується хід здійснення на місцях рішень з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, постанов керівних органів Комуністичної партії України.

Настійним є якнайшвидше видання нарисів усіх інших обласних парторганізацій України, підготовка нових, доповнених видань, уже опублікованих раніше. Авторським колективам, які вже працюють в даному плані, необхідно пов'язати загальнопартійний і місцевий матеріал, зберігши при цьому правильні пропорції, висвітлити вузлові питання партійного будівництва, проаналізувати основні форми і методи організаторської та ідеологічної роботи партії на місцях. Не можна підміняти показ партійного керівництва економікою висвітленням успіхів господарського будівництва, перше повинно завжди передувати другому.

Рівень наукових досліджень з історії Комуністичної партії України значною мірою залежить від успіхів у галузі її історіографії. За останні роки опубліковано ряд змістовних статей про стан і завдання історико-партійної науки в республіці,

⁵¹ П. П. Бачинский, В. Э. Квиринг, М. Б. Перельман. Эммануил Ионович Квиринг, М., 1968; П. І. Гарчев. Микола Олександрович Руднев, Харків, 1973; І. І. Коломійченко. Кирило Васильович Сухомлин, К., 1974; Л. Нагорна. Лаврентій Йосипович Картвелішвілі, К., 1976; М. Беднов, М. Гольдберг. Серафима Гопнер, К., 1976; А. Ф. Меленевський, Г. М. Курій. Всеукраїнський староста, К., 1977; та ін.

⁵² Леонид Ильич Брежнев. Краткий биографический очерк, М., 1976.

історіографічних оглядів⁵³, які сприяли розгортанню наукових досліджень, підвищенню їх ідейно-теоретичного рівня. Історіографічні праці з багатьох проблем історії Компартії України стали частіше публікуватися в «Українському історичному журналі», в республіканських та вузівських наукових збірниках.

Необхідно відзначити видання монографій з історіографії історії Комуністичної партії України. Із знанням справи у праці В. В. Мусієнка проаналізовано літературу про діяльність більшовиків України в Жовтневій революції⁵⁴, на належному рівні видано історіографічний нарис Н. В. Комаренко про публікації журналу «Літопис революції»⁵⁵. Значний інтерес становить монографія Я. С. Калакура⁵⁶, в якій узагальнено історіографію боротьби Комуністичної партії України за розв'язання завдань будівництва комунізму. В ній розглянуто велику кількість наукових праць, виданих у 1959—1975 рр. з цієї багатопланової теми. Автор показав стан розробки таких, зокрема, найважливіших проблем, як організаційно-партійна та ідеологічна робота Компартії України в період боротьби за побудову комунізму, партійне керівництво Радами й іншими громадськими організаціями, а також найважливішими галузями економіки і культури. Проте й досі історіографії історії Комуністичної партії України приділяється ще недостатня увага.

Що ж до джерелознавства з історії Компартії України, то воно зробило лише перші кроки. Тим часом фундаментальні дослідження архівних та опублікованих джерел з історії Компартії України відігравали б неабияку роль у дальшому розвитку історико-партійної науки.

Комуністична партія і Радянський уряд забезпечили найсприятливіші умови для піднесення всіх галузей науки і, насамперед, історико-партійної. Саме завдяки цьому в останнє десятиріччя досягнуто великих успіхів у дослідженні історії КПРС та її складової частини — історії Компартії України.

Постанова ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи»⁵⁷ зобов'язує істориків партії зосередити увагу на висвітленні найактуальніших проблем, підвищувати якість і дохідливість наукових досліджень, посилювати їх роль у будівництві комуністичного суспільства.

П. І. Гарчев (Запоріжжя)

⁵³ Ф. М. Рудич. Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці.— «УІЖ», 1975, № 2; В. І. Юрчук. Завдання історико-партійної науки в республіці у світлі рішень XXV з'їзду КПРС.— «УІЖ», 1976, № 7; І. Ф. Курас, В. Ю. Мельниченко. Дослідження суспільствознавців республіки, присвячені ювілею Великого Жовтня.— «Комуніст України», 1978, № 2; та ін.

⁵⁴ В. В. Мусієнко. Більшовики України в Жовтневій революції. До історіографії проблеми, К., 1976.

⁵⁵ Н. В. Комаренко. Журнал «Літопис революції». Історіографічний нарис, К., 1970.

⁵⁶ Я. С. Калакура. Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму. Історіографічний нарис, К., 1976.

⁵⁷ «Радянська Україна», 6 травня 1979 р.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

ТОМ ДРУГИЙ. ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА
І ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ
З РОСІЄЮ.
ПОЧАТОК РОЗКЛАДУ ФЕОДАЛІЗМУ
ТА ЗАРОДЖЕННЯ
КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН
(Друга половина XVII—XVIII ст.),
вид-во «Наукова думка»,
К., 1979, 615 с.*

Нещодавно вийшов у світ другий том «Історії Української РСР». У ньому висвітлено передумови та хід визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, процес розкладу феодалізму та зародження капіталістичних виробничих відносин у другій половині XVII—XVIII ст. Ця праця — вагомий здобуток української радянської історичної науки.

Авторському колективу книги вдалося не лише певною мірою підсумувати досягнення радянських учених у вивченні важливого в історії українського народу періоду, а й поставити та успішно розв'язати ряд нових проблем. Завдяки цьому в монографії відтворено цілісну картину соціально-економічного й політичного розвитку українського народу, класової боротьби трудящих.

Том розпочинається з висвітлення визвольної війни 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією — акту великого істо-

ричного значення, що вивів український народ на нові шляхи національного розвитку. Показано передумови, хід і основні етапи визвольної війни, міжнародну обстановку, зв'язки, які існували між українськими землями і Російською державою. Позитивною стороною праці є те, що події, які розгорталися у 1648—1654 рр. на Україні, розкриваються в ній не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з істотним процесом у Росії, Речі Посполитій, Туреччині та інших європейських країнах.

На сторінках монографії охарактеризовано зміни соціально-економічного та політичного характеру, які сталися на Україні в роки війни, політику гетьманської адміністрації щодо різних верств тогочасного суспільства.

Багато уваги у рецензованому томі приділено зміцненню в цей час українсько-російських економічних, політичних і культурних зв'язків, що відбивали прагнення обох народів до об'єднання своїх зусиль у боротьбі проти іноземних загарбників. Автори слушно наголосили на тому, що рішення Земського собору 1651 р. знаменувало собою переломний етап у розвитку російсько-українських взаємовідносин.

Добре обгрунтована в книзі теза про формування в ході визвольної війни на території України української феодальної державності. Нові органи влади стали адміністративним апаратом класу феодалів — старшини.

Значне місце у томі займає висвітлення процесу підготовки і затвердження акту про возз'єднання України з Росією, показано велике історичне значення рішень Переяславської ради.

Матеріали книги розкривають героїчні сторінки спільної боротьби українського і російського народів проти іноземних поне-

* Редакційна колегія: Г. Я. Серпінко (відповідальний редактор), В. Й. Борисенко, В. О. Маркіна, В. В. Панащенко (відповідальний секретар), І. Г. Рознер, І. С. Слабеев, В. А. Смолій, К. І. Стецюк, І. Г. Шульга.

волювачів. Об'єднаними зусиллями російських ратних людей та українських козацьких полків було завдано рішучого удару по загарбницьких планах шляхетської Польщі, яка намагалася відновити своє панування на Україні, та турецько-татарських агресорів. В 1709 р. відбулася історична Полтавська битва, що різко змінила хід Північної війни на користь Росії. Наприкінці XVIII ст. завершилася тривала боротьба Російської держави за вихід до Чорного й Азовського морів, визволення земель Південної України. Водночас відбулося возз'єднання Правобережної України з іншими українськими землями в складі Російської держави, яке позитивно вплинуло на формування української буржуазної нації.

Автори розкрили особливості соціально-економічного розвитку і політичного становлення українських земель, що входили до Російської держави (Лівобережжя, Слобожанщина, Запоріжжя), та земель, загарбаних Річчю Посполитою, Угорщиною та султанською Туреччиною. Возз'єднання України з Росією справило позитивний вплив на всі сфери життя населення українських земель. Насамперед, поживався їх економічний розвиток, зароджувалися перші підприємства мануфактурного типу. Лівобережжя, Слобожанщина та Запоріжжя почали активно втягуватися у сферу єдиного всеросійського ринку. Згадані обставини зумовили процес формування у надрах феодальної соціально-економічної формації капіталістичного укладу. В праці переконливо доведено, що Правобережжя й західноукраїнські землі, які залишалися в складі іноземних держав, відставали у господарському розвитку від Лівобережжя і Слобожанщини.

Багато місця в книзі приділено спільній боротьбі народів-братів проти феодального гніту в другій половині XVII ст., чітко визначено її форми та класовий зміст. На Лівобережжі, Слобожанщині та Запоріжжі народні маси боролися за збереження соціальних наслідків визвольної війни 1648—1654 рр., проти посилення гноблення. Вони взяли активну участь у селянській війні 1667—1671 рр. під проводом С. Різніна. У лавах повстанців пліч-о-пліч боролися росіяни, українці, татари, чуваші, мордва і марійці. На Правобережній Україні селяни виступали проти феодального й національного гніту, за возз'єднання з Росією. Цілком правильний висновок авторів про те, що найбільшого розмаху визвольний рух набрав тут тоді, коли його очолили послідовні поборники дружби російського й українського народів С. Палій, С. Самусь, А. Абазин, З. Іскра. В результаті наполегливої боротьби значна частина Правобережної України тимчасово була визволена з-під влади шляхетської Польщі. Досліджуючи процес розгортання селянського руху на західноукраїнських землях, автори вказали на його специфіку (рух опришків).

Як невід'ємна частина духовного життя народних мас розглядається в книзі прогресивна суспільно-політична думка на Україні другої половини XVII ст. Її представники відстоювали у своїх творах ідею єдності російського і українського народів, виступали проти наступу католицизму та уніатської церкви. Значну роль у суспільно-політичному русі відігравали братства.

Висвітлюючи розвиток культури на Україні в другій половині XVII ст.^{*}, автори проаналізували позитивні зміни, що відбулися в окремих її галузях — освіті, науці, книгодрукуванні, фольклорі, літературі, мові, театрі, музиці, архітектурі, образотворчому мистецтві, традиційно-побутовій культурі та звичаях. Відкривалися нові навчальні заклади, зростав інтерес до наукових знань, набирали сили реалістичні і світські тенденції в літературі й образотворчому мистецтві. Важливим є висновок про посилення культурних зв'язків між російським й українським народами та взаємовпливи їх культур.

Грунтовно розкрито у томі соціально-економічний розвиток і політичне становище України в першій половині XVIII ст. Авторі відзначили насамперед благотворний вплив на загальне господарське піднесення Лівобережжя, Слобожанщини й Запоріжжя реформ, здійснених у Російській державі протягом першої чверті XVIII ст. У сільському господарстві було досягнуто певного прогресу — вдосконалювалися знаряддя праці, підвищувалася врожайність сільськогосподарських культур тощо. Зростали міста як важливі центри ремесла, промислів і торгівлі. Заслугує на увагу твердження авторів про те, що між окремими частинами українських земель, які входили до різних держав, посилювалися торговельно-економічні зв'язки. Проте Правобережна Україна, Східна Галичина, Закарпаття й Північна Буковина продовжували відставати в економічному відношенні від Лівобережної і Слобідської України.

Добре показано в книзі антифеодальну боротьбу народних мас України в першій половині XVIII ст. Авторі, використавши документальні матеріали, розповіли про великий вплив на розгортання антифеодального руху на Лівобережжі, Слобожанщині й Запоріжжі селянської війни 1707—1708 рр. у Росії під проводом К. Булавина, глибоко проаналізували народні повстання 1702—1704 рр. та гайдамацький рух на Правобережжі. У праці наводяться цікаві факти про селянський рух на за-

^{*} На жаль, допущено прикру неточність у зазначенні авторства деяких текстів, присвячених культурі. Зокрема, М. К. Боровик — автор тексту «Музика», Є. П. Степанович — тексту «Театр», у § 2 розділу V, у § 2 розділу XII Б. М. Фільц — автор тексту «Музика», Н. А. Шип — тексту «Театр».

хідноукраїнських землях, який очолив легендарний ватажок Олексій Довбуш, показано участь населення Закарпаття у визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр., а також висвітлено дальший розвиток суспільно-політичної думки на Україні у цей період.

Висвітлення історії України другої половини XVIII ст. розпочинається з розгляду процесу розкладу феодально-кріпосницької системи й формування капіталістичного укладу в умовах дальшого розвитку всеросійського ринку. На цей час припадає поступове переростання ремесла у дрібно-товарне виробництво, істотні зміни відбувалися у сільськогосподарському виробництві (збільшення площ під посіви технічних культур, поліпшення агротехніки тощо). Розвиток міст також був тісно зв'язаний з розкладом феодально-кріпосницької системи й формуванням капіталістичних виробничих відносин.

В книзі показано загострення класової боротьби на Україні у другій половині XVIII ст., визначено її форми й динаміку, розкрито історичне значення. Атори виділяють повстання в селах Кліщинця і Турбаях, на Глушківській мануфактурі, Коліївщину та ін., наголошують на активній участі народних мас України у селянській війні 1773—1775 рр. під керівництвом О. І. Пугачова. Класова боротьба на Правобережній Україні та на західноукраїнських землях поєднувалася з визвольним рухом проти іноземної окупації, за возз'єднання з українськими землями в складі Росії. З належною глибиною висвітлено суспільно-політичний рух і поширення ідей просвітництва на Україні в цей період. Атори називають імена відомих просвітителів Г. С. Сковороди, В. Н. Каразіна, В. В. Капніста, Я. П. Козельського, І. П. Котляревського, П. Д. Лодія, Г. С. Винського, О. О. Паліцина та інших. Пожвавленню суспільної думки на Україні сприяли ідеї Французької буржуазної революції кінця XVIII ст., які проникали сюди. Помітний вплив на суспільно-політичний рух справила також революційна діяльність О. М. Радіщева.

Спеціальний розділ монографії присвячено визволенню Північного Причорномор'я та початку його колонізації. У ньому показано роль українських військових формувань у російсько-турецькій війні 1768—1774 рр., правильно розв'язано таке складне питання, як ліквідація царизмом Запорізької Січі в 1775 р., знайшли відображення приєднання Криму до Росії та російсько-турецька війна 1787—1791 рр., ґрунтовно розкрито хід заселення й соціально-економічний розвиток Північного Причорномор'я та Приазов'я, що супроводжувалися гострою класовою боротьбою. Атори цілком слушно наголошують на тому, що на півдні України проходив прискорений процес розвитку буржуазних відносин, оскільки феодально-кріпосницькі відносини не набули тут значного поширення.

Завершується праця розділом про розвиток культури на Україні у XVIII ст. Під багатогорним впливом культури братнього російського народу українська культура того часу набула нових рис, що відповідали соціально-економічним умовам суспільного життя. Водночас вона відображала класові контрасти, властиві пізньому феодалізму.

Вміщений у книзі матеріал переконливо спростовує злісні вигадки українських буржуазно-націоналістичних псевдоісториків про «відрубність» розвитку України, «мілітарний» характер зв'язків українських земель з Російською державою тощо. Цілком очевидно є неспроможність тверджень авторів націоналістичних теорій про «безкласовість» і «безбуржуазність» української нації, їх спроб виставити козацтво носієм особливої місії «національного речника українського народу» й ідеалізувати Запорізьку Січ.

Позитивним є наявність у томі хронології та списку джерел і літератури.

До недоліків праці слід віднести відсутність у ній планів битв між селянсько-козацьким і польсько-шляхетським військом під Берестечком і Батогом, хоч загалом том ілюстровано добре: на його сторінках вміщено велику кількість карт, схем, репродукцій картин і портретів, значна частина з яких вводиться до наукового обігу вперше. Доцільно, на наш погляд, характеризуючи великі битви визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., вказувати й назви сучасних населених пунктів, поблизу яких вони відбувалися.

Недостатня увага приділена висвітленню питань про заселеність українських земель, міграційні процеси та географічне середовище, в якому проходив соціально-економічний розвиток України. Без з'ясування цих факторів неможливо показати ступінь розвитку продуктивних сил України в другій половині XVII—XVIII ст. Не досить чітко говориться в томі про формування класів-станів, їх становище в суспільстві та еволюцію, про початковий етап переростання української народності в буржуазну націю, її характерні риси, притаманні XVIII ст.

Автори праці чомусь обійшли увагою історію Задунайської Січі, яка, до речі, знаходилася в різних місцях. Поверхово проаналізовано зміст історичних праць XVIII ст., зокрема «Історії Русів». У VIII розділі — «Участь українського народу в боротьбі проти шведської і турецько-татарської агресії в першій половині XVIII ст.» надто багато уваги приділено відносинам Росії з Іраном.

Інокли в книзі трапляються повторення, неточно вказано роки життя та діяльності окремих історичних осіб та їх прізвища, зокрема, роки життя Юрія Крижанича (стор. 176), ініціал овруцького полковника Децика (стор. 153), а також число рудень на Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. (стор. 119) тощо.

Загалом рецензований том — значне творче досягнення великого колективу істориків України. Багатоплановість тематики, широта охоплення подій, глибина висвітлення складних проблем історії України періоду розвинутого і пізнього феодалізму — це найбільш характерні риси рецензова-

ної книги. Сподіваємось, що вона буде позитивно зустрінута широкими колами громадськості нашої республіки.

М. М. Кравець (Вінниця),
Л. Г. Мельник (Київ)

* * *

КПСС — ПАРТИЯ РЕВОЛЮЦИОННОЙ МЫСЛИ И РЕВОЛЮЦИОННОГО ДЕЙСТВИЯ,

Политиздат Украины,
К., 1978, 246 с.

Серед наукових праць з історії КПРС, які вийшли в світ до 75-річчя II з'їзду РСДРП, привертає увагу монографія колективу авторів Вищої партійної школи при ЦК Компартії України*. На основі лєнінської теоретичної спадщини, рішень XXV з'їзду КПРС та інших партійних документів, на значному конкретно-історичному матеріалі в ній у науково-популярній формі розкривається творчий підхід Комуністичної партії до розробки проблем марксизму-лєнінізму, нерозривна єдність революційної теорії й революційної практики, новаторський характер її стратегії і тактики. Особливу увагу приділено показу революційної творчості партії на сучасному етапі комуністичного будівництва.

Насамперед у рецензованій праці на великому теоретичному і фактичному матеріалі розкрито всесвітньо-історичне значення лєнінського вчення про партію нового типу. Автори справедливо підкреслюють, що питання про створення партії нового типу на рубежі XIX—XX ст. було не тільки російським і не тільки організаційним. У ньому, як у фокусі, сконцентрувалися основні проблеми дальшого розвитку суспільства, самого марксистського вчення, його теорії і практики, розвитку російського і міжнародного революційного руху. Досвід революційного оновлення світу підтвердив універсальний характер відкритих, обґрунтованих і втілених у життя В. І. Лєніним закономірностей побудови і діяльності політичних партій робітничого класу. Лєнінське вчення про партію нового типу є невід'ємним надбанням усіх зарубіжних братніх партій, могутньою ідейно-теоретичною зброєю революціонерів усього світу.

Автори всебічно висвітлили творчий підхід В. І. Лєніна і створеної ним Комуністичної партії до теоретичних і практичних проблем соціалістичної революції. Числен-

ні приклади і документи, наведені в книзі, переконливо показують, що досвід КПРС є зразком тактики для всіх справжніх революціонерів-лєнінців, що він підтверджує глибоку правоту В. І. Лєніна, який, зокрема, писав: «...Російський зразок показує всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього»¹. Революційна практика підтвердила загальне значення таких закономірностей соціалістичної революції, як встановлення політичної влади робітничого класу, що виступав у союзі з усім трудовим народом, керівництво революційної марксистсько-лєнінської партії, ліквідація соціально-економічної експлуатації, захист революційних завоювань від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

З новою силою виявилось новаторство КПРС при розв'язанні корінних проблем соціалістичного будівництва. У книзі показано велику теоретичну й організаційську роботу В. І. Лєніна, Комуністичної партії в цей період, яка взяла на себе відповідальність за долю країни і побудову соціалізму. На відміну від більшості дослідників, які при висвітленні лєнінського плану будівництва соціалізму виділяють три його основні складові частини — соціалістичну індустріалізацію, колективізацію сільського господарства і культурну революцію — автори рецензованої праці розглядають ще й четверту: справедливе розв'язання національного питання (стор. 114). Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв у доповіді «Про п'ятидесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік», зокрема, підкреслював, що успішне розв'язання національного питання є досягненням, «...яке по праву можна поставити в один ряд з такими перемогами в будівництві нового суспільства в СРСР, як індустріалізація, колективізація, культурна революція»².

У книзі розкрито багатогранну теоретичну і революційно-перетворюючу діяльність КПРС в умовах розвинутого соціалістичного суспільства й будівництва комунізму. Автори дали ґрунтовний аналіз розроблених партією актуальних проблем зрілого

* Авторський колектив: В. А. Чирко (керівник), Є. Я. Безпалко, О. В. Лихолат, Г. М. Мултих, В. С. Плясовських, М. Ф. Хорошайлов.

¹ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

² Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 48.

соціалізму, розвитку соціалістичної державності, марксистсько-ленінського вчення про керівну роль партії в революції і будівництві нового суспільства, показали дійовий революційний характер економічної стратегії партії, успішне розв'язання завдань соціально-політичного і духовного розвитку радянського суспільства, вклад КПРС у розробку корінних питань міжнародного розвитку.

У рецензованій монографії викрито неспроможність буржуазних ідеологів усіх відтінків применшити значення революційної теорії в житті КПРС, протиставити ленінізм марксизмові, В. І. Леніна — К. Марксу і Ф. Енгельсу, видати ленінізм за суто національне, російське явище, яке нібито не має інтернаціонального характеру. Зауважимо, однак, що критику ідейних противників КПРС варто було б подати конкретніше, аргументованіше, залучити при цьому матеріал про ворожу діяльність недобитків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, які виступають на крайньому фланзі сил міжнародної реакції.

Високо оцінюючи цікаву й змістовну книгу, вважаємо за необхідне вказати на окремі прорахунки її авторів. Зокрема, в ній

відсутній історіографічний огляд літератури, немає бодай переліку тих фундаментальних праць про єдність теорії і практики в діяльності КПРС, які згадуються у вступі (стор. 5). Відсутні посилання на праці попередників і в ході висвітлення основних проблем теми. Часто важливі цифрові дані наводяться без посилань на першоджерела (стор. 57—58, 178, 181, 184 тощо). Повніше, на наш погляд, слід було б використати матеріали місцевих партійних організацій, зокрема України, де йдеться про практичне втілення теоретичних настанов В. І. Леніна і Комуністичної партії. Це ж стосується і виступів керівних діячів братніх комуністичних і робітничих партій з оцінкою історичного досвіду КПРС.

Незважаючи на зазначені недоліки, книга в цілому є цінним надбанням радянської історіографії КПРС. Вона стане корисним посібником для істориків, пропагандистів і всіх тих, хто вивчає життя і діяльність В. І. Леніна, славне історичне минуле нашої партії.

*П. М. Шморгун (Київ),
В. Ю. Білан (Київ)*

*Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко,
Д. Ф. Григорович, И. П. Кожукало.*

ПАРТИЙНОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ. ОЧЕРКИ ИСТОРИИ,

*изд-во при Киевском государственном
университете издательского объединения
«Вища школа»,
К., 1978, 37 с.*

Узагальнення досвіду КПРС в організації та розвитку системи політичної освіти має важливе політичне, наукове і практичне значення. Слід підкреслити, що останнім часом в історико-партійній літературі з'явився ряд цікавих праць з цієї тематики, серед яких особливо хотілося б відзначити вихід у світ рецензованого видання. Це — колективна монографія, в якій уперше в історико-партійній літературі цілісно, систематично, глибоко розкрито основні процеси розвитку системи партійної освіти на Україні в 1917—1965 рр. Наукова практична цінність дослідження полягає в тому, що в ньому місцевий конкретно-історичний матеріал подається на фоні загальносоюзного і органічно поєднаний з ним.

Нариси привертають до себе увагу новизною та оригінальністю у постановці й розкритті ряду питань досліджуваної теми. Їх автори, на наш погляд, досить аргументовано розкривають поняття системи

політичної освіти (партосвіти), виділяють основні періоди та етапи її розвитку, визначають їх особливості і характерні риси.

У рецензованих нарисах аналізується з часу перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і до 1965 р., коли система політосвіти вступила у новий період свого розвитку, тобто з чотирьох періодів у розвитку системи партійної освіти, виділених авторами, вони висвітлюють лише два (другий і третій). Відповідно до цього будується і структура книги — в ній два розділи. У кожному з них є спеціальна глава, яка, виконуючи функції вступу до всього розділу, дає водночас узагальнене уявлення про розвиток системи партійної освіти у досліджувані періоди і наводить основні етапи її розвитку в кожному з них. У решті глав на великому фактичному матеріалі з широким залученням архівних джерел ґрунтовно аналізуються основні компоненти системи партосвіти. Цьому значною мірою сприяє проблемно-хронологічний принцип побудови глав.

Розділ перший книги «На шляху до соціалізму (жовтень 1917—1938 р.)» присвячений другому періоду у розвитку партійної освіти, який порівняно з першим періодом (1895—жовтень 1917 р.) являє собою якісно новий етап у розвитку партосвіти. В ньому автори виділяють чотири основні етапи: 1917—1920 рр., 1921—1923 рр., 1924—1927 рр., 1928—1938 рр.,

даючи водночас детальну характеристику кожному з них.

Велика увага в розділі приділяється показові багатогранної діяльності Комуністичної партії у розвитку та удосконаленні системи партійної освіти. На значній джерельній базі автори розкривають роль центральних і місцевих партійних комітетів у здійсненні партійного керівництва політосвітою комуністів. З інтересом читаються ті сторінки розділу, де йдеться про формування і розвиток відділів пропаганди і агітації, удосконалення їх структури, комплектування кваліфікованими кадрами. Досить повно показані форми і методи керівництва агітаційно-пропагандистськими відділами з боку партійних комітетів.

У книзі правильно відзначається, що вся діяльність партії по створенню та удосконаленню структури відділів агітації і пропаганди, визначенні їх функцій, зміцненні кадрами, налагодженні контролю за їх роботою була спрямована на підвищення рівня марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійних. Логічним є висновок авторів про те, що «без пропагандистського апарату неможливе функціонування партійної освіти, яка є його організаційним і керівним началом» (стор. 83). Правомірною є також їх рекомендація про необхідність включення до числа загально-визнаних в історико-партійній літературі компонентів системи політичної освіти (партійної освіти) ще одного — апарату партійної пропаганди, який здійснює повсякденне і безпосереднє керівництво нею.

Зміст і розмах політичної освіти значною мірою залежить від умілого добору й виховання пропагандистських кадрів. У книзі детально аналізуються різноманітні форми і методи їх підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації. Особлива увага приділяється показу роботи мережі курсів по підготовці та вихованню пропагандистських кадрів. Зокрема, протягом 1924—1938 рр. 25—27% пропагандистів від їх загальної кількості було підготовлено на курсах (стор. 96).

Завдяки повсякденному піклуванню Комуністичної партії про кадри пропагандистів значно зросла їх кількість як по країні у цілому, так і по республіці, помітно поліпшився їх якісний склад. Все це дозволило авторам книги не без підстав заявити, що «до середини 30-х років проблема пропагандистських кадрів в основному була вирішена» (стор. 102).

Великим здобутком Комуністичної партії у розглядуваній період стала організація трьох органічно пов'язаних між собою ланок системи партійної освіти: початкової, середньої і вищої. Рівень розвитку партосвіти визначається насамперед станом її початкової ланки, яка порівняно з наступними ланками, була найбільш масовою і поширеною. На конкретному фактичному матеріалі у нарисах показано, як партія неухильно вдосконалювала роботу цієї ланки.

Підкреслюючи наявність у системі партійної освіти наступності в навчанні, автори приділили серйозну увагу обґрунтуванню ролі і значення основних форм середньої і вищої ланок партосвіти — радянсько-партійної школи і комуністичних університетів. У конкретних умовах того періоду вони готували керівні партійні і радянські кадри і виконували водночас функції партійних учбових закладів.

Автори книги роблять правильний висновок про те, що створена Комуністичною партією у перехідний період від капіталізму до соціалізму система партійної освіти відіграла важливу роль в успішному розв'язанні завдань будівництва соціалізму.

Побудувавши в основному до середини 30-х років соціалізм, Радянський Союз вступив у новий період свого розвитку — завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступового переходу до комунізму. Настав новий період і в розвитку системи партійної освіти. Йому присвячено другий розділ нарисів: «В умовах будівництва розвинутого соціалізму (1938—1965 рр.)». Як у попередньому, так і в цьому розділі автори виділяють чотири етапи в розвитку системи партосвіти: 1938—1941 рр., 1941—1945 рр., 1946—1955 рр. і 1956—1965 рр. Цілком переконливі обґрунтування і характеристика кожного з цих етапів, а також усього періоду в цілому.

У третьому періоді свого розвитку політична освіта базувалася на ленінських принципах партійної пропаганди — партійності, науковості, непримиренності до ворожої ідеології. Велика увага приділялася зв'язку з практикою соціалістичного і комуністичного будівництва. Удосконалюючи систему політосвіти, партія дотримувалася необхідної наступності у навчанні, диференційовано підходила до визначення форм і методів партійного навчання для комуністів і безпартійних, які мали різний рівень загальноосвітньої і політичної підготовки.

У розділі ґрунтовно показано процес удосконалення апарату партійної пропаганди. Автори справедливо відзначають, що партійний апарат та його кадри в роки зміцнення і дальшого розвитку соціалістичного суспільства провели плідотворну роботу по здійсненню політики партії, спрямованої на всебічне підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів і безпартійних, на організацію й удосконалення діяльності мережі партійної освіти, посилення її ефективності та дієвості.

Система партійної освіти, що діяла в 1938—1965 рр., зміна форм і методів її роботи вимагала дальшого удосконалення підготовки і перепідготовки пропагандистських кадрів. Цілеспрямована діяльність Комуністичної партії у цій галузі, як підкреслюється у рецензованій книзі, дозволила виростити великий загін пропагандистських працівників, які успішно здій-

снювали кваліфіковане керівництво різними формами партосвіти і масової пропаганди. Зокрема, в 1964/65 навчальному році в УРСР пропагандистську роботу проводили понад 270,5 тис. чол., з них 257,5 тис. становили комуністи. Майже 72% від загального складу пропагандистських кадрів мали вищу і незакінчену вищу освіту. Почесні обов'язки пропагандистів виконували 30 тис. партійних, радянських, профспілкових та комсомольських працівників, близько 41 тис. господарських керівників, більш як 86 тис. інженерно-технічних працівників, 38,5 тис. спеціалістів сільського господарства, 55 тис. викладачів вузів, технікумів і шкіл (стор. 301).

У розглядуваний період значно зросла роль самостійного вивчення теорії марксизму-ленінізму. Слід відзначити, що методу політичної самоосвіти комуністів у рецензованій монографії відведено чільне місце, оскільки він став основним методом у політичній освіті. В цілому в СРСР і УРСР у мережі партосвіти значно збільшилася кількість осіб, які самостійно вивчали марксизм-ленінізм. Постійно удосконалювалися й форми самоосвіти. Збагачувалася й вдосконалювалася практика організації групових форм партійної освіти, зокрема, різних гуртків, шкіл, семінарів тощо. Помітно зросла роль вищих форм ідейно-теоретичного загартовування комуністів, керівних кадрів. Великим авторитетом користувалися вечірні університети марксизму-ленінізму (ВУМЛ), що діяли при партійних комітетах як найвища ланка партнавчання. З середини 50-х років, крім основного завдання — підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів, — ВУМЛ все ширше почали використовуватися й для підготовки пропагандистів системи партійного навчання.

Рецензоване видання не позбавлене й

окремих недоліків. Зокрема, в такій фундаментальній праці бажано було б проаналізувати всі чотири періоди в становленні та розвитку партійної освіти. Особливо прикро те, що матеріал нарисів доведений лише до 1965 р. Четвертий, сучасний період у розвитку партосвіти, розглядається авторами побіжно, а тимчасом наявність такого матеріалу, безумовно, збільшила б не тільки наукове, а й практичне значення досліджуваної проблеми.

Читач мав право чекати від авторів книги, які науково узагальнили багатий історичний досвід партії по розвитку партійної освіти, певних практичних рекомендацій щодо удосконалення системи партосвіти в наші дні з урахуванням творчого використання історичного досвіду. На жаль, такого матеріалу у монографії немає.

У третій главі першого розділу книги варто було б, на наш погляд, зробити акцент на підготовці кадрів робітників-пропагандистів для мережі партійної освіти, яка функціонує на підприємствах. Цьому питанню Комуністична партія надавала в ті роки особливого значення. Авторам не вдалося також уникнути в окремих місцях книги повторень, викликаних насамперед наявністю в кожному розділі монографії майже ідентичних за назвою глав.

У цілому книга заслуговує високої оцінки, оскільки істотно збагачує історіографію висвітлюваної проблеми. Висновки і узагальнення, що містяться в ній, безумовно, будуть корисними як для дальшої теоретичної розробки досліджуваної актуальної теми, так і в плані творчого використання історичного досвіду в удосконаленні системи партійної освіти на сучасному етапі.

Л. С. Озеров (Москва)

ЧЕРНИГОВЩИНА В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941—1945 гг.).

Сборник документов и материалов,
изд-во политической литературы Украины,
К., 1978, 418 с.*

Видання документів і матеріалів, що свідчать про безсмертні ратні і трудові подвиги радянських людей у роки Великої Вітчизняної війни, є важливим засобом виховання високосвідомих, безмежно

* Редакційна колегія: В. М. Половцев (головний редактор), Ю. І. Гірман, І. К. Іващенко, Н. К. Кисельова, Н. Я. Філіпповська, М. Т. Яцура.

відданих справі партії будівників комунізму, мобілізації їх зусиль на розв'язання завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС.

Рецензований збірник складається з передмови, п'яти розділів і приміток. Його підготували співробітники партархіву Чернігівського обкому Компартії України і Чернігівського обласного державного архіву. В ньому вміщено 324 документи і матеріали, що висвітлюють основні події, пов'язані з героїчною боротьбою трудящих Чернігівщини під керівництвом Комуністичної партії проти фашистських загарбників, бойові дії радянських військ і партизанів, а також героїчні зусилля трудящих області у відбудові народного господарства і допомозі фронту.

Позитивним у рецензованому збірнику є те, що близько 70% документів вводиться

до наукового обігу вперше. Саме це визначає оригінальність і цінність цього видання.

Як свідчать документи, з перших днів війни всюди: на фабриках і заводах, в колгоспах, радгоспах і установах — трудящі ставали під бойові прапори народного ополчення, на захист своєї Батьківщини (док. № 13). До 11 липня 1941 р. у складі народного ополчення Чернігівської області налічувалося 64 787 чол. (док. № 14).

Дуже важливими як в науковому, так і в пізнавальному відношенні, є документи, що характеризують оперативну обстановку на Чернігівщині в серпні—вересні 1941 р. (док. №№ 29, 30, 32, 34).

Значну увагу в збірнику приділено всенародній боротьбі у тилу ворога. Цій темі присвячено 101 документ. Це, головним чином, звіти підпільного обкому і райкомів партії, штабів партизанських з'єднань та окремих загонів, щоденники, листівки. 13 липня 1941 р. обком партії згідно з вказівками ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У прийняв постанову про створення обласного і районних підпільних комітетів КП(б)У і ЛКСМУ, про організацію партизанських загонів. 26 вересня і 2 жовтня 1941 р. у повідомленні Радінформбюро зазначалося, що «партизани Чернігівщини за короткий час... розгорнули широку діяльність і завдали серйозних ударів окремим частинам фашистських військ»¹.

Комуністична партія і Радянський Уряд високо оцінили вклад народних месників Чернігівщини у спільну справу боротьби з фашистськими загарбниками. У травні 1942 р. Президія Верховної Ради СРСР нагородила групу партизанів області орденами і медалями.

Значний інтерес викликає тема «Визволення Чернігівщини». Їй присвячено 57 документів, що розповідають про масовий героїзм, мужність і відвагу радянських воїнів у боях за визволення міст і сіл області. 26 серпня 1943 р. війська Центрального фронту під командуванням К. К. Рокоссовського почали Чернігівсько-Прип'ятську операцію. Після запеклих боїв було визволено спочатку Бахмач, а 17 вересня — Чернігів. Велику допомогу частинам Червоної Армії подавало місцеве населення (док. №№ 234, 242).

З особливим інтересом читаються документи, які розповідають про героїчне минуле нашого народу і його Збройних Сил, про їх могутню єдність (док. №№ 223, 227, 231, 233, 236) та ін.

Документи рецензованого збірника розповідають про те, як під керівництвом партійних організацій трудящі Чернігівщини успішно розв'язували завдання по відбудові народного господарства. Велику допомогу їм подали військові підрозділи (док. №№ 247, 254, 256). Вже через 5 місяців після визволення території області ряд підприємств Чернігова та інших міст почали випускати продукцію, в тому числі й для фронту.

Рецензоване видання не позбавлене й окремих недоліків. Зокрема, у третьому розділі книги окремі документи розміщені не в хронологічному порядку. Так, документ № 93 датований 31 жовтня 1941 р. з поясненням: «дата події», а документ № 94 датований 12 липня 1945 р. (дата затвердження звіту). Зміст останнього свідчить про те, що за подіями він відноситься до середини вересня. На стор. 7 зазначається: «5 серпня 1941 р. було завершено формування обласного партизанського загону в кількості 186 чоловік...» і дається посилання на «Нариси історії Комуністичної партії України». Однак на зазначених сторінках цього матеріалу немає. А на стор. 14 говориться: «...Боротьба трудящих у фашистському тилу відображена у звітах підпільного обкому і райкомів партії, штабів партизанських з'єднань і окремих загонів...». На нашу думку, тут необхідне уточнення, оскільки відомо, що в той час на території Чернігівщини партизанських з'єднань не існувало, а були з'єднання партизанських загонів. Це — не одне й те ж. Крім того, у збірнику трапляються й інші помилки. Зокрема, на стор. 30 у примітці неправильно розшифровано слово ПНОЗ — повітряного нагляду, оповіщення і зв'язку. На стор. 247 (док. № 200) до підрядкової примітки варто було додати пояснення: «не публікується». Ряд документів (№№ 286, 288 та ін.) мають неповну назву, а деякі (док. № 28, 119) — подвійну дату.

Незважаючи на окремі недоліки, рецензований збірник є гідним вкладом в історіографію Великої Вітчизняної війни. Він стане в нагоді не тільки для фахівців-істориків, а й для широкого кола читачів.

І. Я. Жученко (Київ)

¹ Сообщения Советского Информбюро, т. 1, М., 1944, стор. 280.

В. І. Клоков.

**ВСЕНАРОДНАЯ БОРЬБА
В ТЫЛУ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИХ
ОКУПАНТОВ НА УКРАИНЕ.
1941—1944.**

*Историографический очерк,
изд-во «Наукова думка»,
К., 1978, 122 с.*

Роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистської Німеччини стали для нашої країни суворим випробуванням. Закономірно, що цій темі присвячена значна кількість видань. Спочатку це були в основному статті і брошури, в яких йшлося про героїзм радянського народу у боротьбі з ворогом. Пізніше почали виходити праці, в яких частково узагальнювався досвід бойової і політичної діяльності підпільників і партизанів України. Загалом кількість літератури, присвяченої Великій Вітчизняній війні, рік у рік зростає. Проте досі ще не було праці, в якій був би зроблений історіографічний аналіз досліджень всенародної боротьби в тилу німецько-фашистських окупантів на Україні. Тому-то заслуговує схвалення книга члена-кореспондента АН УРСР В. І. Клокова «Всенародна боротьба в тилу німецько-фашистських окупантів на Україні. 1941—1944». Це перша велика історіографічна праця, в якій автор аналізує літературу про боротьбу трудящих проти фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в зазначений період.

У своїй книзі В. І. Клоков прагнув підбити деякі підсумки досліджень з даної проблеми, визначити недостатньо вивчені питання, уточнити цифрові дані і спірні моменти у висвітленні ряду теоретичних положень.

Необхідно зазначити, що за своїм змістом, проблемами, піднятими в ній, та глибиною їх розробки рецензована книга значно різноманітніша і ширша, ніж попередні видання з цієї тематики. Так, розглядаючи питання про роль Комуністичної партії як організатора і керівника боротьби радянських людей у тилу фашистських окупантів, автор не обмежується лише аналізом літератури з цієї тематики, що виїшла на Україні і в інших братніх республіках протягом останнього десятиріччя. Він прагне осмислити головні напрями, по яких йшла розробка цієї проблеми, внести свій вклад у їх подальше вивчення. Причому В. І. Клоков робить це на основі марксистсько-ленінської методології в широкому теоретичному плані, із залученням архівних і друкованих джерел. У книзі наводяться основні напрями розробки досліджуваної теми: вироблення партією розгорнутої програми всенародної боротьби у тилу фашистських окупантів і постановка перед народними масами у ході війни чергових завдань, що відповідали кон-

кретній воєнно-політичній обстановці, зокрема, озброєння мільйонів радянських людей, які опинилися у ворожому тилу, програмою конкретних дій, активна політико-пропагандистська діяльність, забезпечення політпрацівників засобами для політичної пропаганди й агітації, організація виконання розробленої партією програми, створення гнучкої системи керівництва цією справою, що давало змогу найбільш ефективно використовувати її можливості для подання допомоги Червоній Армії, для зриву політичних, економічних і воєнних заходів фашистів на окупованій ними радянській території; діяльність по добору і розстановці на найважливіших ділянках всенародної боротьби стійких, авторитетних, досвідчених комуністів — керівників, які забезпечили провідну роль партії у цій справі, та ін.

Слід зазначити, що ці питання аналізуються автором в усіх розділах книги. Так, у розділі «Бойова діяльність партизанів і бойових груп підпілля» автор показує, як в історичній літературі висвітлюються збройні дії в тилу ворога партизанських з'єднань, загонів і бойових груп, як поступово, завдяки керівництву Комуністичної партії, ворожий тил став ареною бойових і диверсійних дій сотень тисяч партизанів і підпільників, яким допомагало мирне населення. Тут автор розглядає також наукові дослідження радянських істориків М. І. Супрунєнка, І. І. Слинька, три томне видання «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу», в яких висвітлюється бойова діяльність народних месників, що завдавали ворогові величезних втрат, зривали його заходи щодо пограбування багатств нашої країни.

До речі, останній проблемі автор присвятив окремий розділ — «Саботаж економічних планів окупантів». Тут В. І. Клоков цілком правильно наголошує, що боротьба радянських людей по зриву загарбницьких планів гітлерівців ще не знайшла свого глибокого висвітлення. Розглядаючи праці М. М. Загорулько, А. Ф. Юденкова, В. М. Нем'яго, він показує, що саботаж економічних заходів окупантів в умовах України був не менш ефективною формою боротьби, ніж збройні й диверсійні дії партизанів і бойових груп антифашистського підпілля.

Важливим у цьому розділі є те, що автор, поряд з докладним аналізом стану дослідження в радянській літературі проблеми зриву економічних заходів гітлерівців, показує, чому саме всенародна боротьба радянських людей набула широкого розмаху на Україні.

В останньому розділі автор розглядає теоретичні питання всенародної боротьби, зокрема її характер і форми. Не можна сказати, що в історичній літературі ці питання пройшли поза увагою радянських істориків. Останнім часом їм, зокрема висвітленню всенародної боротьби радян-

ських людей на окупованій гітлерівськими загарбниками території, приділяється особлива увага. Це зумовлюється тим, що буржуазні суспільствознавці намагаються будь-що спотворити суть народної боротьби в тилу фашистських військ, її характер, причини, соціальний зміст.

Виходячи з практики народної боротьби, автор проаналізував позиції і точки зору радянських дослідників у цьому плані. В. І. Клоков правильно зазначає, що, незважаючи на ряд прогалин у вивченні теоретичних питань з проблеми всенародної боротьби, головні з них в основному розв'язані. В праці обгрунтовано розкрито всенародний характер боротьби радянських людей у ворожому тилу, показано діяльність Комуністичної партії по забезпеченню розгрому німецько-фашистських окупантів.

Позитивною рисою рецензованої книги є й те, що її автор не лише аналізує рівень і зміст досліджень радянських істориків з проблем всенародної боротьби радянських людей у ворожому тилу в роки Великої Вітчизняної війни, а й визначає ряд питань, які чекають свого висвітлен-

ня, показує базу, на основі якої вони можуть бути розв'язані.

Хотілося б, щоб у рецензованій праці знайшли своє висвітлення і такі питання, як розвідувальна діяльність партизанів і підпільників, їх політмасова робота серед населення, видання підпільної і партизанської преси, тактика партизанської боротьби тощо. В окремому розділі автор розглядає зрив економічних планів окупантів, але чомусь він не аналізує таких напрямів саботажу, як зрив ідеологічних і воєнних заходів ворога. На нашу думку, автору не в повній мірі вдалося відібрати для аналізу коло книг і статей. Значна частина з них залишилася поза його увагою.

Незважаючи на вказані зауваження, праця В. І. Клокова є значним вкладом в історіографію Великої Вітчизняної війни. В ній зроблені цінні узагальнення з актуальних питань цієї проблематики. Вона, без сумніву, буде сприяти дальшому розвитку історичних досліджень героїчних звершень радянського народу, Комуністичної партії, здійснених ними у двобой з фашизмом.

В. О. Замлинський (Київ)

И. И. Коломийченко.
НА ПУТЯХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
РЕКОНСТРУКЦИИ.
КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ
УКРАИНЫ В БОРЬБЕ
ЗА СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЮ
И ПОДГОТОВКУ
СПЛОШНОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ
(1926—1929 ГГ.).

Главное издательство издательского
объединения «Вища школа»,
К., 1978, 278 с.

КПРС нагромадила великий досвід по керівництву будівництвом соціалізму в нашій країні. Саме дослідженню цього питання й присвячена рецензована монографія І. І. Коломийченка. В ній автор висвітлює діяльність Комуністичної партії України — одного з бойових загонів КПРС — по розв'язанню складних комплексних завдань у період соціалістичної реконструкції народного господарства і підготовки суцільної колективізації. В той час у Радянському Союзі здійснювалися перші кроки по створенню фундаменту соціалістичної економіки.

Праця написана на широкій джерельній основі. І. І. Коломийченко використав праці В. І. Леніна, рішення Комуністичної партії і Радянського уряду, величезну кіль-

кість документальних матеріалів, виявлених ним у партійних і державних архівах. Значна кількість першоджерел вводиться до наукового обігу вперше.

В монографії ґрунтовно викладені теоретичні основи курсу партії на соціалістичну індустріалізацію країни, головні ідеї ленінського плану соціалістичного будівництва, а також рішення XIV з'їзду ВКП(б), який поклав початок цій справі. З'їзд, зокрема, наголосив, що Радянський Союз повинен перетворитися з країни, яка ввозить машини і обладнання, в країну, що виробляє машини і обладнання. Розвиваючи далі ленінське вчення, підкреслюється в праці, Комуністична партія відкрила радянському народові ясну перспективу переможного руху СРСР до соціалізму, визначила його конкретні шляхи.

Перехід до соціалістичної реконструкції народного господарства зустрів шалений опір з боку капіталістичних елементів всередині країни. Куркульство і вороже настроєно до Радянської влади частина буржуазних спеціалістів докладала великих зусиль до того, щоб зірвати соціалістичне будівництво. «Шахтинці», «Промпартія», «СВУ», меншовицьке так зване «Союзне бюро РСДРП», «Трудова селянська партія» та інші антирадянські організації за допомогою імперіалістів намагалися з метою реставрації капіталістичного ладу в нашій країні організовувати контрреволюційні диверсії не лише на економічному фронті, а й на ідеологічному.

В праці докладно розповідається про те,

що партія відстояла план побудови соціалістичного суспільства в безкомпромисній боротьбі проти маловірів і капітулянтів, проти троцькістів, правих опортуністів, націонал-ухильників та інших ворожих марксистові-ленінізму груп. Головну небезпеку для партії у перші роки соціалістичної індустріалізації країни становили троцькісти і зінов'євці, які влітку 1926 р. об'єдналися в антипартійний блок, до якого примкнули рештки всіх розбитих опозиційних груп — «робітничої опозиції», «децистів» тощо. Центральним у принципів розходження партії з троцькістсько-зінов'євським блоком було питання про можливість побудови соціалізму в СРСР. Партія відстояла вчення В. І. Леніна, який довів, що «...з точки зору основної економічної проблеми диктатури пролетаріату у нас забезпечена перемога комунізму над капіталізмом»¹. КПРС рішуче відкинула антиленінські твердження троцькістів про неможливість побудови соціалізму в одній країні, зокрема в Радянському Союзі.

В монографії на підставі документальних джерел переконливо показана непримиренна боротьба КП(б)У проти капітулянтів, які порвали з ленінізмом. Комуністи республіки і безпартійні робітники одностайно схвалювали рішення ЦК і ЦКК ВКП(б), в яких викривалася і таврувалася дезорганізаторська діяльність опозиції. У праці підкреслюється, що всі організації КП(б)У від первинних осередків до Центрального Комітету беззастережно захищали генеральну лінію ленінської партії, вимагали виключення опозиціонерів з її рядів.

І. І. Коломійченко наводить багато яскравих фактів про підтримку трудящих України миролюбної зовнішньої політики Комуністичної партії і Радянського уряду, про вжиті ними заходи, в результаті яких були зірвані плани імперіалістів по створенню єдиного антирадянського фронту.

Заслугою автора є й те, що він на підставі нових документальних матеріалів ґрунтовно висвітлив діяльність партійних організацій — заводських, шахтних, районних, сільських, міських, окружних — та їхніх керівників. Це особливо важливо, оскільки до цього часу вивченню цього питання приділялася недостатня увага.

В монографії проаналізовано кількісне й якісне зростання рядів КП(б)У, показано її боротьбу за чистоту своїх рядів, їх ідейне загартування. Висвітлено також заходи партії по зміцненню керівництва Радами, профспілками, в складі яких на початку індустріалізації налічувалося 1,6 млн. членів, а також комсомолом.

В рецензованій праці всебічно висвітлено діяльність Комуністичної партії щодо нагромадження коштів для соціалістичної

індустріалізації. ВКП(б) рішуче відкинула пропозиції троцькістів, які пропонували розв'язати цю проблему за рахунок накладання величезних податків на селян. Вона знайшла для цієї мети інші джерела. Це — експропріація власності експлуататорських класів, скасування іноземних боргів, зосередження доходів від промисловості, торгівлі (внутрішньої і зовнішньої) і кредитної системи в руках держави та ін.

Під керівництвом КП(б)У почалася індустріалізація й на Україні. Вже у 1925—1927 рр. в республіці розпочалося спорудження 374 нових підприємств. Всі вони будувалися за рахунок асигнувань Радянської держави. На нових матеріалах автор показав героїчну боротьбу трудящих УСРР за втілення в життя планів партії, повсякденну допомогу ЦК ВКП(б) трудящим України в справі індустріалізації республіки.

В монографії ґрунтовно висвітлюється діяльність КП(б)У по підготовці умов для масової колективізації сільського господарства. Автор чітко виклав ленінську теорію соціалістичного перетворення села, наголосивши на тому, що воно було законним революційним переворотом в аграрному питанні, дійшов методом ліквідації останнього експлуататорського класу в нашій країні — сільської буржуазії, запорукою створення могутнього соціалістичного сільського господарства. Автор слушно підкреслює, що важливу роль у колгоспному русі відіграли сільські комуністи і комсомольці республіки. За їхнім особистим прикладом у колгоспи йшли широкі селянські маси.

Автор зробив справедливий висновок про те, що на всіх етапах соціалістичного будівництва КП(б)У була надійною опорою Центрального Комітету партії, послідовно і неухильно здійснювала його ленінську політику. «Комуністична партія України, — говорив Л. І. Брежнев, — це дуже сильна організація, здатна розв'язувати найскладніші завдання. Вона, як і партійні організації інших наших республік, користується повним довірям з боку ЦК КПРС і у свою чергу безмежно відана спільній справі нашої ленінської партії, її Центральному Комітетові»².

Однак в рецензованій праці трапляються й окремі неточності. Так, на стор. 37 говориться, що на 1 січня 1930 р. в КП(б)У налічувалося понад 284 тис. комуністів. При цьому дається посилання на джерело «Коммунистическая партия Украины — боевой отряд КПСС», К., 1976, стор. 18. Проте на зазначеній сторінці цих даних немає. Вони є на стор. 15, причому цифра там інша — не «понад 284 тис.», а лише понад 250 тис. комуністів. На сторінках 248—249 наводяться цікаві дані про надходження від шахтарів, мета-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 258.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 196.

лургів та робітників інших професій великої кількості раціоналізаторських пропозицій, але нічого не говориться про результати їх впровадження у виробництво.

В цілому ж рецензована книга І. І. Ко-

ломійченка є серйозним дослідженням, написана на належному науковому та ідейно-політичному рівні.

П. П. Гудзенко (Київ)

**В. А. Смолій.
ВОЗЗ'ЄДНАННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
З РОСІЄЮ,**

*вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 192 с.*

Триста двадцять п'ять років тому відбулося возз'єднання України з Росією, однак через ряд несприятливих обставин зовнішнього і внутрішнього характеру Правобережна Україна — Київщина (без Києва з околицями), Брацлавщина, Волинь, Поділля і Східна Галичина — залишалася під владою шляхетської Польщі до кінця XVIII ст. Визволення цих земель і їх возз'єднання з Росією — важлива подія в історії братніх російського та українського народів.

На жаль, це питання й досі залишалося поза увагою істориків, хоч існувала необхідність глибокого, всебічного дослідження і висвітлення антифеодальної і визвольної боротьби мас, зв'язків Правобережної України з Росією, процесу возз'єднання, адміністративного устрою, соціальних відносин після 1793—1795 рр. та інших важливих питань. Існуючу прогалину значною мірою заповнив своїм дослідженням молодий український радянський учений В. А. Смолій. У книзі використано широке коло джерел. Крім друкованих матеріалів, що вийшли як в нашій країні, так і в Польській Народній Республіці, автор залучив величезну кількість документів з архівосховищ Української РСР, а також Москви. Це дало йому можливість не лише проілюструвати новими матеріалами важливі події історії краю другої половини XVIII ст., а й зробити правильні висновки.

Характеризуючи економічне становище Правобережної України, автор на численних фактах показав швидке зростання магнатського землеволодіння, покріпачення основної маси селянства, збільшення панщини, яка на кінець XVIII ст. на Волині зросла до 240 днів на рік. Дуже тяжким було становище міського населення. Магнати й королівські власті нанівець зводили міське самоврядування. Городян, як і селян, змушували відбувати панщину та інші феодальні повинності. Тяжкий економічний і політичний стан селян та городян погіршувався внаслідок національних та релігійних утисків з боку польських магнатів, шляхти і католицької церкви.

В. А. Смолій наводить численні приклади жорстокого переслідування «іновірців». Жертвами єзуїтських ізувирів ставали не тільки селяни і городяни, а й дрібна шляхта. Автор правильно відзначає, що Ватикан у союзі з польськими панями прагнув примусовими заходами окатоличити й ополаячити українське населення Правобережжя, розірвати його зв'язки з російським народом.

Жорстокий соціальний і національний гніт зустрічав мужній протест з боку народних мас. В. А. Смолій характеризує антифеодальний і визвольний рух, який, набираючи найрізноманітніших форм, не припинявся протягом усього XVIII ст. Найбільш поширеним був гайдамацький рух, що виник на початку століття. Він викликав гаряче співчуття і підтримку з боку народних мас і згодом перетворився в справжню партизанську війну проти гнобителів. Народні месники висунули з свого середовища таких видатних ватажків, як М. Грива, Г. Голій, Г. Медвідь, М. Моторний та багато інших.

Одним з найбільших народних антифеодальних виступів на Україні було велике селянське повстання — Коліївщина (1768 р.) під керівництвом М. Залізняка та І. Гонти. Повстання охопило майже всю Правобережну Україну і похитнуло політичну систему Речі Посполитої. В. А. Смолій правильно підкреслює, що саме широкий народний рух готував визволення Правобережної України і возз'єднання її з Росією.

Належну увагу в рецензованій праці приділено висвітленню торгово-економічних зв'язків Правобережної України з Росією, які, незважаючи на численні труднощі, протягом другої половини XVIII ст. значно розширилися і зміцніли, що позитивно впливало на розвиток продуктивних сил краю.

Докладно показано також культурні зв'язки братніх народів, роль, яку відіграли в їх зміцненні Київська академія, навчальні заклади Москви і Петербурга. Автор підкреслив, що молодь з України, навчаючись у Москві і Петербурзі, знайомилася з передовими ідеями і сприяла процесу українсько-російського зближення, відстоювала справу визволення Правобережної України і возз'єднання її з Лівобережною Україною у складі Росії.

Книга В. А. Смолія завершується розповіддю про визволення Правобережної України і включення її до складу Росії, адміністративний устрій, соціальні відносини

та суспільне життя у краї після возз'єднання. На підставі новознайдених архівних джерел автор докладно висвітлює польський визвольний рух, зокрема повстання під проводом Т. Костюшка, наголошує на його класовій обмеженості, відзначає вплив французької буржуазної революції кінця XVIII ст. і великої просвітительської діяльності О. Радішева на піднесення визвольного руху на Україні, розкриває класовий, гнобительський характер політики царизму.

Даючи у висновках загальну оцінку подіям, В. А. Смолій правильно наголошує, що політика пограбування українських і білоруських земель, яку здійснювали польські магнати, гальмувала суспільно-економічний розвиток і була головною причиною поділів Речі Посполитої, що визволення Правобережної України і возз'єднання її з Росією було закономірним результатом багатовікової боротьби українського народу за своє соціальне і національне визволення і мало позитивний вплив на різні сфери життя українських земель.

Рецензована праця не позбавлена, на жаль, окремих недоліків. Зокрема, говоря-

чи про національно-релігійний гніт, автор чомусь називає законом створений у 1717 р. польською шляхтою публіцистичний твір «Проект винищення Русі» і дає посилання на архів (стор. 41), хоча він уже був опублікований у збірнику «Правда про унію» (Львів, 1965, док. 47). У праці докладно розповідається про гайдамацький рух, але недостатньо показана участь у ньому запорізьких козаків, які надавали рухові більшої організованості і цілеспрямованості. Вимагає уточнення місцезнаходження Мотронинського лісу (стор. 59), склад членів Кирило-Мефодіївського товариства (стор. 188). На нашу думку, слід було більш ґрунтовно охарактеризувати існуючі на Правобережжі підприємства мануфактурного типу, а не обмежуватись лише загальними фразами про їх прогресивне значення (стор. 36).

У книзі мають місце окремі хронологічні неточності, а також недоліки стилістичного й логічного характеру.

В цілому ж монографія В. А. Смолія підготовлена на належному ідейно-теоретичному рівні і заслуговує позитивної оцінки.

Л. В. Олійник (Київ)

В. Сухарев.
РОКИ СОЦІАЛІСТИЧНИХ
ЗВЕРШЕНЬ.
ЧССР: 1948—1978,

Політидагн Україн,
К., 1978, 159 с.

Зростання могутності країн соціалізму, посилення благотворного впливу міжнародної політики, яку вони проводять, становлять нині головний напрям соціального прогресу людства. Тому далі поглиблене вивчення і узагальнення досвіду розвитку світової системи соціалізму в цілому і кожної з соціалістичних країн зокрема є одним з актуальних завдань історичної науки. В цьому плані велике значення має дослідження дії загальних закономірностей переходу до соціалізму в конкретно-історичних умовах європейських країн народної демократії, деяких особливостей становлення і розвитку нового суспільного ладу в цих країнах, використання ними досвіду будівництва соціалізму в СРСР. У зв'язку з цим слід всіляко вітати вихід у світ монографії В. В. Сухарева, присвяченої основним етапам 30-річного періоду будівництва соціалізму в Чехословацькій Соціалістичній Республіці. «Нинішній день Чехословаччини, — відзначав під час візиту радянської партійно-урядової делегації до ЧССР у травні 1978 р. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Бреж-

нев, — це могутня економіка, що розвивається планомірно; це — передові наука і культура; це — високий рівень народного добробуту; це — найширші можливості для розвитку особи, активна участь мільйонів громадян в управлінні державними і громадськими справами. За всім цим стоїть перетворююча і керівна діяльність партії комуністів, велика наполеглива праця робітничого класу, селянства, народної інтелігенції»¹.

Історичний шлях соціалістичного будівництва чехословацького народу, керівного КПЧ, шлях боротьби й перемог досліджується в рецензованій книзі на великому фактичному матеріалі. Дослідження В. В. Сухарева є багатоплановим. Незважаючи на невеликий його обсяг, автор зміг дохідливо, в цікавій для широкого кола читачів формі і водночас на належному науково-теоретичному рівні дати досить глибокий аналіз досвіду соціалістичного будівництва в Чехословаччині за 30 років, з часу історичної перемоги чехословацьких трудящих над силами реакції в лютому 1948 р., розкрити значення всебічного співробітництва ЧССР з іншими

¹ Непорушна єдність і дружба. Візит у ЧССР радянської партійно-урядової делегації на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежневим. 30 травня — 2 червня 1978 року. Промови, документи, матеріали, К., 1978, стор. 25.

соціалістичними країнами і насамперед з Радянським Союзом, зробити глибокі висновки та узагальнення.

На початку своєї праці В. В. Сухарев нагадує читачеві про вирішальний вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на створення суверенної Чехословаччини. Досвід 20-річного існування домюнхенської чехословацької держави, підкреслює автор, переконливо довів, що правляча буржуазія не тільки не могла розв'язати жодної з основних соціальних проблем, які стояли перед суспільством. Вона виявилася неспроможною навіть захистити національну свободу чеського й словацького народів.

У тяжкий період фашистської окупації на чолі національно-визвольного руху в країні стала КПЧ, яка об'єднала всі патріотичні сили у боротьбі за свободу і відродження державної незалежності Чехословаччини. Саме це, як правильно підкреслюється в книзі, створило «передумови для перемоги національно-демократичної революції і дальшої боротьби робітничого класу за переростання національно-демократичної революції в соціалістичну» (стор. 16).

Автор розповідає про рух Опору, який розгорнувся в країні на заклик партії комуністів, і відзначає при цьому, що перемога Радянського Союзу над фашистською Німеччиною і визволення Чехословаччини Радянською Армією вирішальною мірою сприяли активізації національно-визвольного руху, були величезною підтримкою чехословацьким патріотам. У рецензованій праці ґрунтовно висвітлюється процес поступового здійснення в країні соціально-економічних і політичних заходів першого народно-демократичного уряду Чехословаччини, передбачених проголошеною ним 5 квітня 1945 р. Кошіцькою програмою. Ці заходи втілювалися в життя в обстановці гострої класової боротьби. Історичний підсумок її був зроблений у лютові дні 1948 р., коли робітничий клас, спираючись на союз з трудящим селянством, під керівництвом Комуністичної партії повністю усунув буржуазію від влади. Лютові події 1948 р. знаменували крутий поворот у долі Чехословаччини. В країні перемогла соціалістична революція, утвердилася народна демократія як форма диктатури пролетаріату. Підводячи підсумки розвитку революційного процесу в Чехословаччині в 1945—1948 рр., В. В. Сухарев робить цілком правомірний висновок, що це був мирний за формою, глибоко революційний за змістом шлях боротьби робітничого класу за владу.

У книзі всебічно висвітлено питання будівництва основ соціалізму в Чехословаччині, генеральну лінію якого розробив IX з'їзд КПЧ у травні 1949 р. Автор розповідає не тільки про успіхи в цій справі, а й про шляхи їх досягнення. Численні приклади, наведені ним, свідчать про стрімкий зліт творчої ініціативи й активності

трудящих Чехословаччини, що став одним з наймогутніших факторів економічного й суспільного розвитку країни. Основною умовою успішного розв'язання головних завдань, висунутих програмою соціалістичного будівництва, зазначає В. В. Сухарев, було зміцнення керівної ролі робітничого класу на чолі з його політичним авангардом — Комуністичною партією — в усіх сферах суспільного життя.

До 1960 р. у Чехословаччині було розв'язано основні завдання переходу до соціалізму: соціалістичні відносини перемогли і в місті, і на селі. Успіхи чехословацьких трудящих довели цілковиту неспроможність тверджень апологетів капіталізму, пібито шлях соціалізму придатний лише для економічно відсталих країн. Природно, що на невторованих шляхах соціалістичного будівництва були певні труднощі, невдачі й помилки, які мали негативні наслідки. У книзі показано, як у 60-х роках розвиток чехословацького суспільства поступово набував кризового характеру. Спочатку в економіці, а згодом і в інших сферах суспільного життя почали проявлятися ревізіоністські тенденції. Докладно розповідаючи про причини активізації внутрішніх праворевізіоністських і антисоціалістичних сил у ЧССР, автор на конкретному матеріалі викриває їх контрреволюційний характер. Ці сили розгорнули наступ на КПЧ, на соціалістичний лад, намагалися підірвати дружні відносини ЧССР з Радянським Союзом та іншими братніми країнами соціалізму. Кінцевою метою їх був реванш за поразку в лютому 1948 р., реставрація капіталізму. Однак ці наміри не здійснилися. Вступ союзницьких військ до країни в серпні 1968 р. був актом міжнародної солідарності, відповідав спільним інтересам як чехословацьких трудящих, так і міжнародного робітничого й комуністичного руху, сприяв зміцненню здорового ядра в партії та чехословацькому суспільстві.

У рецензованій книзі висвітлено основні етапи процесу консолідації в партії і чехословацькому суспільстві, початок якому поклали рішення квітневого і травневого пленумів ЦК КПЧ 1969 р., показано, в яких складних умовах нове керівництво КПЧ на чолі з тов. Г. Гусаком проводило рішучу боротьбу з наслідками контрреволюційної діяльності правих сил, за зміцнення соціалістичного ладу в країні, розкрито історичне значення XIV з'їзду КПЧ (1971 р.) в успішному завершенні дуже відповідального етапу в її історії. У цій боротьбі були випробувані міцність соціалістичних завоювань чехословацького народу та соціалізму взагалі, боєздатність партії комуністів, сила соціалістичного інтернаціоналізму, солідарності братніх партій і країн.

Книга В. В. Сухарева завершується цікавою розповіддю про успіхи трудящих ЧССР у будівництві розвинутого соціалізму, курс на який було взято на XIV, а

програма дістала конкретну розробку на XV з'їзді чехословацьких комуністів, що відбувся у квітні 1976 р. Автор досить докладно спиняється на остаточному розв'язанні національного питання в країні в дусі марксистсько-ленінського вчення. Вирівнюванні економічних рівнів Чеської і Словацької республік, на процесі зближення робітничого класу, кооперованого селянства та інтелігенції, зміцненні морально-політичної єдності чехословацького народу, керіваного Комуністичною партією, на успіхах у справі зміцнення соціалістичного ладу, розвитку і вдосконалення господарсько-організаторської і культурно-виховної діяльності держави, питаннях поглиблення соціалістичної демократії тощо. Наводяться цікаві приклади про вклад ЧССР у зміцнення згуртованості країн соціалістичної співдружності, у діяльність Організації Варшавського Договору, про її участь у реалізації Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ. Значну увагу приділено питанням зміцнення інтернаціональних зв'язків між КПРС і КПЧ, розвитку братерського співробітництва між трудящими Радянського Союзу і Чехословаччини.

Позитивно оцінюючи книгу В. В. Сухарева, водночас слід зауважити, що в ній, на жаль, є деякі недоліки. Природно, що в окремих випадках можливості всебіч-

ного висвітлення тих чи інших питань з історії соціалістичного будівництва в ЧССР обмежені для автора обсягом книги. Але про деякі важливі, на наш погляд, питання сказано вже надто побіжно. Це стосується, насамперед, питань розвитку політичної системи чехословацького суспільства, зростаючої ролі масових громадських організацій ЧССР, об'єднаних Національним фронтом, у будівництві соціалізму і зміцненні дружніх відносин з трудящими братніх країн соціалізму, а також питань боротьби ЧССР за мир і безпеку народів. Аналізуючи розвиток подій у Чехословаччині в 60-х роках, слід було б загострити увагу на тісній координації дій сил внутрішньої реакції та ідейних центрів світового антикомунізму і навести конкретні приклади антикомуністичних диверсій проти соціалістичної Чехословаччини. Трапляються в книзі й деякі фактичні помилки. Зокрема, в ЧССР немає Пльзенської області, як пише автор на стор. 140.

Проте, незважаючи на зазначені недоліки, рецензована книга стане в пригоді всім, хто цікавиться проблемами соціалістичного будівництва в ЧССР, і, безперечно, сприятиме розвитку дружби і співробітництва між чехословацьким і радянським народами.

С. В. Віднянський (Київ)

**ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ У ПРАЦЯХ,
ОПУБЛІКОВАНИХ НА УКРАЇНІ.
ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ
1967—1976 рр.,**

*вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 185 с.*

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції — головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства, відкрила еру торжества соціалізму і комунізму. До цієї всесвітньо-історичної події привернуто увагу численної армії науковців.

Бібліографія Великого Жовтня поповнилася ще одним покажчиком, підготовленим співробітниками Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР*. У покажчику, присвяченому 60-річчю Великого Жовтня, вміщено літературу з історії соціалістичної революції, що була видана в Українській РСР у 1967—1976 рр.

Рецензований покажчик «Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні» має добре продуману структуру і складається з двох частин — історико-бібліогра-

фічного вступу і саме покажчика. У свою чергу він поділений на вісім розділів, три перших з яких мають по кілька підрозділів. У межах розділів і підрозділів література розміщена за алфавітом авторів та назв творів, що значно полегшує користування книгою.

У вступі, автором якого є Є. М. Скляренко, в загальних рисах проаналізовані монографічні дослідження, статті із збірників, наукових записок, журналів, спогади активних учасників знаменних подій тощо. В них висвітлюється самовіддана боротьба робітничого класу, трудящого селянства під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним за перемогу соціалістичної революції у період від Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. до січня 1918 р.

Вступ написаний на високому науково-теоретичному та ідейно-політичному рівні. В ньому широко використано ленінську теоретичну спадщину, матеріали з'їздів партії та інші партійні документи. Вступ у цілому становить закінчене узагальнююче наукове дослідження, яке коротко підбиває підсумок плідотворної роботи науковців з питань історії Великого Жовтня.

Позитивною рисою рецензованої книжки уважне ставлення укладачів до ленінсь-

* Укладачі Р. С. Жданова, Є. М. Скляренко. Відповідальний редактор С. К. Гутянський.

кої теоретичної спадщини. У вступі і покажчику ґрунтовно висвітлюється роль вождя світового пролетаріату В. І. Леніна в розробці і вивченні проблем Великого Жовтня. Важливу роль у дальшому опануванні невичерпної ленінської теоретичної спадщини відіграв, зокрема, вихід у світ українською мовою в 1975 р. Повного зібрання творів В. І. Леніна. Водночас в Українській РСР виходили ленінські тематичні збірники і окремі праці. Так, за період 1967—1976 рр. було видано 28 праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, ленінські тематичні збірники, понад 30 праць, присвячених висвітленню життєвого шляху В. І. Леніна.

Повсякденне дбайливе ставлення до теоретичної спадщини В. І. Леніна є даниною величезної поваги до засновника Комуністичної партії і першої в світі робітничо-селянської держави. З його ім'ям нерозривно пов'язана боротьба за перемогу соціалістичної революції в центрі і на місцях, зокрема на Україні. В. І. Ленін був патхенником і організатором братерської співдружності народів Росії в їх спільній боротьбі за владу Рад. Ідеями єдності, пролетарської солідарності проіннята рецензована книга.

Покажчик містить відомості про видання в республіці документів і матеріалів з'їздів КПРС і Компартії України, рішень ЦК партії, праць визначних діячів Комуністичної партії і Радянської держави (стор. 24—26). Читачеві цікаво буде дізнатися, що за розглядуваний час у республіці вийшов ряд праць Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Союзу РСР товариша Л. І. Брежнєва. Серед них, зокрема, 6 томів промов і статей «Ленінським курсом», а також окремі тематичні збірники.

Важливе місце в покажчику відведено розв'язанню національного питання на Україні. Автори включених до покажчика праць розкривають піклування В. І. Леніна про вирішення невідкладних завдань соціально-економічного і культурного розвитку України. Багато праць українських радянських науковців присвячено розробці й узагальненню процесів національно-державного будівництва, зміцненню дружби і братерського співробітництва народів Радянського Союзу, інтернаціональному вихованню трудящих. У працях з цього питання висвітлюється спільна революційна боротьба трудящих Росії й України, братерська допомога з боку російського народу у здійсненні соціалістичних перетворень у нашій республіці, роль В. І. Леніна, який уважно стежив за ходом подій на Україні, повсюди спрямовував роботу партійних, радянських і військових органів.

ґрунтовно розкривається діяльність партійних організацій, які в буремні роки революції очолили боротьбу трудящих за владу Рад, а після перемоги Жовтня об'

єднали їх зусилля на побудову нового суспільства.

Значне місце в покажчику відведено показу революційної боротьби робітничого класу України за встановлення влади Рад, активної діяльності більшовиків у робітничих організаціях. Гегемон революційної боротьби — робітничий клас під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним згуртував навколо себе трудяще селянство і виніс на своїх плечах весь тягар боротьби за Радянську владу. Загартований у суворих класових боях російський пролетаріат подав величезну допомогу українським братам по класу, що стало ще одним свідченням закономірності ленінського висновку про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹.

Детальне вивчення робітничого руху під час революції 1917 р., подій на місцях, спільної боротьби трудящих різних національностей за владу Рад дає можливість ще раз викрити мерзенне обличчя українських буржуазних націоналістів, політику і тактику дрібнобуржуазних партій, їх намагання відірвати трудящих України від спільної боротьби з російським народом за перемогу соціалістичної революції.

Не обминають автори й питань участі трудящого селянства в боротьбі за владу Рад на Україні. Керуючись ленінськими положеннями, автори покажчика прагнуть розкрити вирішальне значення союзу робітничого класу і біднішого селянства для перемоги соціалістичної революції.

Певну увагу приділено висвітленню питання участі молоді в революції 1917 р. Комуністична партія організовувала її на боротьбу проти експлуататорів. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції зусилля більшовиків були спрямовані на залучення найширших кіл трудящої молоді до активної участі в революційній боротьбі. При цьому своє першочергове завдання партія вбачала в ідейному загартуванні покоління молодих революціонерів. І ця славна сторінка її діяльності знайшла своє відображення в рецензованому покажчику.

Автори висвітлюють також події в армії. І це не випадково. Адже значна частина території України знаходилася в той час у зоні військових дій Південно-Західного та Румунського фронтів, Чорноморського флоту та їх різноманітних тилкових організацій. Присутність військових частин і тилкових підрозділів певною мірою позначалася на характері революційної обстановки. Автори показують роботу більшовиків в армії і на флоті, участь солдатів і матросів у революційних подіях.

Найбільший розділ покажчика присвячений безпосередньому показу боротьби за

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

владу Рад на Україні. Тут зібрано літературу, яка демонструє єдність дій, дружбу і співробітництво братніх народів у боротьбі за владу Рад на Україні, а також висвітлює перші соціалістичні перетворення в промисловості, сільському господарстві й культурному будівництві.

До покажчика включені книги, статті і брошури, що розкривають безпосередню участь зарубіжних інтернаціоналістів у боротьбі за встановлення влади Рад на Україні і в інших районах Росії, за зміцнення її історичних завоювань. У той грізний революційний час міцніла і ґартувалася дружба між пролетарями різних країн.

Велика Жовтнева соціалістична революція справила величезний вплив на всі сторони життя народів. І це прагнуть розкрити укладачі покажчика. Тут вміщено чимало видань про вплив соціалістичної революції на розвиток робітничого і національно-визвольного руху в інших країнах. Це ще раз свідчить про всесвітньо-історичне значення Великого Жовтня.

Особливий пізнавальний інтерес для читача має розділ покажчика, присвячений активним діячам і учасникам революційних подій. У ході підготовки до відзначення

знаменного ювілею було видано серію книг про видатних діячів партії і Радянської держави, в яких висвітлюється їх активна роль у підготовці й перемозі Жовтневої революції, організації збройного захисту завоювань Жовтня, у перших соціалістичних перетвореннях. Серед них нариси про М. О. Скрипника, В. П. Затонського, Ю. М. Коцюбинського, Д. З. Мануїльського та ін.

В рецензованому покажчику знайшли відображення всі жанри історичної літератури, в тому числі й мемуарна, яка дає можливість на підставі порівняння спогадів з іншими документальними матеріалами більш яскраво розкрити ту чи іншу історичну подію.

Рецензований покажчик має науково-довідковий апарат. Зокрема, іменний покажчик полегшує роботу з книгою, а відсутність предметного та географічного покажчиків дещо ускладнює користування ним. Для подібних видань вони необхідні.

Бібліографія Великого Жовтня поповнилася ще одним цінним виданням, яке з інтересом зустріла наукова громадськість республіки.

В. Д. Калита (Київ)

Хроніка та інформація

Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією

ЗУСТРІЧ НАУКОВЦІВ З ГОЛОВНИМИ РЕДАКТОРАМИ ЖУРНАЛІВ «ВОПРОСЫ ИСТОРИИ» І «ИСТОРИЯ СССР»

23 травня 1979 р. в Інституті історії Академії наук УРСР відбулася зустріч науковців Інституту історії та Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР з головними редакторами журналів «Вопросы истории» — членом-кореспондентом АН СРСР В. Г. Трухановським й «История СССР» — членом-кореспондентом АН СРСР І. Д. Ковальченком.

Вступним словом зустріч відкрив заст. директора Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук П. С. Сохань. Про роботу журналу «Вопросы истории» докладно розповів В. Г. Трухановський. Він, зокрема, зупинився на тих завданнях, які стоять перед журналом, охарактеризував публікації, що друкуються на його сторінках, а також підкреслив, що новим у роботі редакції журналу є зміцнення співробітництва з ученими соціалістичних країн. Так, матеріали № 12 за 1977 рік були написані польськими вченими. Велика увага приділяється роботі редколегії з авторами. В. Г. Трухановський, зокрема, підкреслив, що прагнення журналу розширити географію авторського активу дає можливість неухильно підвищувати науково-теоретичний рівень матеріалів, урізноманітнювати їх тематику, ширше висвітлювати актуальні наукові і, насамперед, методологічні проблеми історії. У виступі також наголошувалося, що досить часто на сторінках видання друкуються автори з України. Так, у 1977 р. було вміщено 10 матеріалів авторів з України, а в 1978 — 13.

Водночас В. Г. Трухановський проаналізував і недоліки, що мають місце у роботі журналу. Не завжди статті, що з'являються на його сторінках, відповідають високим вимогам і являють собою нове слово в розробці тієї чи іншої наукової проблеми. Особливо це стосується історіографічних матеріалів. Мало публікує журнал матеріалів методологічного характеру, цінкових історіографічних оглядів.

З інформацією про роботу журналу «История СССР» виступив І. Д. Ковальченко, який детально розповів про те, як готуються номери журналу, які труднощі виникають під час підготовки матеріалів до друку. Він, зокрема, підкреслив, що в кожному номері близько 50% публікацій присвячено проблемам історії радянського періоду. Географія авторського складу досить широка, що дає змогу всебічно представляти творчий доробок науковців з усіх союзних республік. Зокрема, протягом останніх чотирьох років журнал «История СССР» опублікував 35 матеріалів, підготовлених авторами з України.

Перед редакцією журналу стоїть ряд важливих завдань. Це, по-перше, публікація статей, які б розкривали методологічні проблеми історичного розвитку нашої країни, по-друге, забезпечення відповідним високоякісним матеріалом усіх рубрик журналу. У виданні щорічно публікуються 50—60 рецензій. Зростає кількість матеріалів, що попередньо замовляються. Основним критерієм, яким керується редколегія при доборі матеріалу, є актуальність, наукова цінність проблематики та якість виконання, ідейно-теоретичний рівень публікацій.

Під час обговорення доповідей виступили: директор Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков, який підкреслив, що у виступах В. Г. Трухановського та І. Д. Ковальченка було всебічно проаналізовано роботу журналів «Вопросы истории» та «История СССР», розкрито їх роль у розвитку історичної науки в нашій країні. А. М. Шлепаков відзначив, що в журналах досить широко представлена тематика, яка цікавить вчених-істориків. Водночас надалі слід більше уваги приділяти друкуванню матеріалів з проблем загальної історії, а також статей дискусійного та методологічного характеру.

Чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко у своєму виступі говорив про роль журналів у науковому житті країни. Він, зокрема, підкреслив, що вони порушують актуальні і важливі проблеми історичної науки. Бажано, щоб журналі публікували матеріали на тему «Людина і природа», брали участь у рецензуванні художніх творів на історичну тематику, а також більше уваги приділяли питанням підготовки наукових кадрів.

Канд. істор. наук С. З. Заремба вказав на необхідність друкування на сторінках журналів матеріалів, присвячених історії феодалізму, а також допоміжним історичним дисциплінам.

Зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. П. М. Калениченко підтримав пропозицію чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченка про те, що історики мають регулярно й уважно читати художні твори радянських письменників, присвячені історичним темам, і, в разі потреби, реагувати на неточності, допущені в цих творах. Він також відзначив, що серед великої кількості статей, які надходять до історичних журналів, мало матеріалів, присвячених методологічним проблемам.

Зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. А. В. Лихолат підкреслив, що на сторінках журналів «Вопросы истории» та «История СССР» часто з'являються матеріали, в яких розкриваються актуальні проблеми розвитку соціалізму. Вони готуються науковцями всіх союзних республік. Надалі слід більше уваги приділяти розгортанню дискусій з ряду історичних проблем, рецензуванню багатотомних видань, зокрема восьмитомної «Історії Української РСР».

Із заключним словом виступив П. С. Сохань, який відзначив, що зустріч з керівниками двох провідних історичних журналів подасть історикам України велику допомогу в їх роботі. Бажано, щоб і надалі ці видання широко публікували матеріали авторів з нашої республіки, зокрема, прорецензували багатотомну «Історію Української РСР», а також опублікували матеріали про 1500-річчя Києва. Було б добре, якби вони більше уваги приділяли проблемам зарубіжної історіографії.

П. С. Сохань висловив глибоку подяку В. Г. Трухановському та І. Д. Ковальченку за участь у зустрічі.

Л. А. Шевченко (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ УРСР

23 березня 1979 р. у Центральному державному історичному архіві УРСР відбулася наукова конференція, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. У роботі конференції взяли участь працівники державних архівів м. Києва, Інституту історії АН УРСР, музеїв та наукових бібліотек міста.

З доповіддю «Історичні зв'язки і дружба радянських народів» виступив чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко. Він, зокрема, відзначив, що возз'єднання України з Росією було логічним завершенням попереднього історичного розвитку російського й українського народів. Методологічною основою для з'ясування багатьох питань російсько-українських взаємовідносин періоду визвольної війни 1648—1654 рр., підкреслив Ф. П. Шевченко, є твори класиків марксизму-ленінізму, в яких розкрито характер народно-визвольних воєн періоду феодалізму.

В. о. директора Центрального державного історичного архіву УРСР Л. З. Гісцов а зробила огляд документів ЦДІА УРСР про боротьбу українського народу проти соціального й національного гніту напередодні та під час визвольної війни 1648—1654 рр. Документи архіву, відзначила доповідач, висвітлюють різні аспекти соціально-економічних відносин того періоду,

військові й політичні події, зміцнення російсько-українських зв'язків, широкий рух народних мас за возз'єднання України з Росією.

З повідомленням про матеріали архівів Польської Народної Республіки як джерела до вивчення визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. та возз'єднання України з Росією виступила ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР Н. М. Яковенко. Вона відзначила, що ці матеріали виявлено польськими вченими в архівах ПНР, а їх фотокопії передано в дарунок українським історикам на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. Вони становлять окрему колекцію в ЦДІА УРСР. Одна з найцінніших її частин — листи Б. Хмельницького, чотири з яких ще не опубліковано.

Повідомлення про дипломатико-палеографічну характеристику документів українських установ періоду визвольної війни 1648—1654 рр. зробила ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, канд. істор. наук В. В. Панашенко.

Зав. відділом Державного історичного музею УРСР В. О. Сидоренко розповів про пам'ятні місця м. Києва, пов'язані з подіями визвольної війни 1648—1654 рр., та про види озброєння козацького війська, які зберігаються в музеї.

З повідомленням про відображення подій визвольної війни і возз'єднання України з Росією в географічних назвах виступила інженер-картограф Інституту історії АН УРСР Л. А. Пономаренко.

Ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР В. В. Страшко на основі архівних документів зробив повідомлення про участь представників різних народностей у селянському русі на Україні в другій половині XVIII ст.

З матеріалами Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР про дружбу, співробітництво і братерську взаємодопомогу радянських народів оз-

наймила присутніх начальник відділу ЦДАКФФД УРСР Г. П. Шпак.

У повідомленні ст. наук. співроб. Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР П. Л. Вовка йшлося про документи, в яких висвітлюється участь братніх республік Радянського Союзу у розвитку промисловості України в роки четвертої п'ятирічки.

Учасники конференції оглянули виставку документальних матеріалів, книг та періодичних видань, присвячену 325-річчю возз'єднання України з Росією.

Г. В. Болотова (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ»

22—23 травня у Києві відбулася наукова конференція на тему «Російсько-українські педагогічні зв'язки», присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Її організували Міністерство освіти УРСР, Педагогічне товариство УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР і Київський обласний відділ народної освіти. Доповіді і виступи учасників конференції охоплювали широке коло питань, пов'язаних насамперед з роллю російсько-українських педагогічних зв'язків у розвитку народної освіти на Україні як до революції, так і в роки Радянської влади.

У доповіді заст. міністра освіти УРСР, канд. істор. наук, доц. В. М. Курила «Возз'єднання України з Росією і розвиток народної освіти на Україні» було розкрито віковічні традиції дружби та співробітництва українських і російських педагогів, а також освітніх установ, показав благотворний вплив передових діячів науки і культури, видатних педагогів братньої Росії на розвиток шкільної справи на Україні. Особливу увагу доповідач приділив творчим контактам і взаємодопомозі колективів шкіл, педвузів, науково-дослідних інститутів Української РСР і Російської Федерації на сучасному етапі.

Доповідь члена-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченка була присвячена зв'язкам, дружбі і єднанню між російським, українським та усіма іншими народами нашої багатонаціональної Батьківщини на різних етапах історичного розвитку, особливо в умовах соціалістичного ладу.

Розкриттю суті російсько-українських педагогічних зв'язків, братній допомозі великого російського народу в розвитку народної освіти на Україні у дожовтневий період та в роки Радянської влади присвятили свої доповіді проректор Київського педінституту ім. О. М. Горького, канд. пед. наук, в. о. проф. В. З. Смалъ, зав. сектором НДІ педагогіки УРСР, канд. пед.

наук Д. І. Румянцева, заст. зав. Київським облвно І. З. Пількевич.

Доповідь на тему «Російсько-українські творчі зв'язки і розвиток радянської педагогічної науки» зробив директор НДІ педагогіки УРСР, член-кор. АПН СРСР М. Д. Ярмаченко. Розкриваючи основні етапи становлення й розвитку радянської педагогічної науки, він підкреслив, що велику роль у цьому процесі відігравали і відіграють творчі контакти між російськими та українськими педагогами, показав значення допомоги Академії педагогічних наук СРСР, провідних радянських учених для піднесення педагогіки на Україні.

У виступі зав. відділом літератури НДІ шкіл МО РРФСР, докт. пед. наук Т. Ф. Курдюмової наголошувалося на багатогранності творчих контактів НДІ шкіл МО РРФСР та НДІ педагогіки УРСР, що здійснюються на різних рівнях — від взаємної інформації про хід наукових досліджень до обговорення і перевірки їх результатів тощо.

Про творчий вклад видатних радянських педагогів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського у радянську педагогічну науку говорили зав. сектором НДІ педагогіки УРСР, канд. пед. наук В. В. Кумарін і Герой Соціалістичної Праці, канд. пед. наук І. Г. Ткаченко.

Відображення проблем трудового виховання у творчій спадщині російських та українських революційних демократів — тема доповіді зав. сектором НДІ педагогіки УРСР, канд. пед. наук Н. П. Калениченко.

Велику увагу в доповідях та виступах наукових співробітників, викладачів педагогічних вузів та училищ, вчителів було приділено також російсько-українським зв'язкам у галузі дидактики та методики викладання основних навчальних предметів.

Л. П. Пуховська (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У ХАРКОВІ

22 травня 1979 р. у Харкові відбулася ювілейна наукова конференція, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Її організували Харківський обком Компартії України та Харківський державний університет ім. О. М. Горького. В роботі конференції взяли участь представники обкому партії, вчені, викладачі вузів, а також гості з сусідньої Белгородської області РРФСР.

Вступним словом конференцію відкрив проректор Харківського держуніверситету, проф. М. І. Сазонов, який розповів про величезне історичне значення возз'єднання України з Росією для долі українського й російського народів.

На пленарному засіданні учасники конференції заслухали доповіді: зав. відділом агітації і пропаганди Харківського обкому Компартії України А. С. Драча — «Комуністична партія — натхненник і організатор дружби народів СРСР», проф. ХДУ І. К. Рибалки — «Возз'єднання України з Росією — значна віха в історії російського та українського народів», проф. ХДУ В. М. Довгопола — «Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР» та проф. Харківського інституту мистецтв В. С. Корнієнка — «Проблеми літератури й мистецтва у книзі Л. І. Брежнєва «Актуальні питання ідеологічної роботи КПРС» і деякі питання взаємодії російської та української культур».

На конференції працювали чотири секції, на яких було обговорено 28 доповідей. На секції історії були заслухані доповіді проф. О. О. Кучера (ХДУ) — «В. І. Ленін про історичну спільність долі російського й українського народів» та д-ра істор. наук Б. К. Мигала (ХДУ) — «Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі». На секції були розглянуті також питання боротьби українського народу за возз'єднання з Росією, історичного значення дружби народів як могутньої сили в боротьбі за комунізм, викриття буржуазного націоналізму як знаряддя антирадянськості. На секції економіки розглядалася проблема економічного співробітництва російського та

українського народів у побудові соціалістичного суспільства. Учасники секції заслухали доповіді проф. О. М. Василюва (ХДУ) — «В. І. Ленін про єдність дій трудящих України і Росії в розвитку економіки СРСР» та чл.-кор. АН УРСР П. І. Верби (ХДУ) — «Фінансово-кредитний механізм Радянської держави та його використання для розвитку економіки Української РСР».

На секції філософії і наукового комунізму виступаючи проаналізували питання взаємодії та взаємозв'язку радянського способу життя, соціалістичних виробничих відносин російського та українського народів. З доповіддю «Українські революціонери-демократи про дружбу українського і російського народів у спільній боротьбі проти українських буржуазних націоналістів» виступив проф. М. П. Партолін (ХДУ).

На секції культури висвітлювалося виняткове значення ленінської національної політики в зміцненні інтернаціональних зв'язків російського та українського народів, питання їх співробітництва у галузі культурного будівництва, історичне значення возз'єднання братніх народів. Широкий обмін думками викликала доповідь проф. Ф. П. Медведєва (ХДУ) — «Возз'єднання України з Росією і питання взаємозбагачення української і російської мов».

На заключному пленарному засіданні керівники секцій д-р істор. наук В. І. Кадеєв, чл.-кор. АН УРСР П. І. Верба, доц. І. П. Шитов і доц. Л. Г. Авксент'єв відзначили високу якість досліджень, присвячених історичним подіям, які пов'язані з возз'єднанням російського та українського народів.

Із заключним словом виступив д-р істор. наук, зав. кафедрою історії КПРС ХДУ І. Г. Тупіков. Він підкреслив важливе значення наукової конференції в дальшому зміцненні дружби і співробітництва братніх російського та українського народів.

В. М. Шейко (Харків)

* * *

ЗУСТРІЧ КОЛЕКТИВУ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР ІЗ ЗАСТУПНИКОМ ДИРЕКТОРА

ІНСТИТУТУ ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ АН СРСР,

ЧЛЕНОМ-КОРЕСПОНДЕНТОМ АН СРСР А. А. ІСКАНДЕРОВИМ

23 травня 1979 р. напередодні сесії Відділення історії АН СРСР і Секції суспільних наук АН УРСР, яка була складовою частиною ювілейних заходів, при-

свячених 325-річчю возз'єднання України з Росією, науковці Інституту історії АН УРСР зустрілися з відомим радянським істориком, заступником директора Інсти-

туту загальної історії АН СРСР, членом-кореспондентом АН СРСР А. А. Іскандеровим.

Зустріч відкрив заст. директора Інституту історії АН УРСР, д-р. істор. наук П. С. Сохань.

А. А. Іскандеров присвятив свій виступ проблемам сучасного розвитку історичної науки. Він, зокрема, відзначив, що в останні роки з'явилася необхідність приділяти більше уваги розробці загальнотеоретичних проблем історичного розвитку. Це викликано, по-перше, тим, що вже проведена величезна кількість конкретно-історичних досліджень з найрізноманітніших аспектів. Настав час узагальнити їх з тим, щоб визначити стан історичної науки на сучасному етапі, накреслити шляхи її дальшого розвитку, визначити найбільш перспективні, магістральні напрями досліджень.

По-друге, в конкретно-історичних дослідженнях, які проводяться в різних установах і навіть у межах однієї установи, одні й ті ж теоретичні питання трактуються вченими іноді по-різному. Тому треба приділити більше уваги теоретичним розробкам з принципових проблем історичного розвитку, зробити так, щоб вони стали відомими широкому загалу вчених.

По-третє, необхідність поглиблення досліджень з проблем теорії історичної науки викликана також тим, що буржуазні історики останнім часом посилили свої напади проти марксистсько-ленінської методології.

Таким чином, підкреслив доповідач, найголовнішим завданням радянських істориків на сучасному етапі є проведення фундаментальних досліджень у галузі теорії історичної науки. Кожний історик, який розробляє конкретні питання, незалежно від того, в якій галузі науки він працює, у своїх працях повинен висвітлювати і теоретичні питання. Все це буде сприяти дальшому розвитку радянської історичної науки.

Наприкінці свого виступу А. А. Іскандеров ознайомив присутніх з основними напрямками діяльності Інституту загальної історії АН СРСР, а також з планами його колективу на наступну п'ятирічку.

Під час зустрічі відбувся жвавий обмін думками. А. А. Іскандеров відповів на запитання присутніх. Зустріч була корисною і ще раз засвідчила необхідність тісних творчих контактів між істориками з різних наукових установ Радянського Союзу.

І. М. Хворостяний (Київ)

ЗАСІДАННЯ РЕДКОЛЕГІЇ КОЛЕКТИВНИХ МОНОГРАФІЙ, ПРИСВЯЧЕНИХ УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКИМ ЗВ'ЯЗКАМ

Учені Інституту історії АН УРСР, Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР згідно з координаційним планом наукових досліджень АН УРСР, АН БРСР і АН МРСР вже протягом кількох років вивчають проблеми зв'язків і дружби українського й молдавського народів. Результатом їх спільної роботи стали колективні монографії «Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов» і «Укрепление нерушимой дружбы между украинским и молдавским народами в эпоху социализма».

17—19 квітня ц. р. в Інституті історії АН УРСР відбулося засідання редколегії цих колективних праць. Засідання проходило під головуванням директора Інституту історії АН УРСР, головного редактора монографій, д-ра істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфора, який у своєму виступі підкреслив актуальність і важливість дослідження багатопланової проблеми історії дружби народів нашої країни, зокрема українського й молдавського, відзначив, що робота по створенню двох колективних монографій наблизилася до завершення.

Заст. головного редактора, д-р істор. наук М. Н. Лещенко поінформував присутніх про стан підготовки праць, відзначив, що вони написані на широкий джерельно-документальній базі, з використанням великого фактичного матеріалу. Це дало можливість авторам широко висвітлити процес зародження й розвитку зв'язків і дружби між двома братніми народами в різні історичні епохи. Він розповів також про те, що зроблено авторським колективом після рецензування макетів монографій науковою громадськістю України, Білорусії та Молдавії, спинився на проблемах, які потребують чіткішого висвітлення. Це, зокрема, питання про історичні зв'язки предків обох народів, походження і формування молдавської народності, декабристський рух і поширення марксизму у Молдавії тощо.

Зав. відділом історії дружби народів СРСР Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук Р. Г. Симоненко у своєму виступі говорив про політичне значення підготовлених колективних праць, а саме таких висвітлених у них проблем, як заселення території теперішньої Молдавської РСР, зв'язки і співробітництво українців

і молдаван за часів Київської Русі, формування буржуазної, а потім соціалістичної молдавської нації, дружба двох братніх народів під час Великої Жовтневої соціалістичної революції і в період громадянської війни та ін.

Зав. відділом комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук А. В. Лихолат свій виступ присвятив питанням зміцнення зв'язків і дружби українського й молдавського народів на етапі соціалістичного будівництва і побудови комуністичного суспільства, які висвітлюються в монографії «Укрепление нерушимой дружбы между украинским и молдавским народами в эпоху социализма».

В обговоренні рукописів колективних праць взяли участь члени редколегії: директор Інституту історії АН МРСР, заст. головного редактора, д-р істор. наук В. І. Царанов, чл.-кор. АН МРСР Н. А. Мохов, заст. директора Інституту історії АН МРСР, канд. істор. наук Д. М. Драгнев, канд. істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР І. С. Слабев. Заст. головного редактора В. І. Ца-

ранов, зокрема, відзначив, що участь учених Молдавії у спільній роботі над монографіями дала їм можливість глибше зрозуміти коло тих проблем, над якими працюють історики Української РСР. Для українських учених, у свою чергу, стали ближчими проблеми історії Молдавії.

Всі виступаючі відзначали високий ідейно-теоретичний рівень підготовлених праць, ґрунтовність узагальнень і висновків, які в них даються, глибокий аналіз проблем з марксистсько-ленінських позицій.

У заключному слові головний редактор монографій Ю. Ю. Кондуфор підкреслив, що в процесі обговорення відбувся широкий і корисний обмін думками, уточнено окремі питання, які стосуються оцінки важливих моментів у житті обох народів. Усе це сприятиме підвищенню наукового рівня колективних праць.

На засіданні редколегії було вироблено план завершення роботи над підготовкою до друку монографій з історії зв'язків і дружби українського й молдавського народів.

Г. С. Брега (Київ)

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічний редактор *Н. Є. Любич*

Коректор *Л. М. Шевченко*

Здано до набору 6.06.79. Підп. до друку 12.07.79. Бф 01329. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,21. Тираж 4990 пр. Зам. К-77.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 7 (220), 1979, июль. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з контр-революцією. К., Політвидав України, 1979. 402 с.

О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы. Постановление ЦК КПСС от 26 апреля 1979 г. М., Политиздат, 1979. 15 с.

УСТИНОВ Д. Ф. — Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1979. 519 с.

Актовое источниковедение. Сборник статей. М., «Наука», 1979. 272 с.

В єдиній сім'ї трудовій. Одеса, «Маяк», 1979. 79 с.

Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира. Сборник статей. М., «Наука», 1979. 261 с.

ВІРНИК Д. Ф. — Олександр Григорович Шліхтер. К., «Наукова думка», 1979, 111 с.

ВОРОНОВИЧ А. А. — История Программы КПСС. М., «Высшая школа», 1979. 175 с.

Гвардейские залпы. Воспоминания ветеранов гвардейских минометных частей. Харьков, «Прапор», 1979. 231 с.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. В. — Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи. 1490—1492 роки. З історії спільної антифеодальної боротьби селян України і Молдавії. Львів, «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, 1979. 123 с.

Дети в СССР. Статистический сборник. М., «Статистика», 1979. 74 с.

История международных отношений и внешней политики СССР. 1968—1978. М., «Международные отношения», 1979. 374 с.

Кампучия: от трагедии к возрождению. Сборник. М., Политиздат, 1979. 255 с.

КАРАБАЕВ В. П. — Интеграция и инвестиция: проблемы сотрудничества стран СЭВ. М., «Наука», 1979. 205 с.

КАРТУНОВА А. И. — В. К. Блюхер в Китае. 1924—1927 гг. Документированный очерк. Документы. Изд. 2-е, доп. М., «Наука», 1979. 223 с.

КИРЬЯНОВ Ю. И. — Жизненный уровень рабочих России. Конец XIX—начало XX в. М., «Наука», 1979. 287 с.

КОРНИЛОВА В. О. — Нездоланна сила су-часності. К., Політвидав України, 1979. 136 с.

Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма. М., «Наука», 1979. 415 с.

МОИСЕЕНКО Н. П. — Второе рождение. Очерк об индустриальном Запорожье. К., «Будівельник», 1979. 46 с.

МОРГУНОВ П. А. — Героический Севастополь. М., «Наука», 1979. 519 с.

Навіки разом. Матеріали і документи про святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією. К., Політвидав України, 1979. 124 с.

ПЕРЕСЫПКИН И. Т. — Связь сердец боевых. Воспоминания. Изд. 2-е, доп. Донецк, «Донбас», 1979. 174 с.

ПЕТРОВ В. С. — Прошлое с нами. Кн. 2. К., Политиздат Украины, 1979. 495 с.

ПОЛЕТАЕВ В. Е., КОРНАКОВСКИЙ И. Л. — Социальный облик советской рабочей молодежи. По материалам социологических исследований. М., «Знание», 1979. 64 с.

ПОМРОЙ У. — Советская действительность: 70-е годы. Пер. с англ. М., «Прогресс», 1979. 256 с.

Проблемы колониализма и становление антиколониальных сил. Сообщения историков-африканистов социалистических стран. М., «Наука», 1979. 135 с.

Проблемы распределения и рост народного благосостояния. М., «Наука», 1979. 261 с.

СОБОЛЕВ Г. Л. — Октябрьская революция в американской историографии. 1917—1970 гг. Л., «Наука», 1979. 248 с.

Современные внешнеполитические концепции США. М., «Наука», 1979. 381 с.

СУПРУНЕНКО М. І. — Боротьба трудящих України проти денікінщини. К., «Наукова думка», 1979. 287 с.

СУЯРКО Л. О. — Дмитро Захарович Манаульський. К., «Наукова думка», 1979. 112 с.

ШЕИН В. С. — США и Южная Европа: кризис атлантического партнерства. М., «Наука», 1979. 191 с.

ШИРИНЯ К. К. — Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны. 1934—1939 гг. М., Политиздат, 1979. 406 с.